

Н. Череповська

ПАТРІОТИЗМ ЦИФРОВОЇ ДОБИ В УМОВАХ ВІЙНИ

УДК 316.752:172.15+37.091.2

Ч 46

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
протокол № 11 від 20.10.25 р.

Рецензенти:

Журба К.О., доктор педагогічних наук
Васютинський В.О., доктор психологічних наук.

Череповська Н. Патріотизм цифрової доби в умовах війни : довідник /
Н. Череповська ; Інститут соціальної та політичної психології ; Національна
академія педагогічних наук України, 2025. 120 с.

Ч 46

ISBN ...

Актуальність довідника зумовлена викликами цифрової доби та російсько-української війни. У довіднику представлено багатоаспектність феномену патріотизму та запропоновано його різногалузеві інтерпретації. Зазначено провідні функції патріотизму в умовах війни та в умовах цифровізації суспільства. Окреслено прояви патріотизму в інформаційному, цифровому та кібер просторах. Представлена довідкова інформація сприятиме кращому розумінню суті патріотизму та підвищенню якості патріотичного виховання молоді. Рекомендовано освітянам, медіапсихологам, особам, які залучені до національно-патріотичного виховання молоді.

Електронне видання

ISBN ...

УДК 316.752:172.15+37.091.2

ЗМІСТ

Передмова

I. Патріотизм як багатоаспектний феномен

- 1.1. Патріотизм: класичні визначення.
- 1.2. Патріотизм у контексті філософії та гуманітарних наук.
- 1.3. Різні види і форми прояви патріотизму.
- 1.4. Феномени, дотичні до феномену патріотизму.

II. Патріотизм як відповідь на виклики цифрової доби та великої війни

- 2.1. Техногенне підґрунтя патріотичних практик та їх особливості.
- 2.2. Медіапсихологія і медіаосвіта цифрової доби: галузі дослідження та виховання сучасного патріотизму.
- 2.3. Терміни, актуальні в контексті цифрової доби та війни.

Післямова

Абетковий покажчик термінів

Джерела

Додатки

Державні нормативно-правові та інші документи про національно-патріотичне виховання в Україні.

Патріотизм і Українці.

Календар Патріота

Цитати, афоризми про батьківщину, Україну.

Передмова

В умовах становлення і розвитку України як цивілізованої європейської держави, яка перебуває у стані боротьби за свою незалежність та виборює право на територіальну цілісність, політичну суб'єктність в умовах повномасштабної російсько-української війни, доволі актуальним стає поняття патріотизму, яке часто-густо розуміється по-різному. Як то кажуть: «скільки людей, стільки й думок».

За класичним визначенням, патріотизм найбільш яскраво, по справжньому проявляється, так би мовити, на практиці, у періоди загрози для батьківщини. Так, політична нестабільність в країні 2004 року сприяла патріотичному сплеску громадян, який вилився у Помаранчеву революцію. У свою чергу, несподіване політичне рішення влади щодо змінення курсу України на євроінтеграцію, знову призвело до активізації українців та виникнення нового, більш масового і потужного Майдану та Революції гідності у 2013-2014 рр. Подальша анексія Криму, окупація частин східних областей країни з боку РФ, загроза територіальній цілісності країни – стимулювало мілітарний добровольчий та цивільний волонтерський рух серед свідомих громадян-патріотів. Повномасштабне вторгнення ворога в Україну в 2022 році викликало спалах виразних патріотичних настроїв і неабиякої дієвої активності українського суспільства по всій країні. Тому, патріотично налаштовані громадяни країни обрали для себе різні функції допомоги своїй державі у важку годину. Одні відразу, прямо з лав ТрО, попрямували на фронт, інші, не менш завзяті, почали професійно волонтерити як для військових, так і допомагати цивільним. Інші співгромадяни, так само активно, почали «донатити» для перших і других. Крім того, естафету допомоги військовим, співгромадянам і тваринам із зони бойових дій, активно підхопила молодь та навіть діти. Усіх цих людей різного віку і статі, різних професій, різного соціального статусу і так само різного статку, сміливих і не дуже, емоційних і стриманих, щедрих і поміркованих – усіх їх об'єднало і мотивувало на громадянську активність одне – це патріотизм як любов до України.

Водночас, розуміння широким загалом феномену патріотизму становить деяку проблему, яка полягає у неоднозначності інтерпретації смислового наповнення самого терміну «патріотизм». І саме це, у свою чергу, може становити потенційну небезпеку, як на рівні підмін цінностей, так і на рівні світоглядного орієнтиру. Наприклад, поширеною є думка, що патріотизм позитивно впливає на інтеграцію українського суспільства, й водночас існує протилежне уявлення: нібито патріотизм, навпаки, роз'єднує суспільство, впливаючи на генерацію культурних конфліктів. А ось зовсім інший приклад патріотизму українців. Усім відомо, що відновлення України як держави триває трохи більше 30 років, а до 1991 року Україна досить тривалий час (майже чотириста років) була частиною духовно і ментально ворожої російської імперії. Крім того, її західні частини входили до складу австро-угорської імперії та польської держави. Саме тому, може виглядати дивом те, що переважна більшість українців досі змогла зберегти свою

самобутність, мову, культуру, звичаї та традиції. І саме тому, патріотизм нині розглядається як одне з джерел відродження України, зокрема: консолідації нації, поствоєнного відновлення країни, як ресурс остаточного утвердження демократії і правомірного долучення України до європейської спільноти та усього цивілізованого світу.

Нині, актуальність патріотизму українців, особливо його активізація в умовах повномасштабної російсько-української війни, є природною і незаперечною. Разом з тим, тема патріотизму часто викликає уточнюючі запитання або неоднозначну реакцію, а іноді навіть звинувачення у «пропаганді» або «застарілому» світосприйнятті.

Тому, *метою* довідника стало зазначити різні види багатоаспектного феномену патріотизму, окреслити його прояви, а також систематизувати та співставити з іншими явищами, дотичними до поняття «патріотизм».

Новизна довідника полягає у висвітленні патріотизму, як багатозначного феномену та визначенні його різновидів, особливостей прояву в умовах повномасштабної війни й цифровізації українського суспільства зокрема. Вперше, актуалізація патріотизму розглядається у двох вимірах існування людини: реальності матеріального світу та віртуальній реальності техногенного світу. Відповідно висвітлено два напрями прояву патріотизму в Україні, зокрема: а) реальна служба у ЗСУ, волонтерство та інші реальні дії і вчинки, спрямовані на захист територіальної цілісності батьківщини, збереження української мови, культури, активну громадську позицію, у сфері охорони довкілля та інше; б) захист інформаційного, цифрового та кібер простору України, як протидія ворожій пропаганді, дезінформації, викриття фейків, висвітлення правди про війну, підтримка цифрової, інформаційної безпеки, просування українських цінностей у соціальних мережах, солідарність з однодумцями, допомога армії через цифрові застосунки тощо.

Якщо військова агресія стимулює захист країни за допомогою традиційної зброї, то війна в інформаційному, цифровому кібер просторі передбачає патріотичну активність людини іншого ґтибу. Йдеться про запропоновані нові поняття, які ще є мало дослідженими і не є усталеними, це: «інформаційний», «цифровий», «кібер» патріотизми. Новизною довідника також є зазначення провідних функцій і проявів патріотизму як в умовах реальної російсько-української війни, так і за умов техногенної реальності.

Отже, зважаючи на цілком драматичну історію України, яку «не можна читати без брому», а тим більше на воєнне сьогодення, яке логічно продовжує боротьбу українців за незалежність протягом віків, тема патріотизму є не тільки затребуваною, а й об'єктивно закономірною та значущою для сьогодення нації. Це й спонукало нас до створення довідника, присвяченого саме темі патріотизму, який може допомогти фахівцям, які досліджують цей феномен або займаються патріотичним вихованням молоді, а також широкому колу читачів, які хочуть прояснити для себе непросте, а іноді навіть і суперечливе, й разом з тим, актуальне поняття – «патріотизм».

Представлений довідник є логічним продовженням таких авторських навчально-методичних праць, як «Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді» (2017), «Патріотизм молоді цифрової доби: інноваційні засоби розвитку» (2023), а також низки публікацій у наукових фахових виданнях.

Крім того, цінність довідника також полягає саме у його форматі, як систематизованому ресурсі для отримання швидкого доступу щодо потрібної інформації у галузі патріотичної тематики, наприклад, на відміну від навчально-методичної продукції. Він може стати у нагоді, як для практичної діяльності педагога, так і підручним засобом дослідника патріотичної тематики. За своєю структурою довідник складається з: вступу; змісту; двох основних розділів; списку джерел; абеткового покажчика термінів; додатків, які містять таку інформацію як, державні нормативно-правові документи про національно-патріотичне виховання в Україні; персоналії, дотичні до теми патріотизму; календар українця; цитати, афоризми про батьківщину, Україну.

Структурування довідника має деякі особливості. За формою: кожному розділу та підрозділу передують вступ і висновок, виділені курсивом. За змістом: висвітлення різних аспектів феномену патріотизму у даному контексті подано не в алфавітному порядку, а за принципом від більш загального висвітлення феномену, (наприклад, патріотизм у певні історичні часи або його особливості в різних країнах) до більш детального (визначення його різновидів та форм прояву). Проте, абетковий покажчик тем і персоналій легко зорієнтує читача у потрібному йому напрямі, чим полегшить пошук необхідної інформації.

Також, варто зазначити, що формальне обмеження обсягу довідника не дозволило нам більш повно висвітлити як класиків, так і сучасників, дотичних до патріотичної тематики (Додаток «Патріотизм і Українці»). Тому, не маючи змоги написати про усіх українських дослідників, ми обрали ті персоналії, які, на нашу суб'єктивну думку, є найбільш відповідними.

Отже, у довіднику термін «патріотизм» розглядається не однозначно, а з різних кутів зору. Так, філософія і гуманітарні галузі представляють його не тільки багатоаспектним феноменом, а й у різних його видах та формах прояву.

У контексті певної громадянської активності, цілеспрямованої діяльності або індивідуальних уподобань, патріотизм може акцентувати на різних специфічних проявах та набувати відповідних ознак, як то: мілітарний, цивільний, екологічний або інші види патріотизму. Однак, не зважаючи на це, підґрунтям патріотизму завжди була, є і буде саме «любов до батьківщини».

Загальною метою довідника є спрямованість читача на більш розширене і поглиблене розуміння феномену патріотизму, а відповідно і найбільш оптимальне практичне використання викладеного матеріалу у процесі сучасного патріотичного виховання молоді. Ми впевнені, що довідник допоможе розв'язати уявну суперечливість між універсальним визначенням патріотизму як любові до батьківщини та безліччю його

сучасних різновидів і форм прояву, а й також зацікавить у поглибленому його вивченні.

Сподіваємося, що запропонований довідник, присвячений темі патріотизму, стимулюватиме читача розібратися в усіх тонкощах і нюансах цього прекрасного феномену, який робить будь-яку людину і суспільство кращими. З повагою автор.

акцентовано на тому, що дослідження. Патріотизм не тільки

I. ПАТРІОТИЗМ ЯК БАГАТОАСПЕКТНИЙ ФЕНОМЕН

Глобалізаційні процеси сучасної цивілізації, зокрема інтеграція економік різних країн, цифрові комунікації, масові міграції населення в усьому світі – усе це сприяє розмиванню не тільки національних кордонів і менталітету, а й відповідної деформації національних спільнот. Саме тому питання патріотизму нині є актуальними для багатьох країн світу. Для України, яка виборює свою незалежність в умовах війни, як ніколи раніше, важливою стає згуртованість українського суспільства, відновлення національної ідентичності та протидія зовнішній агресії. Оптимально сприяти цим процесам може активізація патріотизму. Патріотизм є багатоаспектним феноменом і тому має різні інтерпретації та визначення. Кожен аспект цього складного явища презентує якійсь його певний вимір. Різноманітність ознак і проявів патріотизму у різних сферах буття людини часто робить його складним, а іноді, навіть суперечливим для однозначного сприйняття. Тому, патріотизм стає предметом дослідження багатьох гуманітарних наук. Його вивчають такі галузі, як історія, філософія, соціологія, психологія, педагогіка та багато інших і відповідно розглядають з різних точок зору. Наприклад, філософія та історія досліджують історико-філософські аспекти становлення як самого феномену патріотизму, так і трансформації поняття «патріотизм» та його смислове наповнення у різні часи, а також постійні уточнення суті патріотизму в умовах динамічного розвитку суспільства. Психологія навпаки, спрямована на вивчення особливостей розвитку і прояву емоційних, когнітивних, мотиваційних, дієвих процесів патріотизму особистості. У свою чергу, педагогіка зорієнтована на виховання патріотичних якостей учнів, зокрема формування їх патріотичного світогляду та оптимальної активної дієвості для блага батьківщини. Тобто, кожна галузь, досліджуючи патріотизм, акцентує на певному його аспекті, важливому саме для неї. Крім того, кожна країна «бачить» патріотизм по- своєму. Усе це призводить до неоднозначного розуміння патріотизму та його визначення. Разом з тим, не зважаючи на полісемію поняття «патріотизм», що іноді свідчить про різні тлумачення та підходи до його розуміння, саме любов до батьківщини (держави, країни), свого народу (нації) – є пріоритетною, системоутворюючою складовою феномену патріотизму.

1.1. Класичні і сучасні визначення патріотизму

Патріотизм – від грецької вітчизна (*грец. πατρίς*) – термін, який позначає поняття любові до міста-держави як вітчизни, а також почуття приналежності до спільноти співвітчизників, земляків (*грец. πατριώτης*); має глибоке коріння в європейській культурі, починаючи з античних часів. У стародавніх грецьких та римських містах-державах, патріотизм як феномен, був важливою ознакою громадянина тих часів. Любов до своєї держави, її культури, традицій та готовність захищати її від чужинців були важливою складовою тодішнього суспільного життя.

Нині в сучасній Україні найбільш поширеними визначеннями патріотизму у спеціалізованій літературі та офіційних джерелах є нижче наведені.

Патріотизм – це любов до батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; це *соціально-політичний і моральний принцип*, що в загальній формі виражає вище названі почуття та емоційні стани.

Патріотизм – *громадянське почуття*, змістом якого є любов до батьківщини і готовність пожертвувати своїми інтересами заради неї, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, особливе емоційне переживання своєї приналежності до країни, мови, історії, традицій, готовність діяти в інтересах вітчизни та постати на її захист у разі необхідності. Патріотизм передбачає також любов до духовних, культурних і матеріальних цінностей своєї батьківщини, бажання збереження її характерних особливостей, її культурного надбання та захист інтересів своєї громади, народу в цілому.

Патріотизм – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Патріотизм – *соціально-історичне явище*. Виховання патріотизму – важлива складова виховної діяльності школи. У процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди й переконання.

Патріотизм – це *любов та відданість своїй батьківщині*, прагнення своїми діями служити її інтересам, готовність іти на жертви в ім'я інтересів свого народу. Патріотизм виявляється в почутті гордості за матеріальні і духовні надбання свого народу, прагненні зберегти самобутність своєї культури, мови, традицій предків.

Патріотизм – моральний принцип, суть якого проявляється у любові до батьківщини, готовності поступитися своїми приватними інтересами на користь її інтересів. Патріотизм – це *відданість своїй батьківщині, своїй нації*. Під патріотизмом розуміють гордість власною батьківщиною, незалежно від її рівня розвитку, міжнародного статусу. Патріот пишається досягненнями своєї батьківщини та досягненнями співвітчизників у будь-яких життєвих ситуаціях. Патріотизм означає гордість культурою, мовою батьківщини, бажання зберегти її особливості. Передбачає обов'язкову ідентифікацію з нацією, бажання захищати та відстоювати її інтереси, досить часто навіть всупереч раціональним міркуванням.

Патріотизм – це *моральний і політичний принцип, соціальне почуття*, змістом якого є любов до батьківщини і готовність заради неї жертвувати власними інтересами. Значущість патріотизму зумовлена його здатністю мобілізувати суспільство, залучати матеріальні та людські ресурси для досягнення певної мети, зокрема, в умовах внутрішньої або зовнішньої загрози.

Патріотизм – *моральний та політичний принцип, соціальне почуття* виявом якого є любов до батьківщини й готовність підкорити їй свої особисті інтереси її інтересам..

Отже, як бачимо, найбільш поширені визначення патріотизму акцентують передусім на афективній складовій патріотизму як любові людини до своєї батьківщини, а також наголошують на соціальній ролі як дотримання моральних, морально-політичних принципів у процесі практичної діяльності заради благополуччя вітчизни, готовності до її захисту за потребою. У контексті сучасних подій в Україні, зокрема в умовах повномасштабної війни, патріотизм додатково проявляється у стійкості, мужності та незламності духу українського народу, у збройній боротьбі за територіальну цілісність країни, за свою незалежність і свободу від ворожих імперських впливів. Тому нині, патріотизм для українців становить не тільки любов до своєї країни, гордість за її минуле та сьогодення, бажання її розвитку та готовність до її захисту, а й конкретні дії щодо захисту, волонтерства, національної єдності.

1.2. Патріотизм у контексті філософії та гуманітарних наук

Філософія відіграє важливу роль в житті суспільства і людини, виконуючи світоглядну, пізнавальну, логічну, соціально-адаптивну та виховну функції, озброюючи людей знаннями та інструментами для розуміння світу і свого місця в ньому. Однією з провідних функцій філософії, окрім методологічної та культурологічної, є світоглядна. Її суть полягає в тому,

що вона служить теоретичним підґрунтям світогляду, як системи знань людей про світ, людство, суспільство в цілому, й зокрема допомагає людині зрозуміти і визначитися у навколишньому світі, знайти своє місце в ньому і визначити власне ставлення до нього і до вітчизни у тому числі.

1.2.1. Філософський контекст патріотизму презентує його як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до своєї батьківщини. Це одне з найглибших почуттів, яке закріплювалося століттями розвитку відокремлених етносів. Відповідно до структури філософського знання, категорія патріотизму розглядається в онтологічному, гносеологічному, аксеологічному, праксеологічному аспектах. Отже:

онтологічний аспект феномену патріотизму пов'язаний з усвідомленням його буття, тенденцій функціонування та розвитку. Разом з тим, цей аспект стосується і людини з її соціальними якостями, оскільки вона, як суб'єкт соціального життя, включена в систему соціальних відносин. Це становить об'єктивну підставу для виникнення різноманітних точок зору щодо питання сутності патріотизму. Філософи правомірно стверджують, що сама сутність патріотизму постійно еволюціонує і доповнюється новим змістом;

гносеологічний аспект поняття «патріотизм» пов'язаний із відображенням реальної дійсності на двох рівнях: емоційному та раціональному; а також відображує структуру патріотизму з точки зору відтворення суспільного буття. Гносеологія акцентує на первинності психології патріотизму як почуттів до батьківщини ще у давні часи, що значно передреє виникненню його ідеології, яка з'явилася лише в буржуазну епоху. У свою чергу, ідеологія патріотизму, її формування є основним елементом соціальної психології;

аксіологічний аспект патріотизму відображає зв'язок свідомого ціннісного ставлення до батьківщини. Це розуміння любові до батьківщини як найвищої моральної та духовної цінності, що визначає ставлення як окремої особистості, так малих й великих спільнот людей до своєї нації, культури та держави. Це система свідомих переконань, де інтереси країни, свобода, гідність, традиції та самопожертва є пріоритетними над особистими. Складовими аксіологічного аспекту патріотизму є: ціннісне ставлення, яке являє не тільки почуття, а й усвідомлений вибір, коли рідна земля, її історія та культура сприймаються як абсолютна цінність; національна ідентичність, завдяки якій формується почуття належності до свого народу та відповідальність за його долю, гордість за державу; духовно-моральний принцип, який стимулює такі цінності, як свобода, гідність, солідарність, чесність, сміливість та відповідальність особистості; аксіологічний вимір патріотизму передбачає його прояв через дії (захист, волонтерство, служіння); аксіологічна складова патріотизму є основою виховання підростаючого

покоління та елементом педагогіки, спрямованим на формування ціннісно-орієнтованої особистості, здатної шанувати традиції та розбудовувати державу. Таким чином, аксіологічний аспект патріотизму трактує його як фундамент буття людини, що об'єднує особистість із життям народу та держави у прагненні до спільного блага;

праксеологічний аспект патріотизму вказує на те, що патріотизм тісно пов'язаний з практичною діяльністю людини, а його дієвий бік є результатом внутрішньої емоційно-почуттєвої, когнітивно-ментальної рефлексії особистості, що й стає вирішальним фактором, оскільки сприяє «матеріалізації ідеї». Тобто, праксеологічний аспект патріотизму становить його реальний прояв через конкретні дії, вчинки та діяльність, спрямовані для блага батьківщини. Це перехід від почуття любові до осмислення активного служіння, захисту інтересів держави. Це актуалізація патріотичної свідомості у практичній площині. Таким чином, основними складовими праксеологічного аспекту патріотизму є: *активна діяльність* зокрема, такі реальні справи в умовах війни в Україні, як захист країни, різнобічне волонтерство (від зборів коштів на дрони, автівки до підтримки безпритульних тварин...), це праця задля економічного розвитку, це економія електрики в побуті, ...; служіння та захист країни, служба в ЗСУ як готовність ставити інтереси народу та держави вище особистих, захищати незалежність; це також *реалізація цінностей* як втілення культурних, духовних надбань, застосування мови у повсякденному житті; практична спрямованість на виховання як формування патріотизму через залучення до суспільно-корисної праці, вивчення традицій,

Отже, праксеологічний вимір – це патріотизм у дії, що перетворює любов до рідної землі на життєву позицію та активність. Усі вище згадані філософські аспекти патріотизму – онтологічний, гносеологічний, аксіологічний і праксеологічний є тісно пов'язаними між собою й утворюють цілісну структуру феномену патріотизму.

Етика і патріотизм є важливою складовою філософії та розглядає його, як моральну категорію, яка включає не тільки любов до батьківщини, а й моральний обов'язок щодо готовності та самопожертви заради неї, відданість своєму народу. Предметом дослідження етики також є моральна відповідальність патріота за розвиток своєї країни та захист її інтересів.

Політична філософія і патріотизм. Розділ філософії, який акцентує на патріотизмі, як основі *громадянськості*, яка формує почуття приналежності до держави та готовність діяти в її інтересах. Також, досліджує роль патріотизму у формуванні національної єдності, зміцненні держави та захисті національних інтересів.

Соціальна філософія і патріотизм. Ця галузь філософії, досліджуючи патріотизм, передусім розглядає його як особливу форму *суспільної*

свідомості, що виражає почуття любові до батьківщини, відданість народу та гордість за національні досягнення, а також як ціннісну орієнтацію людини та суспільства, що формують відповідальне ставлення до батьківщини. Сучасні українські дослідники звертають увагу на патріотизм, як вимір сучасного українського суспільства перехідної доби, який є привабливим і стійким, через те, що його підтримка йде «знизу» від народних мас, а не «згори» від влади, якому є властиві висока гуманістична спрямованість української патріотичної ідеї, віротерпимість, соборність, колективізм у вирішенні громадських завдань, особлива любов до рідної природи

Філософія історії і патріотизм розглядає його як один з феноменів духовного життя українського суспільства у контексті *розвитку специфічних рис менталітету українців*, зокрема відродження таких позитивних рис української ментальності, як гордість, співчуття, відкритість, мужність щодо своєї батьківщини.

Філософія культури і патріотизм аналізує його як складову *національної ідентичності*, що пов'язана з мовою, історією, традиціями та культурою народу, досліджує ставлення до національної культури, що є невід'ємною частиною патріотичного почуття.

Отже, патріотизм у філософському контексті може досліджуватися не тільки в онтологічному, гносеологічному, аксіологічному, праксеологічному аспектах, а також висвітлюватися у вимірі різних філософських галузей і напрямків. Наприклад, таких як націоналізм, космополітизм, лібералізм, або розглядатися в інших аспектах: етичному, політичному, культурологічному, психологічному та ін. Відповідно існують й різні точки зору щодо його ролі та значення в суспільстві. В Україні останнім часом простежується активна тенденція осмислення / переосмислення, вивчення патріотизму, виявлення його нових видів прояву в різних дослідницьких сферах, про що буде зазначено нижче.

1.2.2. Соціально-історичний аспект патріотизму як його становлення

Представлений нижче історичний аспект патріотизму передбачає часовий екскурс передусім в минуле Європи й України зокрема, з метою визначення тягlosti цього феномену у часі та безперервності його розвитку. Етимологія слова «патріотизм» пов'язана з поняттям батьківщини та відданості їй. Слово підкреслює зв'язок людини зі своєю країною, культурою та народом, а також готовність захищати та підтримувати свою батьківщину. На думку вчених, поняття патріотизму має давнє коріння: воно виникло ще в античні часи, коли люди почали формувати свої перші міста-держави. Разом з тим, ми припускаємо, що почуття прив'язаності людини до місця свого народження і проживання на певній території,

відданість своїй спільноті та культурним звичаям і релігійним традиціям, готовність захищати «своє» – існувало здавна і задовго до античних полісів. Наприклад, у землеробських культурах, які існували тисячоліттями і були локалізовані на певних територіях, й сучасної України у тому числі. Тому, на нашу думку, природний, «територіальний» патріотизм, як передумова полісному, також має місце на визнання. Більш того, деякі вчені загалом вважають витoki патріотизму природними – такими, що виникли у процесі еволюції і коеволуції. Відповідно, біологічно обумовлений «протопатріотизм» можна припускати вже на рівні ссавців соціального типу, а також первісної людини, коли батьки дбають за життя свого потомства, за збереження контролю над ареалом проживання і полювання, зокрема впорядковують комунікацію у процесі єднання зі своєю спільнотою. Зародження патріотизму у сучасному розумінні являє собою одну з фундаментальних цінностей людської цивілізації й обумовлено процесами соціалізації людей, в рамках якої відбувається формування державно-організованих спільнот. В різні історичні часи, патріотизм як соціально-історичне явище мав конкретні прояви, бо кожна людина або соціальна група, а тим більше держава – мали власні специфічні інтереси. Відповідно, кожна цивілізація, держава становить свій набір світоглядних цінностей, які стають основою для розуміння патріотизму в цих регіонах. І саме тому, ставлення до батьківщини завжди має конкретно-історичний характер, що зумовлено реальною історичною необхідністю. У контексті історичного аспекту зародження патріотизму, ми спираємося як на зафіксовані та аналізовані джерела минувшини щодо цього феномену, так і на сучасні.

Давня Греція і патріотизм. Вперше, патріотизм як феномен прихильності людей до середовища свого проживання, до землі своїх батьків, відповідальність за безпеку свого соціуму, свого міста – держави-полісу, було зафіксовано у філософських, літературно-поетичних джерелах в античні часи. Патріотична свідомість давньогрецького народу розвивалася паралельно з розвитком полісної системи та процесом формування давньогрецької державності. Держави-поліси мали різні форми устрою: від тиранії до демократії. Це призводило не тільки до численних воєн і збройних конфліктів, а й сприяло розвитку полісного патріотизму. Патріотизм в ті часи проявлявся через відданість містам-державам і готовність підпорядковувати свої приватні інтереси своєму полісу, зокрема захищати його від зовнішніх ворогів, навіть ціною власного життя. Це по суті, вже презентувало патріотизм як соціальне почуття любові до своєї батьківщини, як морально-політичний принцип. Питання виховання патріота як хорошого громадянина, готового до самопожертви заради батьківщини розглядалося в поемах Гомера «Одісея», «Ілліада», а пізніше у працях Сократа і Платона, а

також Аристотеля, який вважав вищою ступінню чесноти діяльність в ім'я співгромадян, заради блага держави. Власне, сам термін «патріос» як батьківська земля, стало класичним визначенням і дійшло до наших часів.

Стародавній Рим і патріотизм. у процесі завойовування античного світу, по суті, запозичував усе найкраще і цінне для себе. Так, спадщина давньої Греції, зокрема політико-правові принципи, потужно сприяла розвитку самого Риму.

Зокрема, сам термін «патріос» було адаптовано у «патріа». Крім того, морально-політичний принцип патріотизму, увійшов до римської політико-правової традиції практично без змін. Тому, патріотизм, у контексті грецьких полісів, спочатку був адаптований до реалій античного, а по тому й республіканського Риму та впевнено увійшов у римську політико-правову традицію. Другий етап римської еволюції феномену патріотизму та його переосмислення відбувся за часи розвитку і становлення Римської імперії. Відповідно, розуміння патріотизму республіканського (полісного) формату трансформувалося в імперський із сакралізацією верховної державної влади. Тобто, сам феномен становлення Риму – спочатку республіки, пізніше імперії, сприяв трансформації самого феномену патріотизму. Таким чином, у давні часи патріотизм асоціювався з форматами державних утворень і полягав у служінні їм. Зокрема, в античні часи патріотизм вважався чеснотою та громадянською відповідальністю перед суспільством і своєю державою, про що й писали як вище згадані давньогрецькі автори, так і римські, зокрема Цицерон.

Середні віки і патріотизм. За часи середньовіччя патріотизм поступився місцем релігійній ідеології й зокрема, релігійним обов'язкам християнської віри. Тепер люди сприймали себе вже не громадянами певних держав, як в античному світі, а переважно частиною релігійної спільноти, з якою себе ототожнювали, як то: християни, мусульмани, юдеї та ін. За таких суспільно-історичних умов, патріотизм «збіднився» – трансформувався з розуміння пріоритетності потреб держави та служіння їй до лицарського етикету: служби сюзерену, васальної відданості феодалу, вірності Богу, королю, прекрасній дамі тощо. Разом з тим, умовним проявом середньовічного «патріотизму» можна вважати сприйняття феодалної вотчини (батьківської землі) або подарованого уділу, як «маленької» батьківщини, яку треба було захищати від сусідніх зайд або конкурентів.

Ренесанс і патріотизм. Доба Ренесансу відродила справжню суть патріотизму, повернувши його у європейську культуру. Відновлення інтересу до патріотизму відбулося саме завдяки дослідженню підвалин античної культурної спадщини. Зокрема, актуалізувалося розуміння первинного

значення патріотизму, як визнання пріоритетів і потреб держави та щире служіння їй. Характерною рисою нового світогляду стало відродження національної свідомості, почуття патріотизму та формування поняття батьківщини як сильної держави. Так, відомий італійський вчений Н. Макіавеллі у своїй праці «Государ» постійно звертався до ідеї патріотизму, величч, слави, свободи батьківщини. Також, у багатьох інших своїх працях він завжди акцентував на важливості саме сильної держави та громадянської відданості їй. Зокрема, Н. Макіавеллі вважав, що головним призначенням людини на землі є її патріотизм, як турбота про славу, величч і свободу батьківщини.

Просвітництво і патріотизм. У період Просвітництва та Французької революції феномен патріотизму нарешті позбувся тоталітарного впливу релігії. Саме у ті часи актуалізувалися ідеї свободи, рівності, національної держави та народного суверенітету, які сприяли появі «нового» патріотизму, пов'язаного з правами громадянина. Так, завдяки прогресивним мислителям Нового часу, з'явилося сучасне розуміння патріотизму. Зокрема, виникла думка про те, що справжній патріотизм виникає в суспільстві, де влада базується на волі народу. І саме на засадах спільних цінностей та відповідальності, патріотизм здатен формувати моральну основу для об'єднання людей. Ця ідея стала підґрунтям для формування громадянського патріотизму Ж.-Ж. Руссо. У свою чергу, І. Кант розглядав патріотизм як важливу моральну якість, яка виходить за межі сліпої любові до батьківщини і реалізується через призму етичних обов'язків громадянина. Саме тому, він наголошував на важливості патріотизму як морального обов'язку людини перед державою. Також, у цей період Т. Джефферсон вважав патріотизм важливим стимулом збереження свобод і незалежності. Його розуміння патріотизму було тісно пов'язано з ідеями свободи, демократії та захисту від тиранії. Крім того, Т. Джефферсон підкреслював роль патріотизму в громадській активності та необхідності бути пильними щодо захисту демократичних принципів і свобод. У свою чергу, німецькі мислителі Й. Г. Гердер та Ф. Шиллер вважали, що патріотизм базується передусім на культурній і мовній ідентичності.

Патріотизм у XIX столітті. Цей період ознаменувалося піднесенням національної самосвідомості в Європі, а революційні рухи сформували ідею боротьби за незалежність як прояв патріотизму. Так, італійський філософ і політичний діяч Д. Мадзіні визначав патріотизм як любов до батьківщини, що базується на ідеях національного обов'язку та прагненні до незалежності, як основу для здобуття свободи та єдності нації. Він вплинув на формування сучасного націоналізму, наголошуючи на обов'язку громадян перед батьківщиною й важливості саме національного відродження. Тим часом в

Україні, Т. Шевченко та Ю. Федькович вважали, що патріотизм передусім є любов'ю до рідної землі, мови, народних традицій, культури, а також спрямованою боротьбою проти імперського гноблення.

Таким чином, у період XVIII-XIX століть патріотизм набув певного статусу ідеологічного стимулу мобілізації громадян для захисту батьківщини, як проти зовнішньої агресії, так і внутрішньо-політичних негараздів.

Патріотизм у XX столітті презентував нові ідеї розуміння патріотизму. Наприклад, Е. Фромм розглядав патріотизм переважно у негативному ключі, як «втечу від свободи» та особистої відповідальності, розуміючи його як атрибут влади, зокрема нацистської держави. Інший теоретик Б. Андерсон інтерпретував патріотизм через призму націоналізму. Так, описуючи націю як «уявлену спільноту», він вважав, що патріотизм людини виникає разом із відчуттям належності до цієї нації, яку підтримують символи, традиції та історія. Також, Б. Андерсон зазначав важливу роль друкованої продукції, як інструменту впливу на модерне конструювання нації. Натомість, М. Нуссбаум розробила концепцію «глобального патріотизму». На її думку, патріотизм, який вона розуміє у космополітичному контексті, не має обмежуватися відданістю тільки своїй країні, своїй нації. Так, філософія виступає за баланс між любов'ю до батьківщини та відповідальністю за весь світ. М. Нуссбаум як професор права та етики, запропонувала «етичний» патріотизм, який поєднує любов до своєї країни з універсальними цінностями, такими як права людини, соціальна справедливість і рівність. Інший сучасний мислитель, історик Т. Снайдер визначає патріотизм в українському контексті як глибоку відданість українців майбутньому своєї батьківщини та свободі. Особливостями такого патріотизму є передусім спрямованість на відбудову нового суспільства та орієнтованість на майбутнє дітей і правнуків. За його спостереженням, патріотизм українського суспільства проявляється не тільки в консолідації нації та єдності у боротьбі проти імперської ідеології й перешкоджанні поширенню імперіалізму, а й також в активній орієнтованості щодо захисту демократії завдяки українському патріотичному опору.

Узагальнюючи вище зазначене, можна констатувати наступне: від античних часів до сьогодення феномен патріотизму постійно еволюціонував. Він то з'являвся як елемент консолідації конкретного суспільства, то зникав у певні історичні періоди. Отже, патріотизм пройшов довгий історичний шлях свого розвитку і змістовного наповнення та продовжує розвиватися відповідно до актуальних вимог кожного історичного часу.

1.2.3. Культурний аспект патріотизму: особливості прояву в різних країнах світу

Як бачимо, історія свідчить, що боротьба за утвердження і зміцнення державності будь-якої країни невіддільна від почуття патріотизму. Тому вважаємо за доцільне акцентувати увагу на особливостях прояву патріотизму в різних країнах сьогодення, що ілюструє як тяглість історичних традицій, так і сучасні виклики. Тим самим, це опосередковано вказує як на багатоаспектність самого явища патріотизму, його поліфункціональність, так і особливості його прояву в різних культурах.

Суть патріотизму у зазначеному контексті полягає у тому, що «він становить базову цінність будь-якої держави, є інтегруючим засобом, основою формування стабільного рівня національної ідентичності, забезпечує готовність до реальних дій для блага Батьківщини». Саме тому, патріотизм, будучи універсальним, багатоаспектним, поліфункціональним явищем, проявляється у культурних традиціях різних країн і суспільствах по-різному. Відповідно, кожна з існуючих нині держав, має свої пріоритети світоглядних цінностей і відповідно своє розуміння патріотизму. Розглянемо на прикладах.

Австралійський патріотизм

Патріотизм в Австралії проявляється через глибоку повагу до історії країни, особливо до військових, бережливе ставлення до природи та унікальної екосистеми, а також гордість за свій спосіб життя та міцну ідентичність, часто пов'язану з унікальними австралійськими символами.

Особливостями австралійського патріотизму є такі ключові аспекти як: вшанування пам'яті загиблих воїнів, зокрема за часів Першої світової війни, коли відвідуючи меморіали, австралійці виявляють глибоку скорботу та гордість за своїх полеглих воїнів, незважаючи на те, що ті билися в складі тодішньої Британської імперії, а не конкретно за Австралію; цій країні властивий акцентований екологічний патріотизм, як сильна прив'язаність до унікальної природи та боротьба з такими екологічними проблемами, як зміна клімату, пожежі, збереження видів тварин, рослин; активність австралійського суспільства спрямована передусім на збереження екосистеми країни і становить вагомий частину як патріотичного обов'язку, так і національної гордості; саме тому, австралійська екосистема становить частину самоідентифікації австралійців, що вкупі можна інтерпретувати як екологічний патріотизм. Крім того, економічна й політична стабільність країни та високі соціальні стандарти, зокрема високий рівень якості життя та добробуту – для австралійців є предметом національної гордості, що зміцнює їхні патріотичні почуття до своєї країни. Також, австралійці мають окрему гордість за такі національні символи, як наприклад, Дикий Паркан Дінго, унікальні види тварин-ендемів (кенгуру, коала, вомбат та інші різноманітні сумчасті, а також страус ему, динго та ін.). Таким чином, усе це вкупі робить материкову фауну не тільки надзвичайно своєрідною, а й підкреслює унікальність самої Австралії, її відмінність не тільки від інших країн, а й від

інших націй. Відповідно, особливість австралійського патріотизму полягає як у багатогранності почуттів, що поєднує вшанування минулого, турботу про майбутнє, так і любов до унікальної землі та гордість за свій спосіб життя. Тому, за формою прояву австралійський патріотизм є глибоким, але разом з тим, характеризується скромністю і стриманістю прояву, що часто виражається через «тихе» шанування полеглих, меморіалів, пам'ятників, піклування за природу та відображає особливий "австралійський" дух.

Американський патріотизм базується передусім на ідеях свободи, демократії та поваги до Конституції, в якій прописані закони і права. Основою патріотизму у США є конституційні права і свободи, в яких акцент робиться на громадянській активності та праві на критику держави в межах демократичного суспільства. Тому, американці вважають реалізацію своїх конституційних прав проявом патріотизму. Це дозволяє їм критикувати владу, домагатися змін політики. У США патріотизм став не тільки невід'ємною частиною буденного життя, а й важливою світоглядною установкою. Патріотизм у США є деполітизованим, натомість особистий патріотизм американців давно став частиною повсякденної культури, а не державною програмою. Зовні американський патріотизм часто виражається через символи, як-от національний прапор або День Незалежності. Нині США є однією з небагатьох країн, в якій патріотизм займає ключове положення у суспільній свідомості і національній політиці.

Британський патріотизм часто пов'язаний з історичною величчю, культурними символами та монархією, а також з відданістю країні та її цінностям, як-от законність і конституційність. Патріотизм британців різнобічно виявляється як у гордості за національні досягнення, так і в підтримці британських спортивних команд, музичних гуртів. Британський патріотизм також актуалізується у збереженні культурної спадщини, зокрема Букінгемського палацу, Біг-Бену, Стоунхенджу та Трафальгарської площі. Відданість монархії для багатьох громадян є важливим елементом британського патріотизму, оскільки королівська родина є символом національної спадковості та стабільності. Патріотизм у Британії також виражається в любові до своєї країни та її цінностей, таких як демократія, верховенство права та конституціоналізм. Як і будь-який патріотизм, британський також сприяє згуртованості суспільства, особливо в часи викликів або національних свят.

Ізраїльський патріотизм – це насамперед відданість захисту держави, а також важливий елемент національної ідентичності в умовах постійної зовнішньої загрози. Ізраїльський патріотизм зумовлений історичним досвідом народу, важливістю підтримки національної безпеки та колективної

відповідальності. Патріотизм в Ізраїлі включає обов'язкову службу в армії як чоловіків, так і жінок, а також підтримку обороноздатності країни. Суспільна згуртованість тут дуже сильна, особливо у питаннях, що стосуються безпеки.

Індійський патріотизм становить глибоку любов до Батьківщини, що виявляється у гордості за свою давню культуру, прагненні до розвитку демократичної республіки, відданості принципам єдності та різноманіття, а також у підтримці національної єдності та ідеалів, сформованих під час боротьби за незалежність від колоніального панування. Передусім, це поєднання поваги до традицій та орієнтація на сучасний прогрес, незважаючи на величезну етнічну та релігійну різноманітність країни. Особливостями індійського патріотизму є передусім: любов до Індії як відчуття сильного зв'язку з країною, її історією, землею та народом; повага до демократичних цінностей як підтримка демократичного устрою, здобутого у тривалій боротьбі за незалежність; також індійському патріотизму властиве прагнення до єдності нації, яка формується попри велику кількість мов, релігій та культур; індійський патріотизм орієнтований на розвиток країни, вирішення соціальних проблем, підвищення добробуту і ролі Індії у світі. Окремою особливістю індійського патріотизму є символізм, як, наприклад, використання давньої назви країни – Бхарат (офіційна назва Індії на хінді), що символізує тисячолітню історію та відхід від колоніальної залежності. Прояви індійського патріотизму виражаються передусім через гордість за культурну спадщину, мову, багату духовність, а також активну участь у суспільному житті, волонтерстві, політиці. Він спрямований на підтримку розвитку національної економіки та інновацій, відстоювання незалежності та суверенітету, а також прав людини. Загалом, індійський патріотизм становить багатогранне почуття, що поєднує як любов до предків, так і гордість за сучасність, відповідальність за майбутнє своєї великої, різноманітної та демократичної нації, яка називає себе Індією або Бхарат.

Канадський патріотизм акцентує увагу на різноманітності, відкритості та мирному співіснуванні різних культур в країні. Патріотизм тут часто поєднується з ідеями толерантності, соціальної справедливості та поваги до природи. У Канаді патріотизм зазвичай проявляється через підтримку прав людини, захист навколишнього середовища та гордість за миротворчі зусилля своєї країни. Канадський патріотизм проявляється переважно стримано, навіть День Канади. Також, особливості канадського патріотизму проявляються у наступному: Канада, будучи міжнародною країною, цінує свою багатокультурність та приймає її різноманіття; крім того, Канада, будучи конституційною монархією на чолі з королем Чарльзом III, який є главою держави, поважає «корону», яка становить частину національної ідентичності. Крім того, канадський патріотизм також полягає у її гаслі «Від

моря до моря», яке означає не тільки велич і простір країни від Тихого до Атлантичного океану, а й відображує географічну гордість канадців. Цій країні властивий соціально орієнтований патріотизм, а саме: гордість за високі стандарти життя, систему охорони здоров'я та соціальну захищеність. Особливості патріотизму в Канаді полягають також у тому, що він більше фокусується на моральних цінностях, створюючи унікальний, толерантний і поміркований національний образ, на противагу військовій могутності чи агресивній самоідентифікації деяких інших країн. Патріотизм Канади, яка відома своєю роллю миротворця на міжнародній арені, також полягає у її миролюбності до світу. Отже, можна зауважити, що стриманий патріотизм канадців певною мірою перегукується з патріотизмом австралійців – так само скромним, глибоким і миролюбним.

Китайський патріотизм презентується передусім через ідеї колективізму та соціальної гармонії з сильним акцентом на китайську ідентичність. Китай, як унітарна однопартійна марксистсько-ленінська соціалістична республіка під авторитарною диктатурою, в якій домінує Комуністична партія Китаю, спрямований на «велике відродження», центральною ідеєю якого є відновлення історичної величі Китаю, його статусу світової сили, яка мобілізує народні маси. Тому, важливим елементом китайського патріотизму є повага до держави й передусім, до її лідерів та комуністичної партії. У Китаї патріотизм становить не тільки почуття, а й інструмент досягнення цілей. За свою суттю, китайський патріотизм орієнтований на державну політику, яка використовує національні почуття для досягнення своїх стратегічних цілей стабільності та розвитку. Китайський патріотизм за формою становить переважно державно-керований, ідеологічний та економічний патріотизм, що спирається передусім на: сильний націоналізм, єдність навколо комуністичної партії, виховання молоді в патріотичних центрах та популяризація «китайської мрії», де любов до Батьківщини тісно переплітається з гордістю за економічні досягнення («зроблено в Китаї»), а також на національну єдність під керівництвом держави. Китайський патріотизм – це не так про особисту свободу, як про колективну велич та реалізацію національних цілей під проводом керівників. Тобто, за своєю суттю китайський патріотизм становить приклад патріотизму авторитарного суспільства.

Литовський патріотизм виражає глибоку любов до своєї землі, історії, особливо за славних часів Великого князівства Литовського, а також унікальної культури, яка історично формувалася як у боротьбі за самовизначення, так й пізніше під впливом національного відродження. Нині патріотизм у Литві проявляється у гордості за країну та знанні про її минуле, а також у лояльності до незалежної держави, не зважаючи на її багатонаціональний склад та мовні особливості суспільства. Характерними

ознаками литовського патріотизму наразі є передусім історична спадщина, яка надихає литовців. Це виражається у сильному зв'язку з історією Великого князівства Литовського – потужної європейської держави, яка існувала протягом XIII-XVIII ст., й до складу якої, свого часу, входили Русь-Україна, Польща та інші. Крім того, патріотизм у Литві тісно пов'язаний з рухом національного відродження за збереження мови та самоідентичності в умовах російського імперського панування у XIX ст. Наразі, литовський патріотизм виявляється у гордості за свою сучасну країну та її видатну історію. Разом з тим, він має певні мовні, культурні особливості, які полягають через вимушену багатокультурність литовського суспільства, до якого входять поляки, росіяни, білоруси та представники інших національностей. Зокрема, проблема мови в Литві зосереджена на збереженні статусу литовської мови як державної та посиленні її викладання у школах національних меншин, а також зменшення ролі російської мови в освіті. Водночас, питання лояльності до Литви з боку національних меншин часто ілюструє відданість цій країні. Патріотизм в Литві є не тільки важливим елементом національної ідентичності, а й поєднує як титульну націю, так і громадян, що походять з інших культур.

Німецький патріотизм сприймається німцями помірковано, що обумовлено історичними подіями XX ст., коли любов до батьківщини перетворилася у збочену любов до фюрера та нацистську ідеологію. Після розгрому фашизму, в Німеччині утворилося дві різні держави: якщо в НДР активно насаджувався патріотизм «радянського» зразка, то у ФРН патріотизм виражався дуже помірковано, без символіки та атрибутики, як прагнення до братнього єднання, справедливості і свободи. Після розпаду СРСР, провідними інтенціями німецького патріотизму передусім стало: об'єднання Німеччини, ментальне «об'єднання» самих німців зі сходу і заходу країни, а також; чітка орієнтованість на об'єднання Європи. Тепер поняття батьківщини в Німеччині не асоціюється з політичними течіями, й саме тому такий підхід сприяє дотримуватися конституційного формату патріотизму. Крім того, сучасний німецький патріотизм має наднаціональний характер: «німцем» сьогодні може стати не тільки людина німецького походження, а й діти емігрантів, народжені в Німеччині; разом з тим, приблизно чверть німців відкидає мультикультурне суспільство, схвалюючи домінування німецької культури. Натомість, інші німці більше схильні до глобалізаційних процесів, вважаючи традиційний патріотизм анахронізмом, й саме тому дотримуються ідеї «наднаціонального патріотизму» – космополітизму на користь європейської єдності. Також, німецький патріотизм часто пов'язують з екологічною відповідальністю та соціальною солідарністю.

Польський патріотизм зосереджується на гордості через боротьбу за свободу та незалежність, а також на глибокій повазі до католицької віри. Польща пройшла через століття територіальних поділів і окупацій, тому патріотизм тут тісно пов'язаний із захистом національних і культурних цінностей. Патріотизм у Польщі часто виражається через пам'ятні дати, шанування героїв національної історії та підтримку традицій. Сучасний польський патріотизм, який формувався протягом багатомісячної історії у жорсткій боротьбі за незалежність, має широкий діапазон проявів: від громадянського (участь у житті держави, дбання про спільне благо), до національного (акцентування на мові, традиціях, релігії, культурі), від «консервативного» (з його антисемітизмом, германо-, україно-, русофобіями) до «демократичного», орієнтованого на загально-європейські цінності.

Український патріотизм передусім асоціюється з національною самосвідомістю, багатомісячною культурною спадщиною, історичною боротьбою за незалежність протягом віків. Патріотизм для українців – це передусім любов до рідної землі, української мови, історії, культури та традицій, а також підтримка національної єдності, особливо в умовах зовнішньої агресії. Український патріотизм, який гартувався у боротьбі за незалежність протягом багатомісячної історії, завжди виразно акцентує на такому важливому елементі, як захист країни та її національних інтересів. Сьогодні важливими особливостями сучасного українського патріотизму є його трансформація з декларативного поняття у життєву стратегію. Тому, наразі український патріотизм також відзначається активною дієвістю і мілітарного спрямування у тому числі, євроінтеграційним виміром розбудови держави, критичним ставленням як до корупції, так і політичної еліти. Нині український патріотизм спрямований не тільки на такі активні й реальні дії, як служба у ЗСУ, волонтерство, збереження та популяризація української культури, мови та ін., а й зорієнтований на цифрову активність і взаємодію в суспільстві. Так, сучасний патріот занурений не тільки у кіберпростір, де він протистоїть ворожій пропаганді, просуває українські цінності, створює патріотичний контент, єднається з однодумцями, бере участь у патріотичних онлайн заходах, займається волонтерством тощо. Нині український патріотизм також інтегрований у цифрові сервіси держави, де проявляється саме через цифрову грамотність та використання застосунків, що спрощує його взаємодію як громадянина-патріота з державою під час війни. Крім того, українські патріоти за кордоном, як представники своєї культури, створюють мережевий формат патріотизму, який допомагає просувати національні інтереси України на міжнародній арені. Таким чином, сучасний український патріотизм наразі не прив'язаний виключно до етнічного походження, традицій, культури, а й формує громадянську свідомість та базується на спільних демократичних

цінностях, свободі та виборі європейського майбутнього. Патріотизм в Україні нині став не тільки ключовою ідеєю боротьби за незалежність у війні проти російської агресії, а й прагненням до свободи. Свобода для українського патріота – це право жити й творити в суверенній державі, що передбачає відданість державності, Конституції, боротьбу за самовизначення українського народу. Так, у контексті українських подій, відомі сучасні мислителі вважають, якщо свобода є «запрошенням» до дії, то патріотизм становить «форму цієї дії». На їх думку, український досвід свідчить саме про те, що ці феномени не суперечать одне одному, а гармонійно співіснують, ведучи народ до майбутнього, яке твориться не в страху, а в гідності. І саме тому, патріотизм в Україні – це передусім прояв свободи в її позитивному сенсі: діяти, обирати, творити. Таким чином, сучасний український патріотизм є гуманістичним, відповідальним патріотизмом, який не прагне домінувати, а прагне зберігати людське.

Французький патріотизм тісно пов'язаний з ідеями свободи, рівності й братерства, що були основними принципами Французької революції. Патріотизм у Франції часто сприймається як обов'язок підтримувати ці принципи й захищати права та свободи громадян. Водночас, французи дуже цінують свою культуру, мову та інтелектуальну спадщину, вважаючи захист культурної самобутності важливим елементом патріотизму. Тому, французький патріотизм – це не тільки глибока любов до Франції, яка виявляється через громадянську єдність, відданість Республіці та її ідеалам, а й захист культури, гордість за історію та національні символи, що формує культурний націоналізм, який прагне до єдності на основі спільних цінностей. Відповідно, ключовими особливостями французького патріотизму є: громадянський націоналізм, який наголошує на приналежності до нації через спільні закони, політичні інститути та республіканські цінності, (а не лише через етнічне походження); республіканські ідеали як відданість принципам Свободи, Рівності, Братерства, які становлять основу національної ідентичності; гордість за історію Франції, пошана національних символів (прапор, Тріумфальна арка) та історичних постатей (Жанна д'Арк). Особливістю французького патріотизму є культурна єдність, яка охоплює посилену турботу нації щодо: збереження «чистоти» французької мови – «перлини» республіки; а також, збереження традицій та культурної спадщини (національної кухні, шедеврів французької літератури, високого мистецтва та ін.) та уникнення будь-якого їх спотворення.

Крім того, французи мають лояльність щодо державних інституцій та патріотизму, який демонструється державними службовцями. Таким чином, провідною особливістю французького патріотизму передусім є вірність ідеалам французької революції та гордість за французьку традиційну культуру й виражена спрямованість на її збереження.

Японський патріотизм поєднує повагу до традицій, цінностей гармонії та колективної відповідальності перед суспільством, а також шанування імператора як символу єдності нації. Патріотизм у Японії не завжди був показовим, разом з тим, нині японці демонструють свою відданість країні через щоденну працю, дотримання порядку і взаємоповагу в суспільстві. У свою чергу, система морального та патріотичного виховання є тісно пов'язаною із державною системою освіти.

Історично патріотизм в Японії був впроваджений урядом, як ідеологія для досягнення єдності, модернізації та захисту від колоніалізму та поєднував націоналізм з державницьким ідеалом (Реставрація Мейдзі, 1868-1912 рр.). Пізніше, перед Другою світовою війною, з метою виправдання експансіонізму тоталітарного уряду, японський патріотизм трансформувався у мілітарний, заклавши основу для військових дій. Поразка Японії у Другій світовій війні призвела до переосмислення зовнішньої політики країни і патріотизму зокрема. Так, Конституція 1947 р. закріпила саме пацифістські принципи та демократію, а патріотизм «еволюціонував» і став більше асоціюватися з любов'ю до культури, суспільства та особливою «турботою про країну», а не агресивним націоналізмом. Нині, японський патріотизм становить глибоку відданість своїй країні, яка виявляється у прагненні до колективного блага, працьовитості та повазі до традицій, а також у культурній єдності та гордості за свою унікальність. Тому, сучасна форма японського патріотизму включає відповідальність за майбутнє нації та захист її інтересів, що тісно пов'язано з поняттями націоналізму, який акцентується виключно на внутрішньому розвитку суспільства та культури, а не на експансії. Отже, характерними для японського патріотизму нині є такі риси як: повага японців до традицій та культури, що виражається у збереженні та шануванні національних звичаїв, історії та символів, включаючи корінну політеїстичну релігію Японії синтоїзм, як частину культурної спадщини; також, японський патріотизм передбачає відданість державі та її лідерам, як високу довіру до владних структур та бажання підтримувати стабільність і порядок. Крім того, колективізм та суспільна єдність японців передбачають їхню готовність ставити інтереси групи та країни вище за власні, що, у свою чергу, формує міцне почуття спільноти. Японський патріотизм виразно проявляється у працелюбності, як наполегливій, якісній праці та сумлінності, що сприяє економічному процвітанню та розвитку держави. Унікальною ознакою японського патріотизму є така його особливість, як «турбота про країну» (уїкoku-shugi), що означає більше, ніж просто любов до батьківщини: це тривога, переживання за її долю, стурбованість та висока відповідальність за її добробут. Також, для Японії, як і для багатьох країн світу, властивим є культурний націоналізм, який ґрунтується на переконаннях щодо унікальності японської нації та її культури, що й вимагає збереження її чистоти та єдності. Таким чином, патріотизм в Японії є складним явищем, що охоплює не тільки любов до батьківщини, а й акцентовану турботу про неї. Крім того, японський патріотизм пов'язаний з історичними формами націоналізму (етнічним, політичним) та державницьким ідеалом. Нині,

сучасна Японія, будучи конституційно-демократичною монархією з пацифістськими принципами, цілеспрямовано формує унікальний прояв любові до країни, поєднаний з такою ж унікальною культурою та ідентичністю.

Насамкінець, не можна оминати тему **особливостей патріотизму у мусульманських країнах**, в яких він становить почуття єдності з землею, своїм народом, і головне з вірою. Свого часу, у боротьбі за незалежність в цих країнах, патріотизм часто був пов'язаний саме із антиколоніальними рухами та прагненнями до самовизначення. Разом з тим, на відміну від патріотизму сучасних держав західної і східної культури, у мусульманських країнах у формуванні суспільної свідомості центральну роль відіграє релігія, передусім іслам, а захист вітчизни розглядається виключно як релігійний обов'язок. (Це дещо нагадує середньовічне християнство, в якому не було ні елліна, ні скіфа, а за батьківщину становило «царство Боже»). Таким чином, патріотизм сучасних мусульманських країн практично є не відділеним від релігійної ідентичності, як у середньовіччя... Й саме за цих умов, у деяких країнах мусульманського світу (Афганістан, Ємен, Ірак, Іран, Лівія, Нігерія, Пакистан, Сирія, Сомалі та ін.), патріотизм надто тісно переплітається не тільки з вірою, а й з агресивним націоналізмом. Тому, для багатьох мусульман «патріотизм» часто-густо тісно поєднується з радикальними версіями ісламської віри (ісламізмом, фундаменталізмом, джихадом та ін.), які виправдовують насильство проти інакомислячих («невірних», «відступників»), відродження всесвітнього халіфату та створення «нового» світового порядку в контексті ісламу. Виникає закономірне питання: а чи є такий «патріотизм» саме патріотизмом у його класичному, сучасному розумінні?

Водночас, багато мусульман, які сповідують ісламську віру, є справжніми патріотами країн, в яких вони живуть. Так, наприклад, мусульмани України вважають, що їхня віра і любов до батьківщини-України не суперечать одна одній. На їхню думку, віра навіть часто збагачує і посилює патріотизм. Підтвердженням цьому є той факт, що багато хто з наших мусульман, зі зброєю в руках у лавах ЗСУ захищає Україну. Відповідно, для їхньої духовної підтримки ще у 2014 р. було створено мусульманське військове капеланство, а вже у 2025 р. відкрилась військова мечеть для українських воїнів-мусульман.

Отже, завершуючи узагальнений історично-культурний огляд розвитку патріотизму та особливостей його прояву в деяких країнах світу, можемо висловити наступне. Перефразовуючи народну мудрість, правомірною буде й аналогія щодо феномену сучасного патріотизму в цілому: скільки у світі країн, стільки існує й різних патріотизмів. Проте, усі вони завжди мають системотвірну ціннісну основу, яка їх об'єднує – це любов до своєї батьківщини.

1.2.4. Соціокультурний аспект патріотизму

Соціокультурний феномен як такий, виникає внаслідок взаємодії соціальних і культурних факторів й впливає на суспільство та його розвиток. Він об'єднує в собі дві складові: соціальну та культурну. Соціальна складова стосується взаємодії людей, соціальних груп, інститутів, та процесів, що відбуваються в суспільстві. Культурна складова охоплює систему цінностей, вірувань, знань, традицій, мистецтва, мови, та інших елементів, що формують культуру певної спільноти. Останнім часом спостерігається актуалізація різноаспектних підходів стосовно досліджень патріотизму, зокрема й соціокультурного. Це не тільки збагачує розуміння цього суспільно значущого феномену, а й утворює перспективне підґрунтя його вивчення.

Соціокультурний аспект патріотизму є одним із проявів суб'єкт-об'єктних відносин у форматі «людина-батьківщина» і водночас розглядається як складна система цінностей, переконань та почуттів, що пов'язують людину з її батьківщиною, нацією, культурою та історією та готовністю діяти заради її блага. Патріотизм у соціокультурному контексті презентує наступні аспекти: *суспільні почуття* як глибокий зв'язок людини з її спільнотою та батьківщиною; *моральні принципи* як цінності та норми поведінки, а також переконання, які виявляють ставлення до своєї країни, її історії, культури, до свого народу; *культурні цінності* як любов до духовних, культурних, матеріальних цінностей своєї батьківщини, що сприяє формуванню спільної ідентичності, культурної, історичної пам'яті та впливає на всі сфери життя суспільства. Крім того, феномен патріотизму має сенс розглядати у соціокультурному вимірі також тому, що він залежить від багатьох соціальних, культурних умов, які вирують і діють у будь-якому суспільстві. Зважаючи на те, що патріотизм є не тільки особистісним, індивідуально-психологічним явищем, але й стосується взаємодії людей, певних соціальних груп і процесів, які відбуваються в соціумі – він переважно спрямований на оптимізацію і подальший розвиток суспільства. Відповідно, пріоритети соціокультурного аспекту патріотизму окреслюються передусім у соціальному контексті і певною мірою впливають на суспільне життя. Також, патріотизм розглядається з позиції культури, науки, бо дослідження його джерел і проявів мають витoki з різних культурологічних систем. Так, наприклад, культурна складова патріотизму охоплює систему цінностей, вірувань, знань, традицій, мистецтва, мови та інших елементів, що передусім формують культуру певної спільноти й окремої особистості зокрема. У свою чергу, з огляду на те, що патріотизм не є вродженою якістю, він має етапи індивідуального розвитку та становлення виключно в соціумі, і на культурному підґрунті країни у тому числі. Також, система цінностей, переконань та поведінки людини впливає на формування її ідентичності, моральних засад та соціальної взаємодії. Дослідження патріотизму у соціокультурному плані, охоплюють широкий спектр питань, таких як: роль патріотизму у національній ідентичності та культурному розвитку; зв'язок між патріотизмом та громадянською свідомістю; вплив патріотизму на

суспільні процеси; прояви патріотизму у різних сферах життя, зокрема політиці, культурі, освіті; формування патріотичних почуттів та їхній вплив на поведінку людей; роль патріотизму у формуванні особистості.

Таким чином, соціокультурний підхід, дає можливість оперувати певною моделлю суспільства, яке розуміється як соціокультурна система, яка виникає і змінюється в результаті дій і взаємодій людей. У свою чергу, характер суспільства визначається типом сумісності особистісних характеристик членів суспільства з типом самого суспільства. У межах такого підходу формується розуміння патріотизму як складного, багатоаспектного явища, що пронизує всі основні сторони сучасного життя й діяльності як суспільства, так і окремої особистості. Крім того, аналіз соціокультурних досліджень патріотизму в різних країнах світу надає можливість порівнювати його з особливостями українського патріотичного досвіду.

Отже, соціокультурний підхід у дослідженні патріотизму стосується взаємодії людей, соціальних груп та процесів, що відбуваються в суспільстві, а також охоплює культурну систему цінностей, вірувань, знань, традицій, мистецтва, мови та усього того, що формує культуру певної спільноти. Нині, повномасштабна російсько-українська війна активізувала увагу і ставлення людей та суспільства в цілому до феноменів, які мають не тільки глибокі культурні традиції, а й досвід історичних трагічних подій нашої країни та остаточно нерозв'язаних зовнішніх і внутрішніх проблем. Усе це в купі стимулює актуалізацію величезного патріотичного потенціалу українців.

1.2.5. Соціально-політичний аспект патріотизму

Патріотизм як соціально-політичне явище, має притаманні природні витоки, власну внутрішню структуру, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним, а також класовим змістом. Прояв патріотизму у соціально-політичному контексті висвітлює його як новий аспект буття людини і суспільства в цілому. Соціальні психологи, політологи визначають патріотизм як певне моральне ставлення й оцінку елементів батьківщини з боку особистості. З'явившись внаслідок розвитку людського суспільства, соціально-моральне у своїй основі патріотичне почуття неодмінно набувається особистістю під впливом соціального середовища, виховання, соціалізації у широкому розумінні слова.

Соціально-політичний аспект патріотизму є складною системою цінностей, яка традиційно становить любов до батьківщини, а також виявляється в активній громадянській позиції щодо відданості своїй державі і народу, готовності розвивати її, діяти для її блага та добробуту, відстоювати і захищати її інтереси, включаючи захист суверенітету, незалежності. Тобто, це глибоке емоційне переживання приналежності людини до своєї країни, її культури, історії та традицій, яке здатне мобілізувати особистість на спільні дії з іншими, а також мотивувати на соціально орієнтовані вчинки.

Окрім вище зазначених патріотичних якостей, соціально-політичний аспект патріотизму має властиві саме йому сфери актуалізації: *соціальну* – становить об'єднання людей на основі спільної любові до батьківщини, сприяє соціальній згуртованості, проявам взаємодопомоги; *політичну* – передбачає вплив на політичні процеси в країні, мобілізацію людей на захист національних інтересів, визначення напрямків державної політики; *психологічну* – мотивує людину щодо самовизначення національної ідентичності, що допомагає їй відчувати себе частиною певної нації, усвідомлювати свою приналежність до певної держави, її культури та історії. Ключовими моментами прояву патріотизму у соціально-політичному форматі є: відданість державі, особливо в її скрутну годину під час війни; громадянська свідомість як розуміння пріоритету прав людини та законів; формування поваги до національної культури, традицій, символів; спрямованість на розвиток саме громадянського суспільства; усвідомлення політичної важливості держави та готовність підтримувати її інституції, бути відповідальним громадянином, що є основою політичного патріотизму, особливо серед молоді.

Нині в Україні найбільш актуальним соціально-політичним проявом патріотизму вважається: здатність до збройного захисту країни від зовнішньої агресії; відстоювання національних інтересів на міжнародній арені; мобілізація громадян на спільну працю, спрямовану як на розвиток країни, так і її захист; формування активних громадянських якостей особистості. Таким чином, соціально-політичний аспект патріотизму в загальній формі виражає не тільки почуття та емоційні стани до своєї держави, а й відповідальність за її долю та готовність служити її інтересам, а в разі потреби, самовіддано боронити здобутки свого народу.

Таким чином, соціально-політичний аспект патріотизму як явище, має притаманні йому природні витоки, власну внутрішню структуру, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним, класовим й політичним змістом та становить одне з найглибших почуттів, яке розвивалося і закріплювалося століттями розвитку відокремлених етносів.

Отже, соціально-політичним аспектом патріотизму є не лише емоційна прихильність до своєї країни, але й усвідомлена відповідальність за її долю, культуру, мову та народ. Це також відданість своїй державі та народу, активна громадянська позиція, готовність діяти для блага батьківщини та захищати її інтереси. Тобто, це перетворення почуттів на конкретні справи, спрямовані на розбудову суверенної, правової, демократичної держави та зміцнення національної безпеки. У свою чергу, це передбачає активну участь у суспільному житті, повагу до законів, підтримку національної єдності та розвиток громадянського суспільства.

1.2.6. Соціально-психологічний аспект патріотизму

Соціальна психологія традиційно вважається галуззю дослідження на стику таких наук, як соціологія та психологія. Якщо соціологія вивчає соціальні процеси, аналізує соціальні факти, методи та закономірності, що впливають на суспільне життя, а також має справу із взаєминами між особистістю та суспільством, то, своєю чергою, соціальна психологія досліджує як індивідуальні, так і надіндивідуальні (групові, колективні, масові) психічні явища, що зумовлюються історичною та культурною єдністю людей, їх взаємодією, спільною діяльністю і виявляються в особливостях індивідуальної, групової, міжгрупової та масової поведінки. Саме тому, завдяки соціально-психологічному підходу, патріотизм можна розглядати з позиції надіндивідуального та індивідуального психічного явища й відповідно досліджувати його на рівні великих і малих груп та особистості.

Соціально-психологічний аспект патріотизму досліджується у галузі соціальної психології, яка вивчає його як складний феномен, який впливає на індивідуальне сприйняття, групову динаміку та суспільні процеси. Соціальні психологи, політологи визначають патріотизм як певне моральне ставлення й оцінку особистістю елементів батьківщини. На їх думку, патріотичне почуття – соціально-моральне у своїй основі, з'явилося внаслідок розвитку людського суспільства у конкретно-історичному контексті. Воно набувається особистістю не так через біологічну спадковість, а неодмінно під впливом соціального середовища, виховання (соціалізації) у широкому розумінні слова.

Феномен патріотизму як в індивідуальному, особистому, так і в надіндивідуальному груповому, масовому проявах передбачає соціальні настановлення й зокрема такі, поширені у соціумі, як ціннісне ставлення до батьківщини. Зокрема, соціальні психологи досліджують соціальне настановлення як ціннісно-ставленнєві механізми, які є регуляторами соціальної поведінки не тільки окремої людини, а й різних соціальних груп. Соціальне настановлення (воно ж атитюд), презентує ставлення людини до будь-якого об'єкту та являє собою трискладову структуру, що становить: афективну, когнітивну і поведінкову компоненти. Таким чином, емоційне, свідоме ставлення до батьківщини, як до особистої і соціальної цінності, готовність діяти заради її інтересів, передбачає актуалізацію соціального настановлення у вигляді патріотичних почуттів і переконань саме на практиці.

Соціальна психологія вивчає патріотизм переважно як масове явище, що виникає в буденній свідомості, передуючи своїй ідеологічній формі. Водночас, ідеологія патріотизму, її формування є одним з основних елементів досліджень соціальної психології. Тому, патріотизм безперечно є важливим предметом цієї галузі знань, яка досліджує як індивіди сприймають, переживають та виражають свою приналежність до нації, держави чи народу, а також як ці процеси впливають на соціальні групи та суспільство в цілому.

У контексті соціальної психології патріотизм, як і багато інших психологічних феноменів, розглядається у процесі соціалізації, яка передбачає різні етапи його розвитку від «мікро-...», «мезо-...» до «макро-...» й «мега-...» рівнів у контексті об'єктивних факторів впливу на його формування. Отже, від загального до більш вузького, коротко окреслимо характеристики кожного чинника впливу на суспільство, соціальні групи, людину, а також відповідні рівні формування патріотизму.

Мегафактори становлять *планетарні, глобалізаційні, світові процеси*, у тому числі екологічні, демографічні, політичні, які за своїм змістовим наповненням здатні впливати на формування нового рівня розвитку загальних духовно-моральних цінностей людства й феномену патріотизму у тому числі. Вище зазначені глобальні мегавпливи спричиняють умови для виникнення нового **мегарівня** патріотизму – *космополітичного*. Разом з тим, космополітизм переважно вважається антиподом традиційної «любові до батьківщини», натомість просуває ідею «громадянина світу». Якщо у майбутньому не стане політичних, економічних кордонів між державами, то космополітизм, як любов до планети Земля і всього людства, можливо й набуде сенсу. Але не наразі.

Соціальні **макрофактори** представляють інститути соціалізації, до яких належать: *країна, держава* (зокрема, законодавство, політичний устрій, економічна система країни); *культура, етнос* (як національні традиції, культурні особливості, мова, вірування); *суспільство* загалом (яке передбачає наявність соціальних норм, систему духовно-моральних цінностей, державної ідеології, національної ідентичності, що панують у конкретному суспільстві).

Усе вище зазначене, на **макрорівні** держави становить рушійну силу для формування *національної ідеології, національної ідентичності та загально національного патріотизму*. Крім того, на макрорівні держави передбачено *контроль* за глобальними, політичними процесами у світі, зокрема відстежується вплив світової масової культури, інформаційного середовища на українське суспільство, що знаходить відображення у державних, нормативно-правових документах.

Мезофактори як середній рівень соціалізації суспільства передбачають взаємодію між середовищами та впливами на традиційні суспільно-групові об'єднання та інститути, до яких належать: *регіон, місто, громада* (місцевий соціум, сусідські взаємодії); *колективи* (школа, робота); *сім'я* (родинні зв'язки, сімейні цінності і традиції, виховання); трудовий або освітній *колектив* (робоче/навчальне середовище, норми поведінки, стосунки з колегами або однокласниками-однокурсниками). Крім того, починаючи з останньої чверті ХХ ст., статусу мезофакторів набули також *традиційні ЗМІ*, переважно ТБ, та різноманітні *місцеві субкультури*.

Мезорівень як соціалізація середньої ланки суспільства, охоплюючи регіональні особливості, освітні заклади, соціальні групи та спільноти, формує *групову ідентичність* й зокрема *регіональний патріотизм* як любов до свого краю, міста, села.

Мікрофактори становлять безпосереднє оточення людини: агентів соціалізації, *конкретних осіб, які впливають на індивіда* (батьки, вчителі, друзі, керівництво); *сфери соціалізації* (навчальна, трудова діяльність, спілкування як основні сфери, де відбувається засвоєння соціальних, духовно-моральних норм) та *психологічні особливості особистості* (характер, здібності, особистий досвід). Це первинний **мікрорівень** соціального впливу на індивіда, який включає безпосереднє оточення та індивідуальні особливості особистості, яка сприймає соціальний досвід. Патріотизм розвивається за допомогою мікросистем, з якими особистість тісно взаємодіє й які стимулюють, формують у неї підвалини духовно-моральних, патріотичних цінностей. Так, батьки, родичі, як безпосереднє оточення дитини, *призвичаюють* її до народних традицій, української культури, мови. Крім того, мікросистема друзів, однолітків надає можливість підліткам *обмінюватися емоціями* щодо інформації/контенту патріотичного змісту, *спільно обговорювати* її, *ділитися* нею з іншими. У свою чергу, вчителі, наставники, вже професійно й *цілеспрямовано формують* в учнівської, студентської молоді: конструктивні патріотичні емоції та свідоме ставлення до батьківщини, розглядають можливості актуалізації дієвого патріотизму, його цілеспрямованої активності.

Отже, вище зазначена система в загальних рисах допомагає уявити, як під впливом різних соціальних нашарувань (факторів і рівнів від «мега» до «мікро»), відбувається процес соціалізації людини та розвиток її духовно-моральних цінностей й патріотизму зокрема. Варто зауважити, що соціально-психологічні розвідки патріотизму часто-густо реалізуються як масові дослідження факторів впливу на становлення, розвиток патріотизму певних груп(и), а також – як статистичний вимір рівнів актуалізації патріотизму у різних соціальних вибірках.

Крім того, соціальна психологія позиціонує патріотизм як явище буденної свідомості, яке часто виникає спонтанно, формуючись у повсякденному житті людей ще до того, як він набуде певної ідеології. Відповідно, питання патріотизму значною мірою пов'язане з його ідеологічним контекстом, який також залишається ключовим елементом соціальної психології. Зокрема, соціальні психологи досліджують, яким чином спільні цінності, норми та переконання, що асоціюються з патріотизмом, формують колективну ідентичність та поведінку індивідів і груп. Також, вони вважають, що патріотизм може становити потужний фактор соціальної інтеграції, а іноді навпаки, може призводити до конфліктів з іншими націями та групами, що є також предметом вивчення соціальної психології. Вагомим внеском вітчизняної соціальної психології у вивчення феномену сучасного патріотизму стало проведення цікавих досліджень масових форм прояву патріотизму. Наприклад, таких як ставлення українців до національних свят, мітингів, сприйняття ними національних символів як відображення опору російській агресії, виявлення тенденцій щодо суспільної підтримки у часи війни та суспільних криз тощо. Також, соціальними психологами проводились масові, всеукраїнські дослідження патріотизму як складного

соціально-психологічного феномену, що впливає на індивідуальне сприйняття, групову динаміку та суспільні процеси в країні. Зокрема, протягом 2020-2025рр. проводились опитування учнівської та студентської молоді щодо особливостей прояву їхнього патріотизму, які виявили тенденцію значного підвищення показників патріотизму в умовах війни. Крім того, вченими проведено цікаві розвідки феномену російськомовних українців, які наголошують на своєму українському патріотизмі. Здійснено цікаві опитування російськомовних патріотів щодо їхнього ставлення стосовно мовної, ментальної українізації, головною ознакою якої визначено не тотальний перехід на українську мову, а посилення прихильності до проукраїнських процесів, зміна ставлення до всього українського (мови, культури, держави, незалежності тощо). Також, визначено зростання позитивних тенденцій, які відображують ключову проукраїнську силу в російськомовному середовищі в країні, що є край важливим, особливо в умовах російсько-української війни.

Таким чином, соціально-психологічна наука у контексті дослідження патріотизму, крім важливих теоретико-методологічних напрацювань, здійснює масові опитування різних соціальних груп суспільства, опрацьовує отримані дані та в різний спосіб оприлюднює результати досліджуваного явища й патріотичної налаштованості населення України й молоді зокрема.

1.2.7. Психологічний аспект патріотизму

На відміну від соціальної психології, яка вивчає феномен патріотизму переважно як масове явище великих і малих груп, психологічні науки й зокрема психологія особистості, спрямована на дослідження патріотизму як громадянського почуття, його ціннісного аспекту та актуалізації через патріотичні дії, вчинки. Зокрема, у контексті розвитку особистості як свідомого громадянина, психологія досліджує такі психологічні складові патріотизму як: емоційно-почуттєві, когнітивно-ментальні та дієво-поведінкові чинники.

Психологія як наука, на відміну від соціальної психології, фокусується на індивідуальному вимірі патріотизму та вивчає його, як складний комплекс почуттів, цінностей та переконань, які реалізуються через дії та вчинки людини, спрямовані на розвиток батьківщини та її захист. У психології патріотизм розглядається передусім у контексті системи духовно-моральних ментально-світоглядних цінностей особистості, що й становить предмет її дослідження. Психологи визначають патріотизм як певне моральне ставлення й оцінку індивідом батьківщини та її елементів. Крім того, патріотизм у розділі психології особистості переважно вивчається, як один з аспектів соціалізації молоді у підлітковому віці.

Психологічна наука, досліджуючи феномен патріотизму на рівні розвитку особистості, аналізує та розкриває суть його емоційно-почуттєвих, когнітивних, ментально- світоглядних, мотиваційно-дієвих, поведінкових проявів, а також здатність молодого покоління щодо реалізації патріотичних

настановлень, практичних умінь, вчинків. Тобто, досліджуючи розвиток патріотизму у процесуальному плані, як перебіг формування та усталення комплексу патріотичних почуттів, усвідомлених цінностей і поведінкових моделей, пов'язаних з любов'ю до своєї батьківщини, народу, культури та історії, психологи-науковці вивчають: *яким чином і в якому віці у дитини формується патріотичне ставлення до батьківщини; як патріотизм впливає на індивідуальну та колективну свідомість; як патріотизм реалізується в діях, вчинках та в якій спосіб проявляється у взаємодії людини із суспільством, особливо в умовах війни та боротьби за незалежність.*

Крім того, вчені-психологи беруть участь в опитуваннях дітей, молоді, що дозволяє бачити не тільки загальну динаміку різних проявів патріотизму за регіональними, віковими, статевими ознаками, а й на підставі отриманих результатів, обґрунтовано розробляти науково-методичну продукцію, скеровану на оптимізацію роботи педагогів щодо розвитку оптимальних патріотичних якостей особистості й підростаючого покоління зокрема.

Також, необхідно зауважити, що в умовах цифровізації українського суспільства і освіти набув актуальності новий, *медіапсихологічний* аспект патріотизму, який висвітлено у Розділі 2.

Нині психологія як наука прогнозує часові трансформації феномену патріотизму, особливості його розвитку у дітей і молоді в нових історичних та цивілізаційних умовах. На підставі теоретичних та емпіричних досліджень, психологія та її галузі створюють теоретичну та актуальну науково-методичну базу передусім для освітян, а також людей залучених до національно-патріотичного виховання молоді в Україні.

1.2.8. Педагогічний аспект патріотизму

Якщо психологи досліджують особливості процесів тягlosti розвитку «стихійного» патріотизму, який спонтанно виникає ще в ранньому віці, як перші емоційні враження від природного і соціального оточення дитини, а також прогнозують його подальшу трансформацію у когнітивно-ментальну, дієво-вчинкову площину розвитку особистості, то педагоги зосереджені передусім на функції виховання патріотизму. Тобто, у порівнянні з науковими психологічними дослідженнями патріотизму, педагогічна галузь правомірно більш орієнтована на практику. Це стосується як теоретичних педагогічних напрацювань та методичних, практичних розробок, спрямованих на виховання патріотизму дошкільнят, учнів, молоді, так і оптимізацію процесу патріотичного виховання. Відповідно, виховна суть освіти презентує її, не тільки як галузь, занурену у практику патріотичного виховання підростаючого покоління, а й водночас підносить її роль у шляхетній місії патріотичного виховання молоді та робить відповідальною за результат.

Педагогічний аспект патріотизму становить процес формування у молоді любові до Батьківщини, її історії, культури та народу, усвідомлення зв'язку власної долі з долею країни та готовності служити їй і захищати її інтереси. Педагогічний процес виховання патріотизму передбачає розвиток національної свідомості, духовних цінностей та соціальної активності школярів. Становлення патріотизму учнівської молоді вимагає цілісного підходу, який поєднує навчання, виховання та особистий приклад педагога.

Основними завданнями педагогічного процесу цілеспрямованого виховання патріотизму є: *формування ціннісного ставлення* до своєї Батьківщини, народу, його історії, мови, традицій та культури; *орієнтація на активність, дієвість* прояву патріотизму, як конкретної, практичної діяльності; *спрямованість* патріотичних дій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів, а також *націленість* на активну участь у суспільному житті у посильному для учнів форматі; *мотивація* патріотичної активності кожного учня, яка здатна забезпечити його формування як свідомого громадянина, який має високу духовність, культуру, почуття обов'язку та готовність діяти на благо своєї країни.

Сучасне патріотичне виховання ґрунтується на таких важливих принципах як: *обумовленість* патріотичного виховання віком і суспільством, що передбачає відповідність врахування змісту і методів з віковими особливостями учнів, а також сучасний розвиток суспільства; *інтеграція та координація* представляє поєднання патріотичного виховання з іншими напрямками виховної роботи та має бути обов'язково узгодженим із сім'єю, громадськістю; *роль педагога* становить особистий приклад його любові до своєї справи, батьківщини та є значущим взірцем, який надихає учнів на формування власних патріотичних почуттів; *опора на позитив* припускає таку педагогічну взаємодію, яка має спиратися виключно на позитивні якості особистості та створювати комфортну і сприятливу психологічну атмосферу.

Таким чином, патріотизм як педагогічний феномен становить складний і надважливий процес формування свідомого, активного та відповідального громадянина, який відчуває не тільки глибоку любов і зв'язок зі своєю батьківщиною, а й готовий впевнено діяти для її блага.

1.3. Різні види і форми прояву патріотизму

Патріотизм є єдиним за своєю суттю і водночас різноманітним за проявами та реалізацією, тобто змістовно він має безмежну кількість різновидів. Широка палітра проявів любові до Батьківщини зумовлена наявністю відповідних суб'єктів і об'єктів патріотизму. Крім того, існують «різні форми любові до Батьківщини». Тому у різних джерелах спостерігається певне розмаїття визначень патріотизму. У даному контексті, види/різновиди патріотизму становлять сучасні узагальнені поняття, які характеризують саме змістову різноманітність любові до батьківщини.

Своєю чергою, форми прояву представляють функції як конкретні дії, способи реалізації кожного виду патріотизму, як його актуалізацію людиною-патріотом і суспільством в цілому.

Громадянський патріотизм – базується на свідомій відданості державі, спільних цінностях, правах та обов'язках громадян. Орієнтований на державу, як правовий інститут. Передбачає почуття обов'язку, захист інтересів країни, участь у виборах, повага до законів. Громадянський патріотизм об'єднує громадян на основі спільних цінностей, а не етнічного походження. Являє свідому любов до батьківщини, що базується на повазі до її законів, прав людини та демократичних цінностей. Така любов до батьківщини поєднується із сумлінним ставленням передусім до своїх персональних конституційних, правових, професійних обов'язків (або навчання), а також із суспільно корисною діяльністю через громадянську активність. Цей вид патріотизму охоплює широкий спектр соціальної взаємодії та емоційної прив'язаності до спільноти. Громадянський патріотизм – це свідомо любов до батьківщини, яка базується на відповідальності, критичному аналізі та активній участі в житті держави. Це готовність захищати незалежність, сприяти демократичному розвитку країни, поважати її культуру, а не сліпе захоплення нею. Громадянський патріотизм реалізується не тільки в ментальних, світоглядних, а й практичних результатах, які в цілому мають сприяти розвитку рідної країни. Переважно це – дієвий, конструктивний патріотизм громадянина, що вболіває за долю свого народу, країни. Тому, громадянський патріотизм здійснюється завдяки свідомій, активній участі у житті громадської спільноти. Він проявляється через такі щоденні дії, як чесна праця, волонтерство, повага до культури та захист спільних інтересів. Громадянський патріотизм, можливо є єдиним дієвим способом, що здатен дійсно об'єднати країну та вивести її на якісно новий рівень.

Державний патріотизм – це свідомо відданість громадянина інституціям та цінностям своєї країни: включає повагу до культури, традицій, гордість за країну як державу, акцентує на дотриманні законів та активній діяльності задля благополуччя держави, а також передбачає шанування державної символіки, мови та історії. Цей різновид патріотизму символізує сутність держави і часто розглядається як інструмент консолідації суспільства навколо державних символів, законів та інституцій, що базується на готовності служити та захищати суверенітет країни. Також, цей патріотизм асоціюється з необхідністю підтримки дій держави. Державний патріотизм ґрунтується на державній ідеології і передбачає наявність патріотичних переконань людини, її єдність з народом, країною, а також дієвість, спрямовану на конкретні дії і вчинки щодо захисту інтересів країни та активної участі у її розбудові. Тобто, якою буде державна ідеологія, такою буде і суспільство, таким буде і патріотизм. Тому, державний патріотизм є, так би мовити, «відповідальним», бо має відображувати не інтереси еліти, а переважної частини українців. Державний патріотизм є пріоритетом у розбудові сильної та процвітаючої

України і тому передбачає: наявність у громадян загального інтересу, загальної мети; оптимальну патріотичність політичної еліти; відповідність інтересам національної безпеки держави. Державний патріотизм також має сприяти досягненню стійкості нашої країни на міжнародній арені, бо тільки реальний патріотизм консолідованого суспільства здатен забезпечити суверенне існування нашої держави у ХХІ ст., й зокрема в непростих умовах геополітики та російсько-української війни. Отже, державний патріотизм – це свідомо відданість державі, її цінностям та захист суверенітету. Формується знизу – через громадянське суспільство, історію, культуру (Не плутати з офіційним патріотизмом).

Державницький патріотизм – це ідейний патріотизм громадянського спрямування. Державницький патріотизм, як і державний, охоплює пріоритет таких державних інтересів, як: готовність до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів; збереження цілісності і незалежності України; сприяння її становленню як правової, демократичної, соціальної держави; готовність ставити інтереси держави вище за власні. Термін «державницький» тісно пов'язаний з поняттям «державник» – людиною, для якої інтереси держави є особисто значущими, яка вболіває за її долю. Тому, на відміну від державного патріотизму який символізує сутність держави та є інструментом консолідації суспільства, державницький передбачає наявність суб'єкта, тобто патріота-державника. Так, Г. Ващенко вважав, що патріотом-державником може бути особа, в якій, сформована національна самоідентифікація, поєднується із здатністю спрямовувати сили на створення національної держави. На підставі аналізу спадщини українського педагога, такі терміни як «патріот-державник», «патріот-борець», «українець-патріот», можна тлумачити як синоніми. Основними рисами патріота-державника є його дієвість, як активна участь у розбудові держави; пріоритет інтересів держави, що виражається у готовності захищати загальнонаціональні інтереси, часто ставлячи їх вище власних; національне самовизначення як бажання розвивати, виборювати власну незалежну державу та працювати для її утвердження; особиста відповідальність через усвідомлення своєї ролі у долі країни, готовність працювати та жертвувати заради неї; повага та шанування національної культури, традицій та історії, поєднана з прагненням їх примножувати; готовність до захисту країни зі зброєю в руках. Тобто, державницький патріотизм – це самоусвідомлення людиною свого ставлення до своєї країни, яке перетворюється на практичні дії, конкретні вчинки, такі як: служіння, захист та відповідальність за долю країни, зокрема служба в ЗСУ, сплата податків, волонтерство. Крім того, державницький патріотизм вважається результатом останнього етапу національного самоусвідомлення, який має особливу об'єднуючу силу і базується на державній ідеології та пов'язаний із почуттям громадськості. Саме такий патріотизм є підґрунтям для формування сильної та безпечної країни, де громадяни активно працюють

для її розвитку і процвітання. Також, державницький патріотизм є основою національної ідеї, яка об'єднує громадян, перетворюючи народ на політичну націю. І саме тому, державницький патріотизм являє один із вищих рівнів прояву патріотизму, який ґрунтується на свідомому прагненні патріота щодо побудови власної держави, її розвитку та здатності до самовизначення. Це такі патріотичні почуття патріота, які пов'язуються з державною ідеологією і спрямовані на становлення України як демократичної, правової та незалежної держави.

«Диванний» патріотизм – різновид соціально пасивної форми прояву патріотизму, яка виражається переважно в емоційних, «бурхливих» реакціях, а також коментарях стосовно новин, подій, показаних по телебаченню.. Не конструктивний, інфантильний, не дієвий патріотизм. (Частково перегукується з *експертним патріотизмом*).

Дієвий патріотизм – визначає не стільки зміст якогось окремого виду патріотизму, як вказує на одну з його важливих особливостей. Це оптимальна активна діяльність, яка становить цілеспрямований процес, а також дієвість – як якість, результат цього процесу. Останнім часом в умовах війни в Україні, поняття «дієвий патріотизм» став часто вживаним у суспільному, науковому дискурсі та затребуваним у реальному житті. Тому нині, саме дієвість патріотизму як його ефективність, стала найбільш актуальною для мілітарного, цивільного, побутового, екологічного та інших видів активностей суспільства. Також, актуалізація патріотизму громадян завдяки активним, конкретним видам діяльності, завжди спрямована не тільки на соціальне покращення життя суспільства, освіти, добробуту мирних українців, дітей та молоді, а й на подолання історичних, політичних, воєнних, економічних, екологічних та інших криз. Таким чином, «дієвий патріотизм» – це не різновид патріотизму, а оптимальна реалізація, що робить його ефективним. Натомість, є такі різновиди патріотизму, наприклад, як локальний чи диванний, або хутірський, які апріорі не передбачають оптимальної патріотичної дієвості.

Екологічний патріотизм або **екопатріотизм** – нині є актуальним і становить прояв любові до батьківщини, яка спрямована на захист, збереження та відновлення природного середовища своєї країни, планети загалом. У світовому контексті зазначене поняття перегукується з терміном «Green Patriotism» (Зелений патріотизм). Основними складовими екологічного патріотизму є передусім: відповідальність за рідну природу, зокрема її ліси, річки, ґрунти, дику фауну і флору як національної цінності, яку не можна засмічувати чи нищити. Також, це сформоване екологічне мислення, яке стимулює усвідомлення того, що стан довкілля безпосередньо впливає на здоров'я нації та її майбутнє. Не менш важливим проявом екологічного патріотизму є особиста активна позиція патріота, його дієва участь у таких

волонтерських акціях, як: прибирання території, висадженні дерев, сортування сміття та підтримка інших екологічних ініціатив. На побутовому рівні цей різновид патріотизму становить раціональне, ощадливе споживання природних ресурсів – води, електрики, газу та свідомого самообмеження у користуванні пластиком (пакетами, одноразовим посудом, штучними квітами тощо). Екологічний патріотизм передбачає не тільки любов до природи рідного краю, збереження ресурсів своєї країни, а й усвідомлення екологічних проблем всієї планети в цілому. Тому, з кожним роком екологічний патріотизм стає більш затребуваним і набуває ознак планетарної тенденції, спрямованої на захист і збереження довкілля не лише своєї країни, а й загальної екосистеми усєї домівки людства. Цей вид патріотизму є тісно пов'язаним/обумовленим екологічною культурою як системою знань, цінностей і навичок, які визначають відповідальне ставлення людини до природи у широкому розумінні. Тому екологічний патріотизм має ґрунтуватися передусім на розумінні екологічних процесів, усвідомленні наслідків діяльності людини та активній участі щодо збереження довкілля. В Україні в умовах війни екологічний патріотизм набуває особливого значення, оскільки захист природних ресурсів країни передбачає також і подолання наслідків воєнного екоциду, зокрема це відновлення водойм, ґрунтів, лісів, фауни та інших біосистем. Тема екологічного патріотизму, його виховання у дітей як любові до природи, рідного краю, свого часу висвітлювалася у працях Г. Ващенко, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської та ін. Також, важливою подією став день 15 квітня 1992 року, коли під час конференції ООН, було запроваджено Міжнародний день екологічних знань (International Environmental Awareness Day), який щороку відзначається світовою спільнотою. Його метою є поширення екологічних знань у світовому суспільстві, формування екологічної культури, популяризація знань про екологію загалом, інформування про безпеку природи та роль людини в збереженні довкілля.

Економічний патріотизм – поки що неусталений термін, який передбачає таку патріотичну активність як: бути добросовісним підприємцем; своєчасно сплачувати податки; купувати військові облігації; максимально споживати українські товари і послуги, розуміючи, що «кожна придбана чашка кави наближає нашу перемогу».

«Експертний» патріотизм – неусталений термін, який передбачає активність суб'єкта-користувача соціальних мереж в якості або «знавця» з будь-якої обговорюваної теми, події, або навпаки – роль поважного «експерта» будь-якого актуального контенту й патріотичної тематики у тому числі. Не є конструктивним патріотизмом. (Перегукується з «диванним» патріотизмом, однак є менш емоційним).

Етнічний патріотизм – це лояльне, віддане ставлення до своєї етнічної спільноти й здійснення дій, спрямованих на її підтримку й розвиток. Етнічний патріотизм виявляється на кожному рівні етнічної ієрархії: суперетнічний патріотизм – це рівень суперетносів, мегаетносів, етнічних систем; етнічний патріотизм – рівень етносів; субетнічний – рівень субетносів. Об'єднуючим фактором патріотизму на будь-якому рівні є відчуття належності до того чи того компонента етнічної ієрархії і реалізується у висловах «ми», «наше», «наші». Також, етнічний або етнопатріотизм визначається, як акцентована любов до свого етносу/народу, його мови, культури, символів, традицій, історії. В сучасній історії України етнопатріотизм мав особливо яскравий, характерний прояв у 20-ті та 90-ті роки ХХ ст., а також у першій чверті ХХІ ст. й до нині.

Здоровий патріотизм – не виключає доброго ставлення і пошани до інших народів. Так само, як і добре вихована людина поважає свою гідність і разом з тим, гідність інших людей, так і справжній патріот поважає права і гідність інших народів. Здоровий патріотизм не виключає мирного співжиття з окремими народами, а навпаки сприяє йому. Протилежністю здоровому патріотизму є *хворобливий патріотизм (шовінізм)*.

Ідеалістичний патріотизм – виявляє ставлення особистості, її любов саме до ідеального образу своєї Батьківщини, якої ще не існує або яку спотворює «неправильна» влада. Утім, її «ідеальні» обриси, наприклад, чітко прописані в американській Конституції, або омріяні в літературних творах (Т. Шевченко), або збережені в прадавніх міфах, легендах. Тому, на думку багатьох патріотів-ідеалістів, ідеалізовану батьківщину треба не тільки любити як щось досконале і недосяжне, але й прагнути її, докладати максимальних зусиль до «втілення» її ідеального образу в реальне життя. Такий патріотизм може бути, як «пасивним» для мрійників, так і «дієвим» напрямом реалізації омріяної мети для активних патріотів.

Імперський патріотизм – любов до «величі» своєї імперської держави, важливим елементом якої є саме велика/підкорена територія, а також значний вплив на інші, чужі, території; імперський патріотизм передбачає лояльність до уряду імперії, його зовнішньої і внутрішньої політики (Росія, США, Китай); імперський патріотизм може стати підґрунтям *шовінізму*, якщо буде спрямований на вивищення своєї нації, держави над іншими, возвеличування всього свого і одночасне приниження інших націй, держав. Імперський патріотизм – це також ідеологія, що базується на відданості не так до окремої нації, як на піднесенні великої, багатонаціональної держави. Такий патріотизм, за умов сакралізації верховної влади та виправдання експансіонізму, передбачає реваншизм, цілеспрямовану пропаганду, перекручені історичні міфи, винятковість домінуючої нації за різними ознаками. Імперський патріотизм також ґрунтується на великодержавному *шовінізмі*, як зверхності до культур, мов та історії інших народів, що входять

до складу імперії, трактування їх як «менших братів». Така форма патріотизму, як нівелювання національних особливостей окремих народів, спрямована на створення єдиного «імперського народу».

Інфантильний патріотизм – це загальна характеристика як форма прояву нерозвиненого патріотизму, який властивий малим дітям або інфантильним дорослим. (Див. *природний*, «*стихійний*», «*диванний*», «*експертний*»).

Конституційний патріотизм – становить прив'язаність до демократичних норм та прав, а не до етнічних чи культурних особливостей. Зокрема, це політична лояльність, прихильність громадян до принципів ліберально-демократичної конституції, яка передбачає передусім свободу, рівність, права людини і не акцентує на етнічній культурі чи національних традиціях. Він передбачає єдність на основі спільних правових цінностей, що важливо для плюралістичних суспільств, які, наприклад, виникли у повоєнній Німеччині як альтернатива етнонаціоналізму. Конституційний патріотизм акцентує на тому, що люди мають формувати політичну прихильність до норм та цінностей плюралістичної ліберально-демократичної конституції, а не до національної культури чи космополітичного суспільства. Такий патріотизм асоціюється з пост націоналістичною ідентичністю і розглядається, як схожа з націоналізмом концепція, прихильність якої заснована на конституції, а не на національній культурі. По суті, це спроба переосмислити групову ідентичність з акцентом на інтерпретацію громадянства як лояльності, що виходить за рамки етнокультурної ідентифікації індивіда. Конституційний патріотизм є особливо актуальним для пост національних демократичних країн, у яких співіснують численні культурні та етнічні групи. Крім того, концепція такого патріотизму вплинула на розвиток Європейського союзу і стала стимулом до виникнення феномену «європеїзму», як основи для багатьох країн, що входять до цього союзу. Концепція конституційного патріотизму виникла в Західній Німеччині після Другої світової війни, а її провідним автором є Ю. Габермас.

Конструктивний патріотизм – це свідома любов до батьківщини, що ґрунтується на критичній лояльності та прагненні до позитивних змін. Передбачає активну діяльність задля розвитку, демократизації та покращення життя в країні, де вищою цінністю є захист інтересів народу та держави. Конструктивному патріотизму властиве критичне ставлення до самої держави, яке дозволяє патріоту бачити її проблеми та стимулює його прагнення щодо їх розв'язку. Конструктивний патріотизм передусім охоплює: діяльність (як роботу), волонтерство, сплату податків, захист інтересів держави. Конструктивний аспект громадянської відповідальності патріота фокусується на розвитку правової та демократичної держави. Конструктивному патріотизму властива загальна позитивність, спрямованість на творення нового та покращення наявного. Зазначені функції конструктивного патріотизму, як критична лояльність та прагнення до

позитивних змін у країні, мають прояв у різних видах патріотизму, наприклад, громадянському, державницькому, екологічному, побутовому та ін. Тобто, конструктивний патріотизм може бути дієвою, креативною ознакою будь якого оптимального виду патріотизму і безперечно становитиме фундамент для розвитку здорового громадянського суспільства.

Локальний патріотизм – поширюється лише на «малу батьківщину». Термін стосується: *полісного, містечкового, регіонального* видів патріотизму, а також частково *хутірського*. Усіх їх об'єднує просторова обмеженість певною територією, на яку передусім й спрямовані патріотичні почуття. Разом з тим, не усі зазначені різновиди локального патріотизму є однозначно «локальними». Наприклад, *полісний, містечковий, регіональний* патріотизми можуть розширитися/трансформуватися та увійти до складу більш глобальних видів патріотизму: *громадянського, цивільного, політичного* та ін.

Мілітарний патріотизм – акцентує на збройному захисті батьківщини. Суттю мілітарного патріотизму є акцент на професійній готовності захищати територіальну цілісність країни, свій народ, а також на психологічній готовності загинути за свою батьківщину. Мілітарний патріотизм передбачає: вірно служити батьківщині, своєму народові і, якщо треба, віддати за це своє життя; за формою прояву це активний, дієвий і конструктивний патріотизм, тією мірою, яка передбачена специфікою самої військової діяльності. Мілітарний патріотизм починає формуватися у молоді старшої школи; пізніше забезпечується військово-патріотичним вихованням і складанням присяги професійними військовими. У свою чергу, в умовах війни і цифровізації українського суспільства загалом, актуальною стає й цифровізація військово-патріотичного виховання української молоді. Готовність виконувати військовий обов'язок з урахуванням сучасних реалій та геополітичної обстановки, становить не просто один з вагомих маркерів патріотизму, а постає як домінуючий. На думку спеціалістів, військово-патріотичне виховання має стати головною складовою національно-патріотичного виховання, при чому не тільки у часи воєнної загрози, а й на тривалу перспективу.

«**Містечковий**» патріотизм – є віддаленою аналогією *полісного* патріотизму. Становить щире кохання до свого невеликого містечка або великого міста. Зокрема, може локалізуватися щодо житлового масиву великого міста або його певного району. Такий патріотизм є потенційною складовою як *побутового*, так і *громадянського* патріотизму. Однак, може залишатися й на локальному рівні, як кохання тільки до невеликої території, її особливостей, приязні до своєї громади, її звичаїв і традицій. (Див. *локальний* патріотизм»).

Офіційний патріотизм – часто ототожнюють з *державним*, оскільки обидва поняття базуються на лояльності до державних інституцій, символіки та офіційної ідеології. Однак є нюанси. Це демонстративна підтримка влади та

нав'язаних державою ідеологій, які насаджуються зверху державним апаратом через пропаганду, медіа та офіційні ритуали. Так, якщо *державний* патріотизм є функціональним, дієвим, що найчастіше виражається через чесну працю, сплату податків, захист батьківщини, волонтерство, то офіційний як формальний, ідеологічний – має переважно декларативний характер. Його суттю є формалізована любов до батьківщини, що часто використовується посадовцями як інструмент ідеології, спрямованої на єдність суспільства. Офіційний патріотизм проявляється переважно через урочисті промови, показову демонстрацію шани до державних символів (гімну, тризубу, прапора), заходи з обов'язковим активним застосуванням цієї символіки, а також виступи політиків, керівництва установ. Офіційний патріотизм переважно є зовнішнім і часто демагогічним, як реакція на потребу влади об'єднувати суспільство. Проявляється через діючі інституції, освітні, культурні заходи та презентує формалізовану ідеологію, орієнтовану саме на демонстрацію лояльності. Цей вид патріотизму підтримується і використовується державою для формування в суспільстві національної єдності та відданості державі як інституту. Також, варто зауважити, що офіційний патріотизм з боку владних структур спрямований на суспільство за принципом «згори вниз»: він йде від державних інструкцій і цим суттєво відрізняється від інших видів патріотизму. Таким чином, офіційний патріотизм як ідеологічна модель, яка просувається державою для формування лояльності громадян щодо підтримки влади та національної єдності є інструментом державної політики для забезпечення стабільності й підтримки курсу держави. На рівні суспільства, офіційний патріотизм проявляється у формальних заходах. Так, наприклад, у територіальних громадах він може реалізуватися через активну діяльність місцевої влади, закладів освіти та культури, спрямовану на виховання громадянської свідомості, вшанування захисників України та підтримку національних традицій, а також підтримку воїнів-земляків через висвітлення їхньої бойової звитяги на офіційному сайті своєї громади або у соцмережах. Крім того, активна громада на власний розсуд може проводити офіційні патріотичні заходи, підтримувати волонтерський рух, організовувати виставки дитячої творчості, присвячені Україні, її захисникам, добровольцям, зокрема вшановувати пам'ять загиблих та ін.

Побутовий патріотизм – це свідома любов до своєї батьківщини, що проявляється через такі щоденні дії, як: використання української мови, купівлю вітчизняних товарів, чесну працю, повагу до законів та екології. По суті, побутовий патріотизм – це відповідальне громадянство, яке базується на постійній турботі про свій дім, громаду, допомозі сусідам, співгромадянам. Крім того, основними виявами побутового (або практичного) патріотизму є: культурно-мовний як спілкування українською мовою, вивчення/знання історії, повага до традицій, а також економічний, який передбачає преференцію купівлі товарів українських виробників, сплату податків, підтримку місцевого бізнесу. Соціальний аспект побутового виду патріотизму

представлено волонтерством, допомогою нужденним, активною участю у житті громади. У свою чергу, екологічний прояв побутового патріотизму становить турботу про навколишню природу, прибирання, сортування сміття, дбайливе ставлення до ресурсів (водо-, газо- постачання, економного споживання електрики), а також підтримку тварин у притулках. Не менш відповідальним аспектом побутового патріотизму є дотримання законів, чесної професійної діяльності. Насправді, побутовий патріотизм становить міцний фундамент для розвитку держави, оскільки складається з малих повсякденних, але реально «великих», щоденних дій кожного громадянина, що формують єдність і силу усієї нації. Також, варто зауважити, що побутовий патріотизм часто розуміється як практичний. Крім того, різні форми і прояви побутового, практичного патріотизму, сприяють формуванню основ загальної екологічної культури в суспільстві – такої важливої в умовах екоциду і глобалізаційних викликів сьогодення. (Див. *Екологічний патріотизм*).

Полісний патріотизм – форма громадянської відданості та любові до свого міста-держави (полісу) в античній Греції. У давні часи, полісний патріотизм ґрунтувався на місцевих культурах, традиціях та готовності громадян захищати інтереси своєї невеликої батьківщини. Полісний патріотизм передбачав повну єдність громадянина з інтересами свого поліса та був обмежений територією й інтересами конкретного міста, а не всього народу грецької держави. Полісний патріотизм був обов'язком та відповідальністю громадянина, виражав його любов до рідної землі, спільноти.

Політичний патріотизм – це громадянська відданість своїй державі, що виражається у любові до Батьківщини, готовності захищати її інтереси, суверенітет та демократичні цінності. Це не стільки емоційне почуття, скільки цілеспрямована діяльність, як активна участь у суспільному житті, підтримка національної безпеки, повага до мови, історії та культури. Основними аспектами політичного патріотизму є дієва любов до батьківщини, яку патріот підтверджує не тільки своїми почуттями, але й вчинками: від професійної діяльності до захисту країни. Політичний патріотизм це також громадянська відповідальність як підтримка демократичних принципів, участь у житті громадського суспільства та функціонуванні правової держави; це готовність жертвувати власними інтересами заради національної безпеки, захисту незалежності та територіальної цілісності, особливо під час зовнішніх загроз; політичний патріотизм у сучасному українському контексті часто ототожнюється з національною гордістю, підтримкою співгромадян, а також діями, спрямованими на розвиток вільної, правової держави. Отже, політичний патріотизм виступає основою національної безпеки, мобілізуючи суспільство для досягнення спільних цілей, зокрема залучення молоді у державні процеси та формування їхньої громадянської позиції. Ключовими для політичного

патріотизму є усвідомлений вибір, особиста відповідальність, а також активні дії.

Природний патріотизм є переважно емоційним, індивідуальним і приватним: він може ніколи й не вийти поза межі особистих переживань. Його ключовою ознакою є інфантильність. Якщо прояви природного, *стихійного* патріотизму, властиві дитинству, вчасно не будуть розвинені, то у дорослих людей вони вже майже ніколи не зможуть трансформуватися в активну громадянську позицію та дієві вчинки.

Так, феномен природного, нерозвиненого патріотизму у майбутньому дорослої людини може набувати таких поширених, не оптимальних проявів, як: 1) «застільний» патріотизм, він же «будьмо-гейний!» (походить від гасла: «Будьмо! Гей!» і вигукується найчастіше «під чарку»); 2) «шлунковий» – захоплення і прославляння української національної кухні, зокрема «культових» страв і продуктів: борщу, галушок, вареників, сала та ін.; 3) «зітхальний» / «сентиментальний» – неконструктивна патріотична позиція, заснована на негативних емоціях з приводу трагічної історії України, драматичного сьогодення, відсутності оптимізму щодо майбутнього. Акцентований на героїзації минулого: «от раніше...», «а за часів Козаччини, (Мазепи, УНР, «відлиги» 60-х...) відбувалось щось вагоме, значуще, а нині «усе пропало» і нічого доброго вже не буде. Тобто, цей різновид патріотизму сакралізує ключове «було», яке нині знецінює і відмежовує сьогодення від майбутнього; 4) «показний», «святковий» – його суттю є ритуальне вдягання вишиванок на свята, використання символіки (прапорців, тризубів), а також гучне, позірне «святкування» державних календарних дат та ін. Певною мірою перегукується із *ура-патріотизмом*, але не є ним. Як правило, природний патріотизм не переростає у громадянську позицію і вчинки. Тому, усі вище зазначені та інші прояви природного патріотизму не є конструктивними, що вказує на його інфантильність. Разом з тим, в окремих випадках, оптимізація природного патріотизму дорослої людини – від *природного* до *державного* пролягає через значний шлях розвитку самої особистості: її соціалізації, формування того масштабу, на якому вона сприймає суспільну дійсність і визначає своє місце в ній. Також, нині у розвинених державах сучасного світу проблема патріотичного виховання залишається однією з умов успішної соціалізації особи – як громадянина нації-держави або міжнаціональної європейської спільноти. (Див. *Інфантильний, Стихійний патріотизми*).

Радикальний патріотизм – це інтенсивна, безкомпромісна любов до батьківщини, крайня форма прояву патріотизму. Такий патріотизм часто виникає як реакція на зовнішні загрози або історичні приниження. Наприклад, в Україні радикальний патріотизм нині розглядається, як реакція на зовнішню агресію, яка переростає в інструмент захисту та самоідентифікації. Проте, такий патріотизм потенційно може нести ризики перегинів, міжнаціональної ворожнечі, зверхність над іншими націями,

безкомпромісність, готовність йти на не виправдані ризики. Радикальний патріотизм передбачає абсолютну готовність жертвувати особистими інтересами і навіть життям заради держави. Іноді, такий прояв патріотизму трансформується у ксенофобію або екстремізм, що може призвести до насилля і страждань. Саме через крайні прояви, радикальний патріотизм потенційно вважається суспільно небезпечним. Також вважається, що така безкомпромісна, крайня форма відданості батьківщині, тяжіє саме до політичних ідеологій і радикального націоналізму зокрема. Представниками сучасного радикального патріотизму (націоналізму) в Україні, які об'єднані навколо ідеології державотворення та захисту національних інтересів, зокрема через активні протестні чи воєнні дії, є такі офіційні організації, як «Правий сектор», ВО «Свобода». Підґрунтям радикального патріотизму була ОУН, а також такі історичні постаті як Є. Коновалець, С. Бандера, Р. Шухевич та багато інших.

Регіональний патріотизм – любов до свого рідного краю, регіону як «малої батьківщини», наприклад, до: Галичини, Донеччини, Криму, Півдня, Поділля, Полісся, Слобожанщини та ін. Може мати ознаки, як *локального*, так і *територіального* патріотизму. У часи складних історичних, політичних випробувань, регіональний патріотизм може стати причиною відмежування від держави, як то були спроби утворення окремих «республік» у 2014 р. (ДНР, ЛНР).

Свідомий патріотизм людини ґрунтується на фундаменті *стихийного, природного* патріотизму, яким не треба нехтувати. Тому виховання свідомого патріотизму як свідомої любові до Батьківщини, варто розпочинати вже з дошкільного віку, враховуючи вікові, природні особливості дитини.

Сліпий патріотизм – у контексті філософської спадщини, заснований на пристрасній, часто сліпої любові до батьківщини – виключно на емоціях, відданості і беззастережній лояльності. Патріотизм такого типу можна назвати «романтично-націоналістичним». Крім того, сліпий патріотизм розглядається як певна ідеологічна позиція щодо своєї держави, суть якої полягає у тому, що «влада завжди чинить правильно». Такий патріотизм позиціонує беззастережну, некритичну любов до батьківщини, вірить у «святість» влади, ґрунтується на фанатичному сприйнятті всього вітчизняного як найкращого, ігноруючи негативні сторони та не допускаючи ніякої критики. Сліпий патріотизм «не бачить» недоліків своєї країни, виправдовує будь-які дії держави, навіть злочинні. Іноді має агресивну форму вираження переконань, коли гучні заяви замінюють конструктивну патріотичну активність. (Іноді перегукується з *ура-патріотизмом*, але не є тотожним). Також, сліпий патріотизм може бути й «тихим», не показним, і водночас позиціювати фанатичну відданість владі. Отже, патріотизм «закритих очей» (або «blind patriotism»), завжди протиставляється справжньому патріотизму, який передбачає наявність критичного мислення та

бажання покращити свою державу. Саме тому, сліпий патріотизм може бути небезпечним, оскільки він часто використовується для маніпуляцій та заважає раціональному розвитку країни, на відміну від *конструктивного* патріотизму, який спонукає до позитивних змін.

Стихійний патріотизм – це неусвідомлена, емоційна та глибока любов до рідної землі, природи, своїх земляків, рідної мови та звичаїв, яка базується на почуттях, а не на раціональному аналізі. Так, на думку, Г. Ващенко, людина, живучи довго серед певного оточення, так зживається з ним, що стає ніби його частиною. Цей патріотизм являє неусвідомлену любов до своєї малої батьківщини. В основі стихійного патріотизму лежать, у першу чергу, навички, почуття прив'язаності до звичного, рідного оточення. Стихійний, неусвідомлений патріотизм, характерний для дитинства, є вагомим підґрунтям для формування *свідомого* патріотизму.

Суперпатріотизм – гіперболізована (штучно акцентована) демонстрація лояльності до країни проживання, часто-густо пов'язана з кон'юктурою.

Суперпатріотизм – різновид патріотизму, який не є *державним*, бо йде «знизу», але при тому є публічним, суспільно значущим. Цей різновид патріотизму займає проміжне положення між *природним* (індивідуальним, приватним) патріотизмом, який може й не вийти поза межі особистих переживань та *державним* патріотизмом, який може вимагати сліпого послуху, німої згоди з боку влади. Розвинений суспільний патріотизм, який більшою мірою спрямований на людей, громаду, суспільство в цілому, вважається властивим для українців. Певною мірою, дещо схожий з проявом громадянського патріотизму у США, низкою вітчизняних дослідників

Територіальний патріотизм як термін, належить відомому українському історику, соціологу та теоретику В. Липинському. Він наголошував на тому, що будувати українську націю необхідно не лише на етнічній основі, а й на основі любові до спільної землі як «території». На думку В. Липинського, з метою розбудови власної держави на підставі спільних політичних цінностей, треба об'єднувати всіх мешканців й етнічні меншини у тому числі. Територіальний патріотизм визначається через почуття любові до рідного краю, як до органічної цілісності, сутність якої полягає у пробудженні почуття солідарності та єдності всіх постійних мешканців української землі, незалежно від їх етнічного походження, класової належності, віросповідання, соціально-культурного рівня. В. Липинський вважав, що такий патріотизм є необхідною і єдиною можливістю того найтіснішого у світі зв'язку людей, що називається нацією. Саме тому, територіальний патріотизм як любов до конкретної землі, ландшафту, місця народження є важливим елементом формування національної ідентичності, яка пов'язана з державотворчими процесами. Сучасні дослідники розширили поняття територіального патріотизму як загальнодержавного.

Ура-патріотизм – показний, галасливий, хибний патріотизм; це патріотизм радше на словах, який часто обмежується гаслами, ніж проявляється в діях, вчинках. Переважно, це вираження любові до Батьківщини у формі наполегливих, шумних демонстративних запевнень, часто безпідставних, у тому числі і з боку політиків. До ура-патріотизму, певно мірою, можна віднести активність футбольних фанів, які демонструють агресивну, часто брутальну вербальну форму прояву протестів політичного змісту. Разом з тим, українська практика показала дещо зворотнє: іноді неконструктивна «форма» прояву ура-патріотизму може перетворитися на конструктивну «дію». Так, 30.03.2014 р. харківські ультрас клубу «Металіст» та інших футбольних клубів, активно виступили за єдність України, на захист Харкова проти проросійського сепаратизму та спроб створення «ХНР». Крім того, вони вперше заспівали популярний (і зовсім не етичний) хіт про путіна. Пізніше почали контролювати безпеку наступних патріотичних акцій проти сепаратизму. Крім того, ці події з «піснею» та гучними «кричалками» активізували масштабний рух масових маршів футбольних фанів «Металіста», «Шахтаря», «Дніпра» та інших клубів по всій Україні на підтримку територіальної цілісності держави. І саме ця форма прояву ура-патріотизму виявилася «конструктивною», бо надихнула багатьох українців на справжній вчинок – йти на фронт і захищати «гасла» на ділі.

Хутірський патріотизм обмежується любов'ю до власного вузького локального середовища проживання – хутору, села. Має виразні ознаки пасивності, сентиментальності, які не переростають у вчинки чи відповідальність. Тому, акцентована локальна любов людини до свого «хутору» часто протиставляється розумінню загальнодержавних інтересів. Відповідно, провідною ознакою такого патріотизму є відсутність активної громадянської позиції й турботи про державу. Крім того, цей патріотизм, спрямований тільки на «своє» вузьке оточення та зазвичай має прихований негатив як захисне виправдання власної бездіяльності та примітивного, некритичного мислення. Саме тому, хутірський патріотизм є повною протилежністю свідомому, громадянському патріотизму, спрямованому на розбудову розвиненої держави. Хутірський патріотизм переважно ґрунтується за принципом «моя хата скраю – нічого не знаю (і знати не хочу!)», замість дієвої контр версії як «моя хата скраю – перший ворогів приймаю». Передумовою виникнення «хуторського» патріотизму є нерозвинений у дитинстві *природний, стихійний* патріотизм, властивий дітям, який потрібно було вчасно і цілеспрямованого прищеплювати.

Цивільний патріотизм – йому властива прихильність до демократичних принципів, норм права та захист свободи. Це, так би мовити, більш юридично-орієнтований патріотизм, який становить свідому любов до держави як правової інституції, яка базується на повазі до Конституції, прав і свобод людини, сумлінному виконанні обов'язків громадянина. Тобто,

особливістю цивільного патріотизму є акцентування на закони і права, прийнятні у суспільстві. Відповідно, характерними формами його прояву є сплата податків, дотримання законів, захист держави. Цей різновид патріотизму має

такі акцентовані особливості, як: відповідальність, яка виражається через почуття громадянського обов'язку перед суспільством; готовність у критичні моменти ставити інтереси держави вище особистих; свідома громадянська позиція, яка базується на розумінні історії, мови, традицій та гордості за здобутки країни. Також, цивільному патріотизмові властива дієвість, вчинковість, які проявляються у волонтерстві, екологічній активності, відповідальності, професіоналізмі. Перегукується з *громадянським* патріотизмом. Особливостями українського цивільного патріотизму, крім політичного аспекту, що об'єднує громадян різного етнічного походження навколо спільних цінностей (свободи, демократії, незалежності), є наступне. Це дієвість та самоорганізація, які виражаються у волонтерстві, активній громадянській позиції та готовності захищати державу; базується на історичному прагненні до незалежності та стійкості до зовнішнього тиску, розумінні цінності свободи; це висока готовність захищати країну зі зброєю в руках; має виражену ціннісну основу, яка передбачає повагу до людської гідності, прав людини, національних традицій та культури.

1.4. Феномени, дотичні до патріотизму

Поняття «патріотизм» часто-густо перегукується з іншими, певною мірою, дотичними феноменами. Це може провокувати неоднозначність суті патріотизму, що несе потенційну небезпеку, як на рівні підмін цінностей, так і на рівні світоглядного орієнтуру. Саме тому, доцільним буде уточнити певні терміни, які тією чи іншою мірою співвідносяться з феноменом патріотизму.

Громадянство – це відносини між індивідом та державою, за якими індивід зобов'язаний бути відданим державі, а держава має турбуватися про нього. Відданість державі з боку громадянина передбачає захист її незалежності та територіальної цілісності зі зброєю в руках, а також шанування її державних символів, що й становить обов'язок громадян та передбачено Статтею 65 законодавства України. Це тісно пов'язане з функціями громадянського, а також мілітарного патріотизму.

Ідентичність, як «парасольковий» термін, охоплює групу споріднених понять, що дозволяє сучасним соціогуманітарним наукам вирізняти багато видів ідентичності. Отже:

громадянська ідентичність – орієнтована на включення індивіда у суспільні процеси; ця ідентичність немає виражених етнічно маркованих ознак, а

орієнтується на місце проживання, територію; її характерною ознакою є толерантність стосовно інших етнічних груп, які мешкають у територіальних межах однієї держави; іноді громадянська ідентичність трактується, як усвідомлення себе громадянином конкретної держави, або як належність чи прихильність до певних політичних структур суспільства;

національна ідентичність – усвідомлення індивідом своєї належності до тієї чи іншої нації (*політичної, нації-держави*); виконує роль стратегічного ресурсу, забезпечуючи суспільну згуртованість, що є особливо / критично важливим в умовах війни;

національна ідентичність у контексті українського націоналізму становить свідоме ототожнення себе з українською нацією, що ґрунтується на спільній мові, культурі, історичній пам'яті та прагненні до власної незалежної держави; еволюціонувала від етнокультурного визначення до політичної нації, де формується через боротьбу, європейську інтеграцію та збереження національної самобутності. Національна ідентичність, зокрема в Україні, є не тільки складним явищем, яке формується під впливом різноманітних чинників, таких як історія, культура, політика та соціальна психологія, а й динамічним, яке продовжує еволюцію в умовах сучасності, сприяє утвердженню самобутності та гордості за націю.

політична національна ідентичність – це усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної нації-держави, що базується на спільних політичних цінностях, громадянських правах, історичній пам'яті та прагненні до спільного майбутнього; такий прояв ідентичності поєднує емоційний зв'язок з етнокультурними традиціями (мовою, культурою) та раціональне прийняття норм демократичної спільноти.

просторово-територіальна ідентичність – це співвіднесення себе з конкретною місциною проживання (*локальна*); регіоном (*регіональна*); країною (*геополітична*); континентом (*континентальна*); ідентифікація себе з усім світом людей (*глобалізаційна*);

соціокультурна ідентичність – становить включеність у соціальні структури й соціальні відносини (*соціальна* складова) та ідентифікацію з певною системою культурних цінностей (*культурна* складова).

Таким чином, якщо ідентичність допомагає відповісти на питання «хто я?», а дієвий патріотизм – «що я роблю для своєї країни?», то ідентифікація людиною себе із спільною історією, культурою, мовою та цінностями стимулюють її для патріотичних, активних дій задля розвитку і захисту держави.

Космополітизм – переважно антагоністичне до патріотизму поняття. Космополітизм – це ідеологія світового громадянства, яка віддає пріоритет як відчуттю приналежності людини до всього людства над всіма іншими соціальними зв'язками, так і загальнолюдським цінностям над культурними традиціями окремих держав, народів, націй. Космополітизм також становить світогляд людини, яка вважає себе «громадянином світу», а не лише окремої країни. Це система поглядів, яка передбачає розширення поняття «вітчизна» на весь світ і надає пріоритетного значення передусім загальнолюдським цінностям і вже другорядне – національним проблемам. Поняття «космополітизм» використовують також на окреслення ідеології, що передбачає не тільки зречення національних традицій, культури, патріотизму, а й заперечує державний і національний суверенітет.

Разом з тим, на думку деяких українських авторів, в умовах глобалізаційних викликів і космополітичних цінностей має сенс бути більш «відкритим суспільством» для інших країн – цілеспрямовано просувати і презентувати в світі власну культурну спадщину, національні, культурні традиції, мову, сучасні наукові, технічні надбання тощо. Таким чином, з повагою до інших культур, активно транслювати свої національні цінності, що не тільки підвищить патріотичні настрої українців, а й створить привабливий образ нашого народу та України в глобалізованому цілому.

Націоналізм як доктрина, базується на комплексі уявлень і переконань, що відтворює ототожнення з певною національною спільнотою; націоналізм є різновидом політичної ідеології, в якій нація розглядається як найважливіша цінність. Націоналізм походить від слова «нація». Цей термін має два основних визначення: етнічне (культурно-мовна спільність, наприклад, українці) та політичне (громадяни однієї країни, незалежно від етнічного походження). Націоналізм – це система переконань, спрямована на захист і розвиток своєї нації. Український націоналізм може бути спрямований на користь як етнічних українців, так й усіх громадян України.

Націоналізм, так само як і патріотизм, становить духовно-моральний, світоглядний принцип. Це специфічний стан свідомості особистості, спрямований на розвиток своєї держави, нації, збереження культури, мови, історії тощо. Націоналізм і патріотизм – подібні терміни, однак не є тотожними. Так, патріотизм як складне та багатогранне явище є більш широким поняттям і переважно стосується почуттів, виражаючи емоційне ставлення до батьківщини, глибокої раціональної прив'язаності до рідної землі, культури, народу, мови. Натомість, націоналізм є вужчим поняттям і презентує не так почуття, як націоцентричний світогляд – *ідеологію єдності народу як нації навколо ідеї національної свободи*. Націоналізм вважається вищим щаблем патріотизму, бо кожен націоналіст завжди є патріотом, натомість далеко не кожен патріот є націоналістом. Відмінність також полягає у тому, що патріотизм може бути активним, а може бути й пасивним, на відміну від завжди дієвого націоналізму. Відповідно, націоналізм завжди є більш конкретним і чіткішим на противагу від патріотизму, а націоналіст

завжди є активним патріотом націоналістичного принципу, тобто, здатним, свідомо орієнтованим на «жертвний» патріотизм в ім'я батьківщини.

Нацизм – спотворена, радикальна форма *вивищення своєї нації*, що базується на расизмі, антисемітизмі, тоталітаризмі та прагненні фізичного знищення нижчих націй або повного їх підкорення. Нацизм – крайня форма фашизму.

Патріотична поведінка – це комплекс дій, вчинків та ставлення людини до батьківщини, що базується на любові і відданості своєму народові, повазі до його культури, мови, історії та традицій. Це не лише почуття, а й реальна діяльність, спрямована на захист інтересів держави, її розвиток та процвітання. Зокрема, це готовність захищати суверенітет держави, служити в лавах Збройних Сил, а також активна волонтерська діяльність, спрямована на підтримку армії, постраждалим від війни, знедолених тварин. Це також, шанування рідної мови, історії, звичаїв та культурної спадщини України. Патріотична поведінка орієнтована на дотримання законів, участь у житті суспільства, шанобливе ставлення до державних символів Прапора, Герба, Гімну. Крім того, це прагнення патріотів зробити свій внесок у розвиток економіки, науки та культури України. Останнім часом патріотична поведінка також реалізується завдяки екологічній активності як турботи про природу рідного краю;

Патріотичні симулякри – поняття, яке означає символи без змісту, ідеологічні «пустушки», чіє призначення зводиться лише до миттєвих дій, ситуативної мобілізації, наприклад, на час виборів або у зв'язку з військовими діями на Сході України, повномасштабною війною.

Рашизм – назва російського фашизму; нове поняття «рашизм» набуло в українському суспільстві масового вжитку після повномасштабного вторгнення росії в Україну 24.02.2022 р. Термін «рашизм» є узаконеним та використовується для позначення політичної ідеології, соціальної практики владного режиму росії (кінець ХХ–початок ХХІ ст.). Рашизм базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшості братнього народу»; нетерпимості до елементів культури інших народів, здебільшого слов'янських, яких простіше русифікувати, а також народів, що проживали в Російській імперії чи сср. Підґрунтям рашизму також є: ультра націоналізм, використання російського православ'я як моральної доктрини, геополітичні інструменти впливу на європейські країни через їх залежність від енергоносіїв; військова сила стосовно країн, що входять до сфери впливу. Якщо патріотизм – це любов до своєї культури та історії, активність заради блага своєї країни, готовність її захищати, то рашизм, прикриваючись патріотичними гаслами, пропагує вивищення своєї нації, ненависть до інших народів, заперечення їх прав на існування, прагнення знищення іншої нації з метою привласнення її територій, ресурсів, історії, культури.

Український націоналізм – виник як реакція на імперський великодержавний російський шовінізм, пізніше – на радянську політику «заперечення» етносів, применшення значення націй на противагу штучному утворенню «савецкій челавак». Це політична ідеологія, а також громадсько-політичний рух, що ставить на меті створення і розвиток української національної держави та захист національної самобутності. Націоналізм вимагає в першу чергу національної самосвідомості, усвідомлення національної спільності групи людей. Український націоналізм чітко відрізняється від шовінізму та фашизму. Український націоналізм, за твердженням його ідеологів, базується на праві самовизначення української нації, а не на зверхності над іншими народами. Провідними ідеологами українського націоналізму були М. Міхновський, Д. Донцов, Є. Коновалець.

Фашизм – різновид ультра-націоналістичної ідеології та суспільно політичного руху. Фашизм реалізується на підставі жорсткого диктаторського режиму, де держава стоїть вище за людину, а влада тримається на культі вождя, крайньому націоналізмі та насильстві. Фашизму властиві радикальний націоналізм (агресивне вивищення своєї нації над іншими), «вождизм» (заперечення демократії, виборів та свобод, зосередження влади в руках одного лідера), виражений мілітаризм, ідентифікація ворога, зневага до важливості прав людини, збочений «патріотизм». Історично фашизм виник в Італії під керівництвом Б. Муссоліні у 1920-х роках, а пізніше в Іспанії, Португалії, Греції, Чілі, Індонезії. Його крайньою формою прояву став нацизм у Німеччині 30-40 рр. ХХ ст. Більшість учених сходяться на думці, що «фашистський режим» є авторитарною формою правління, хоча не всі авторитарні режими є фашистськими.

Шовінізм – агресивна ідеологія, на якій ґрунтується «сліпий», фанатичний патріотизм. Термін походить від прізвища солдата Шовена, який під час наполеонівських війн зазначав, що «французи – кращі за всіх, а усі – гірші за французів!». Така некритична, фанатична любов до свого народу, його вивищення за тими чи іншими ознаками й водночас неприховувана антипатія, яка виражає зневагу і ненависть до інших народів становить суть шовінізму. Зазвичай, шовінізм пропагує перевагу однієї нації над іншими, звеличує «своїх» і зневажає «чужих», виправдовує дискримінацію, гноблення та ненависть до інших народів чи груп, вважаючи їх «нижчими». Тому іноді шовінізм, який проявляється через сильні, неконструктивні емоції, сприяє розвитку агресивної форми націоналізму, який вирізняється гіперболізованим, войовничим патріотизмом. Такий патріотизм у поєднанні з авторитаризмом і пропагандою ідей національної винятковості та військової переваги держави або нації, в суспільно-політичній думці та масовій свідомості перетворюється у великодержавний або імперський шовінізм. Саме ця спотворена форма «любові до батьківщини» забезпечує «право» панування великої нації над меншими, культури яких є нібито неповноцінними. І саме цей різновид патріотизму Г. Ващенко влучно назвав

«хворобливим». Виразним прикладом прояву такого схибленого патріотизму є, здавна притаманне росіянам, широке застосування етнофолізмів, які применшують національну гідність багатьох народів і виказують на зневажливе ставлення до них, як то: «хахли», «пшекі», «банабакі», «чуркі», «хачі», «касаглазіє», «піндоси», «гейрапейци» тощо. Шовінізм, як сліпий, фанатичний патріотизм є ідеологією крайньої національної винятковості та неадекватної зневаги до інших народів. Тому він часто проявляється через дискримінацію, культурне домінування та розпалювання міжнародних конфліктів.

Отже, вище викладене виразно ілюструє, в які оптимальні чи подібні їм, або зовсім протилежні і неприглядні різновиди, може трансформуватися патріотизм в різних історичних та соціально-політичних умовах. Так само, це стосується й адекватних або спотворених форм прояву різних видів патріотизму. Єдине, що об'єднує всі «патріотизми» – це правдива або збочена любов до батьківщини.

II. ПАТРІОТИЗМ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ДОБИ ТА ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Підґрунтям модерного патріотизму в Україні цифрової доби були попередні етапи його розвитку. Відомо, що будь яка історична доба визначає в патріотизмі не тільки любов до батьківщини, але й передбачає актуалізацію нових, певних форм прояву любові, й зокрема спеціальних здібностей, затребуваних саме в конкретній історичній період. Так, у другій половині XIX ст. актуалізувалася літературно-культурна, просвітницька діяльність провідної української інтелігенції. Вона була спрямована на поширення освіти, знань та ідей серед широких верств українського населення, поневоленого різними імперіями. Просвітницька діяльність мала на меті формування національної свідомості, розвиток культури та ментальне пробудження громадянської активності українського суспільства. А вже у першій половині XX ст. виникла потреба у такому важливому запиті, як патріотичне вихованні молоді. Його суть полягала не тільки в ідеологічній підготовці нового покоління щодо боротьби за визволення України від імперської влади. Виховання молодих патріотів тепер було спрямоване на їх морально-вольову, фізичну та військову підготовку – усе те, що має знадобитися для реального нищення ворога у ході збройній боротьбі за здобуття і незалежність України. Початок XXI ст. визначив нові тенденції історії людства, пов'язані з розвитком і глобальним поширенням інформаційно-цифрових технологій. Однією з важливих ознак цифрової доби є те, що різні сфери людського життя, від практичних, духовних, комунікативних практик, частково трансформувалися в інший, нематеріальний вимір віртуального існування людини. Зокрема, це

стосується й прояву патріотизму в умовах нової реальності штучного світу, бо саме техногенне підґрунтя сприяло виникненню його нових різновидів і форм прояву в інформаційному, цифровому кібер просторах.

2.1. Техногенне підґрунтя патріотичних практик та їх особливості

Вплив технічного прогресу на історію людства розпочався у ХХ ст. і започаткував нову історичну добу та вплинув на всі сфери життя людини. Спочатку, наприкінці ХІХ ст., з'явилося радіо, яке майже одночасно винайшли декілька дослідників. Його суть полягала в тому, що за допомогою електромагнітних хвиль стало можливим передавати інформацію на великі відстані і головне, на велику кількість приймачів одночасно, що зробило його масовим медіа. У 30-х рр. ХХ ст. в Європі і Америці створено регулярне телемовлення, яке у 50-ті рр. у США стало також масовим явищем. Перші електронні комп'ютери винайшли у 40-50х рр. в США й Україні, а перші персональні комп'ютери – у 1975 році. Вже у 1981 році було розроблено персональний комп'ютер, який став підставою для широкого поширення ПК у промисловості. Не менш важливою стала й подія, що відбулася у межах військового проєкту наприкінці 1960-х рр. у США: було створено Інтернет (ARPANET), а вже у 80-ті рр. завдяки Всесвітньої павутини (www: word wide web) він почав набувати сучасного вигляду. Масове поширення інтернету у світі відбулося на початку 90-х і поступово охопило майже всі розвинені країни. Інтернет в Україні з'явився 19 грудня 1990 року, коли співробітник київської компанії «Технософт» Ю. Янковський вперше підключився до світової мережі. Офіційний домен .ua було делеговано 1 грудня 1992 року, а перші українські сайти з'явилися у 1996-1997 рр. За даними МВФ, у 2025 р. в Україні зафіксовано понад 31,5 млн. користувачів з 33,3 млн. осіб усього населення. Позитивним впливом інтернету на життя людини стало наступне: необмежений доступ до інформації як джерела знань, широка можливість для спілкування, роботи, навчання, саморозвитку, а також для розваг і творчості. Негативним впливом інтернету на людину виявилось таке: психологічні розлади (інтернет-залежність як потреба в постійному перебуванні онлайн, втрата інтересу до реального життя, формування віртуальної ідентичності, порушення концентрації уваги, деформація сприйняття, темпоральні порушення та ін.); порушення психічного здоров'я (депресія і тривожність); фізичного здоров'я (малорухомість, погіршення зору); соціальні проблеми (соціальна ізоляція, втрата навичок живого спілкування, кібербулінг та ін.). Також, інтернет сприяв виникненню додаткових потенційних ризиків для людини, пов'язані з кіберзлочинністю, поширенням дезінформації та небезпечного, аморального контенту тощо. Тобто, вплив технологій на людину виявився не однозначним: він сприяє актуалізації як позитивних, так і негативних можливостей, що залежить переважно від самої людини. Також, варто зауважити, що взаємодія комп'ютерних технологій та мереж вплинула

на виникнення нового *інформаційно-цифрового простору* й розширила межі додаткового, віртуального існування-спілкування для усього людства. Крім того, технології стали новим, техногенним підґрунтям для активного прояву патріотизму в умовах цифрової доби. Це, у свою чергу, вплинуло на виникнення і поширення нових патріотичних практик в новій реальності штучного світу.

Інформаційно-цифровий простір як техногенне підґрунтя, являє сукупність цифрових процесів, засобів взаємодії, інформаційних ресурсів та інфраструктури, що охоплює всю сферу обробки, зберігання та передачі даних за допомогою сучасних технологій. Інформаційно-цифровий простір становить частину більш ширшого, загального поняття *інформаційного простору*. Він акцентує на цифрових технологіях, які стали невід'ємною частиною суспільного буття. Інформаційно-цифровий простір передбачає: цифрові процеси і засоби створення, обробки, збереження та передачі інформації за допомогою цифрових технологій; інформаційні ресурси та інфраструктуру як певні дані, що зберігаються в цифровому вигляді, а також мережі, сервери та інше програмне та апаратне забезпечення, що обумовлює їхню доступність; ця взаємодія дозволяє користувачам спілкуватися, співпрацювати та отримувати доступ до інформації в цифровому середовищі, зокрема через інтернет, що в умовах війни є дуже актуальним. Ця взаємодія інформаційно-цифрових технологій не є простою сумою окремих компонентів, а становить інтегроване утворення, яке охоплює цифровізацію загалом. Разом з тим, не зважаючи на те, що поняття *інформаційного і цифрового простору* тісно взаємопов'язані, вони, тим не менше, мають відмінності й у патріотичному контексті зокрема.

Патріотизм в умовах цифрової доби певним чином залежить від нової цифрової реальності, її техногенного підґрунтя. Сучасні технології створили умови для масового поширення патріотичного контенту, орієнтованого на масову аудиторію. Вони забезпечили не тільки масове сприймання контенту аудиторією користувачів, а й надали доступ кожному користувачеві до різноманітних інструментів, як то: опосередковане через символи емоційне реагування, оцінювання, поширення контенту; можливість для спільного обговорення патріотичного контенту будь-якого формату (текстового, відео, графічного, музичного тощо) з іншими користувачами. Крім того, інформаційно-цифрові технології забезпечили можливість масово і швидко ділитися контентом з друзями, поширювати його на великий загал. Не менш важливим є те, що цифрове забезпечення також надає ресурси для створення і поширення власно створеного, оригінального патріотичного контенту. Тим самим, інформаційно-цифрові технології долучають користувачів до індивідуального патріотичного самовираження, що само по собі вже є важливим, як опосередкована патріотична активність. Таким чином, технології опосередковано сприяють наповненню загального інформаційно-цифрового простору патріотичним українським контентом про

нашу історію, культуру, наших героїв, актуальні події та інше. Усе це разом, може стимулювати індивідуальний розвиток патріотизму особистості, надаючи їй впевненість стосовно власного внеску у спільну справу захисту інформаційного простору України, а також колективний прояв патріотизму як спілкування, гуртування з однодумцями, здійснення спільних проєктів, що є особливо важливим в умовах війни. (Див. *Патріотизм цифрової доби*).

2.2. Медіапсихологія і медіаосвіта цифрової доби

Своєрідність проявів патріотизму цифрової доби вивчає така відносно нова наукова галузь, як медіапсихологія, а розвиває новий прояв патріотизму і спрямовує його в оптимальну практику інша нова галузь – медіаосвіта.

Медіаосвіта цифрової доби – це галузь освіти, яка становить процес навчання, спрямований на формування медіакультури людини, що допомагає їй орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі, аналізувати та критично оцінювати медіаповідомлення, а також безпечно й ефективно створювати власний контент. Загальною метою медіаосвіти є формування медіакультури підростаючої особистості: розвиток її здатності до критичного сприйняття інформації, захист від маніпуляцій та підготовка до життя в демократичному, інформаційно насиченому, суспільстві. Основні завдання медіаосвіти полягають у наступному: передусім це формування критичного мислення завдяки навчання аналізувати джерела, розрізняти факти від суджень, виявляти маніпуляції, фейки та пропаганду; це також розвиток *медіаграмотності* користувачів як навчання ефективно використовувати медіа, розуміння технічних та змістовних особливостей контенту; крім того, це розвиток безпечної поведінки в інтернеті за допомогою формування навичок захисту персональних даних, протидії кібербулінгу, зокрема безпечної поведінки в соціальних мережах. Медіаосвіта також спрямована на формування креативних навичок як створення власного *цифрового контенту* (відео, фото, меми, зображення, тексти), зокрема з дотриманням етичних та правових норм. Реалізація провідних завдань медіаосвіти здатна забезпечити розвиток загальної медіакультури та виховання свідомого споживача інформації, який розуміє вплив медіа на особистість та суспільство. Таким чином, медіаосвіта становить нову галузь освіти, спрямовану на розвиток медіаграмотності, *критичного мислення, інформаційної стійкості*, оптимальної цифрової патріотичної поведінки молоді. Медіаосвіта сьогодні є невід'ємною частиною загальної цифрової грамотності, що дозволяє людям ставати активними та відповідальними учасниками цифрового середовища. Також, медіаосвіта орієнтована на розвиток нового прояву патріотизму, який актуалізується виключно в інформаційному, цифровому кібер просторі та спрямовує його в дієву площину.

Медіапсихологія цифрової доби презентує галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності психічних процесів, станів та поведінки особистості, що зумовлені впливом сучасних медіа, таких як: інтернет, соцмережі, мобільні технології та ін. Медіапсихологія цифрової доби фокусується переважно на взаємодії людини з інтерактивним, візуалізованим та насиченим інформацією цифровим, кібер простором. Її головною метою є формування медіакультури та медіакомпетентності особистості, яка дозволяє ефективно та безпечно взаємодіяти з інформаційним середовищем. Це також розуміння психологічних механізмів впливу медіа на психіку; забезпечення психологічної безпеки в кіберпросторі (захист від маніпуляцій, кібербулінгу, пропаганди); сприяння гармонійному розвитку особистості в умовах цифровізації. Основними завданнями медіапсихології є наступне: дослідження психології медіаспоживання, тобто яким чином люди сприймають, інтерпретують та використовують контент; профілактика залежності від медіа за допомогою таких розроблених методів, як попередження загальної інтернет-залежності, залежності від соцмереж та ігрової залежності; розвиток критичного мислення як навчання аналізу інформації, розпізнаванню фейків, маніпулятивних технологій; аналіз тенденцій кіберсоціалізації за допомогою досліджень особливостей спілкування та формування особистості у цифровому, кібер просторі; це також психологічний супровід медіаосвіти, як підготовка педагогів та дітей до безпечної та продуктивної роботи з медіа. Ключовими напрямками дослідження медіапсихології є: вікова медіапсихологія, яка вивчає вплив цифрових технологій на розвиток дітей різних вікових груп; соціальна медіапсихологія – досліджує поведінку користувачів у соцмережах та формування їхньої віртуальної ідентичності; особливості формування громадської думки в інформаційному, цифровому просторі. Зокрема, медіапсихологія досліджує: активність прояву патріотизму користувачів у соціальних мережах, особливості їхньої патріотичної поведінки. Зокрема це: просування українських цінностей і сенсів за допомогою контенту патріотичного змісту та створення власного оригінального патріотичного контенту; спілкування з однодумцями; участь у патріотичних акціях у соціальних мережах тощо. Таким чином, медіапсихологія нині є не лише інструментом психологічного захисту, а й підвищенням ефективності активної діяльності користувачів в умовах цифровізації суспільства й патріотичної активності в умовах війни у тому числі. Загалом, ця синтетична фундаментальна дисципліна спрямована на побудову нового формату дискурсу, корисного як медіавиробникам, медіаспоживачам, так і медіаосвітянам.

У нашому контексті, частка «медіа...» означає новий напрям у психології, освіті. Зокрема, їх техногенну, медіа-інформаційну і цифрову обумовленість, як нових галузей в новій реальності

2.3. Терміни, актуальні в контексті патріотизму цифрової доби та війни

Патріотизм, будучи багатоаспектним феноменом, що постійно еволюціонує, не є статичним: він розвивається та змінюється з плином часу, адаптуючись до нових історичних і цивілізаційних умов. Тому не є дивною, що в добу глобалізації планетарного масштабу та завдяки стрімкому розвитку медіа-інформаційних, цифрових технологій, патріотизм як багатогранне явище, також набуває певних трансформацій. Ці зміни стосуються переважно особливостей прояву патріотизму цифрової доби, як його актуалізації в новій реальності та набуття деяких нових ознак і функцій.

Глобалізація – це всесвітній процес економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, що робить світ більш взаємопов'язаним. Він проявляється у зближенні економік, поширенні інформації, технологій, культурних цінностей і міграції капіталу та робочої сили у планетарному масштабі. Основними проявами глобалізації є наступні види інтеграції, як то: **економічна** – становить формування єдиного світового господарства з розвиненими зв'язками між національними економіками, у тому числі й через міжнародну торгівлю, рух капіталів і діяльність транснаціональних корпорацій; **інформаційна** – передбачає зростання доступності інформації та знань для людей по всьому світу завдяки розвитку засобів зв'язку та технологій; **культурна** – спрямована на поширення спільних культурних цінностей, стандартів і явищ, що може призводити як до зближення, так і до уніфікації (як приведення до єдиної форми); **політична** – посилення взаємозв'язків між політичними, державними та громадськими структурами різних країн. Наслідки глобалізації можуть бути як позитивними, так і негативними: якщо **позитивні** тенденції глобалізації відкривають доступ до великих обсягів інформації, сприяють вільному перетіканню інновацій та технологій, а також обміну кваліфікаціями, то **негативні** – можуть створювати труднощі, ставити серйозні виклики для адаптації та призводити до загрози втрати національної та культурної самобутності окремих народів.

Діпфейк – технологія підробки, яка базується на штучному інтелекті; її використовують для поєднання і накладення одних зображень та відео на інші зображення або відео. Може бути використана в інформаційно-психологічній операції, зокрема в ході російського вторгнення в Україну для створення несправжнього відео й контенту загалом.

Екологічний патріотизм цифрової доби – це любов до батьківщини, яка акцентована на захисті екологічних інтересів держави в *інформаційному, цифровому, кібер просторі*. Спрямований на: позиціонування бережливого ставлення до природи з метою збереження природних ресурсів своєї країни;

це відповідальність за інформацію про довкілля як роботу з даними, новинами з метою висвітлення реального стану природи / екоциду, а також на поширення достовірної інформації про екологічні проблеми та боротьбу з фейками про екологічну ситуацію; це свідомий захист екосистем через призму технологій, інформації та кіберпростору, спрямований на збереження довкілля та енергетичної незалежності своєї держави. Має три основні аспекти прояву:

інформаційний аспект екологічного патріотизму становить: екологічну просвіту як поширення даних про стан довкілля, формування у суспільстві свідомості відповідального споживання як елементу національної стійкості; медіаграмотність як уміння відрізнити науково обґрунтовані факти про екологію від екологічного блефу, коли компанії маніпулюють фактами про свою «екологічність»; це також боротьба з екодезінформацією як протидія ворожій пропаганді, яка може приховувати або перекручувати дані про техногенні катастрофи (наприклад, наслідки підриву Каховської ГЕС, лісових пожеж, отруєння річок);

цифровий аспект екологічного патріотизму передбачає: усвідомлення наслідків цифрової діяльності й зберігання непотрібних даних як фізичного викиду вуглецю в атмосферу, що потребує величезної кількості енергоресурсів, відповідно зростає роль регулярної *цифрової гігієни*, яка зменшує кількість викидів; це також використання відкритих державних реєстрів та цифрових платформ для моніторингу повітря, води та стану лісів; крім того, сприяння переходу на цифрові документи через державні застосунки економить папір, й відповідно вирубку лісів;

кібернетичний (кібер) аспект екологічного патріотизму охоплює: захист еко-інфраструктур у вигляді енергетичних мереж, об'єктів водопостачання та ядерних об'єктів, який нині керується програмним забезпеченням, а *кіберпатріотизм* у цій сфері становить захист критичної інфраструктури від хакерських атак, здатних викликати екологічні катастрофи; використання супутникових знімків, дронів та алгоритмів штучного інтелекту для документування екологічних злочинів (наприклад, вирубки лісів, забруднення річок окупантами); кібератаки спрямовані на екологічно шкідливі підприємства агресора, з метою зупинки їхньої роботи та привернення уваги до екоциду.

Отже, цей новий вид патріотизму об'єднує любов до батьківщини як турботу про її природу та застосування технічних вмінь щодо її опосередкованого зберігання і примноження. Це поняття є частиною формування нової громадянської свідомості цифрової доби, де любов до батьківщини, поєднується з турботою про її природне багатство та довкілля, сприяє розвитку професійній готовності захищати його.

Інтернет-простір – це віртуальне середовище, утворене всесвітньою системою комп'ютерних мереж, яке слугує для зберігання, обміну та поширення інформації. Це складова частина соціального та комунікативного простору, що забезпечує користувачам необмежені можливості для самореалізації, навчання та спілкування. Основними характеристиками інтернет-простору є: віртуальне середовище, змодельоване комп'ютером, де взаємодіють користувачі; інформаційне середовище як сукупність пов'язаних документів, веб-сайтів та баз даних; платформа для соціальної взаємодії, новин та обміну даними.

Інформаційна війна – це комплекс заходів, що становлять вплив на інформаційну сферу противника з метою досягнення політичної, економічної або військової переваги, а також захист власної інформаційної безпеки. Основною зброєю в такій війні є інформаційний вплив на масову свідомість, спрямований на маніпулювання громадською думкою та формування потрібних інтересів. Його метою є ослаблення політичної могутності противника, завдання шкоди внутрішньому розвитку та зовнішнім зв'язкам, а також псування політичного іміджу. Провідною зброєю цієї війни вважається використання певної інформації, зокрема дезінформації та пропаганди, з метою впливу на суспільну думку країни-супротивника; може застосовуватися як у мирний, так і військовий час. Методи інформаційної війни включають: кібер-війну, психологічну війну, ідеологічну диверсію, захоплення або придушення ресурсів медіа для поширення дезінформації та ін.

Інформаційна стійкість – новітня патріотична цінність цифрової доби, яка становить загальну здатність людини протистояти фейкам, пропаганді, маніпуляціям, ідеологічним впливам та забезпечується переважно за допомогою розвиненого критичного мислення, а також іншим розвиненим якостям, таким як:

інфомедійна грамотність – загальне поняття, яке об'єднує інформаційну грамотність та медійну грамотність вкупі;

інформаційна грамотність – навчання щодо визначення, пошуку, оцінки, застосування та визнання достовірності джерел інформації – якість, яка є актуальною протягом життя людини;

медійна грамотність становить розуміння того, як і для яких цілей створюються медіа-повідомлення, а також які цінності, (включені в зміст або зазначені з ньому), можуть впливати на переконання та поведінку людини;

цифрова грамотність охоплює функціональні цифрові знання і цифрову умілість та містить ціннісний компонент взаємодії людини з технологіями у спосіб, який дозволяє людям формувати, а також

використовувати цифрові платформи та середовища з урахуванням морально-етичних наслідків для окремих людей і суспільства. Виокремлено чотири види умінь цифрової грамотності: 1) технічна та операційна; 2) навігація та обробка інформації; 3) спілкування та взаємодія; 4) створення та виробництво контенту. Останні три перетинаються з інфомедійною грамотністю, бо забезпечують активну участь у сучасному громадянському суспільстві, а також реалізацію демократичних цінностей;

цифрова медіаграмотність інтегрує компоненти традиційної інфомедійної грамотності та цифрової грамотності з акцентом саме на ціннісній компоненті і нових зростаючих її видах, таких як: соцмедіаграмотність (грамотність стосовно соціальних мереж), алгоритмічна грамотність, дата-грамотність (розуміння і здатність безпечно користуватися даними), ШІ-грамотність (цифрова медіакомпетентність у сфері взаємодії зі штучним інтелектом).

Інформаційний патріотизм – термін ще не є усталеним, однак застосовується науковцями вже не один рік. Інформаційний патріотизм – це любов до батьківщини, яка проявляється через активну участь користувачів в інформаційному просторі. Він охоплює всі існуючі способи комунікації та поширення інформації для просування національних, патріотичних цінностей за допомогою радіо, телебачення, друкованих видань, книг, фільмів, а також соціальних мереж. Інформаційний патріотизм передбачає активні дії захисту та формування українського інформаційного простору, що є важливими функціями сучасного патріотизму загалом. Так, захист інформаційного простору полягає в активній протидії дезінформації, викриття ворожої пропаганді, у виявленні дідфейків. Крім того, інформаційний патріотизм апелює до особистісного зростання патріота через розвиток, підвищення рівня медіа-інформаційної грамотності, що надає йому можливості критично оцінювати інформацію та протистояти маніпуляціям. (Див. також: *Цифровий, Кібер-патріотизми*). У медіапсихологічній площині, інформаційний патріотизм позиціонується передусім, як протидія ворожій пропаганді, інформаційно-ідеологічним впливам та спрямований на створення і поширення українського контенту.

Інформаційний простір – це сукупність результатів діяльності людей у сфері створення, зберігання та поширення інформації, що включає в себе як матеріальні ресурси (бази даних, системи зв'язку), так і віртуальні (інтернет, соціальні мережі). Це багатопарова система, яка охоплює всі процеси взаємодії та обміну інформацією між людьми, організаціями та державами за допомогою як традиційних, так і сучасних технологій. Інформаційний простір складається з інформаційних ресурсів (дані, знання), організаційних структур (органи, що керують процесами) та засобів взаємодії (технології, мережі зв'язку). Розрізняють різні рівні інформаційного простору, як то: глобальний (міжнародний), державний, регіональний та особистий (як право

на таємницю особистих даних). Функціонально інформаційний простір забезпечує інформаційну взаємодію, задоволення інформаційних потреб громадян і організацій, а також є основою для прийняття рішень в економічній, політичній та культурній сферах. У широкому розумінні інформаційний простір охоплює цифровий та кібер простори.

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому ключову роль відіграють інформація та знання, а інформаційно-комунікаційні технології забезпечують їх виробництво, зберігання, обробку та обмін. Інформаційне суспільство становить таку фазу розвитку цивілізації, коли більшість працездатного населення зайнята в інформаційному секторі, а технології дозволяють швидко отримувати доступ до знань та взаємодіяти на великих відстанях. Основні характеристики інформаційного суспільства становлять наступне: інформація та знання стали головним ресурсом, основною рушійною силою суспільства XXI ст., на противагу матеріальним ресурсам чи промислового виробництва; зросла роль розвинених технологій, які є основою для функціонування суспільства, забезпечуючи ефективні комунікації та доступ до інформації; високий рівень інформаційної культури, який передбачає створення, переробку та використання інформації всіма членами суспільства; доступність інформації для усіх членів суспільства до необхідної інформації. Ознаками інформаційного простору також є глобалізація, яка сприяє формуванню глобального інформаційного простору, який об'єднує людей та культури, незважаючи на просторові та часові обмеження; крім того, важливим моментом є той факт, що значна частка працездатного населення зайнята саме у сфері виробництва, обробки та реалізації інформації.

Інформаційні вкиди – це навмисне поширення неправдивої, маніпулятивної або викривленої інформації (фейків) через традиційні медіа або соцмережі. Їхньою метою є викликати паніку, дезорієнтувати суспільство, відволікти увагу від важливих подій або дискредитувати когось. Запобіжним засобом є не тільки патріотичні настанови, а й розвинене критичне мислення патріота цифрової доби, зокрема перевірка інформації в офіційних, надійних джерелах.

Кібер-активізм становить участь у кібер-атаках на російські ресурси, а також захист українських сайтів.

Кібервійна – це форма протистояння, що ведеться в *цифровому просторі*. У якості зброї виступають комп'ютерні системи та мережі, а також зловмисне програмне забезпечення (кіберзброя), яке використовується для ураження цілей. Метою кібервійни є: нищення або порушення роботи критичної інфраструктури, державних установ, фінансових систем та мереж зв'язку, а також дестабілізація суспільства, створення хаосу, шпигунство, перехоплення інформації та знищення критично важливих систем супротивника.

Відповідно, об'єктами атак є: енергомережі, фінансові системи, системи управління, державні установи та інші інфраструктурні об'єкти, що залежать від комп'ютерних технологій. На відміну від традиційної війни, кібервійна не практикує офіційне оголошення війни, й тому може відбуватися цілком анонімно.

Кібергігієна або *Цифрова гігієна* – це комплекс практик, правил і звичок, які допомагають захистити особисті дані, пристрої та цифрову репутацію від кіберзагроз. Це система щоденних звичок, правил та дій, спрямованих на захист цифрових пристроїв, облікових записів та особистих даних від кіберзагроз. Вона працює як «цифровий щит», запобігаючи витоку інформації, фішингу та фінансовим втратам. Основною метою кібергігієни є підтримка кібер-здоров'я та зниження ризиків в *інтернет-просторі*. Основними елементами кібергігієни є: використання складних, унікальних паролів для кожного акаунту; перевірка посилань, звичка не відкривати підозрілі файли, захист від фішингу; резервне копіювання та ін. Кібергігієна допомагає уникнути маніпуляцій, дідфейків та захищає від соціальної інженерії. Це необхідна навичка для кожного користувача інтернету, яка допомагає зберегти цифрову безпеку та спокій.

Кіберпатріотизм або **кібер патріотизм** – зорієнтований переважно на комунікацію з однодумцями, а також на кібер-захист українського кібер середовища (див. *Кіберпростір*), захист українських сайтів від ворожих впливів і втручань; передбачає участь у кібер-атаках на російські, пропагандивні ресурси. Крім того, кіберпатріотизм охоплює: поширення правдивої інформації у соціальних мережах та месенджерах; участь у патріотичних флешмобах та челенджах, що підсилюють національну єдність; поширення закликів щодо підтримки ЗСУ та розповсюдження інформації про потреби конкретних підрозділів; організація збору коштів на благодійних платформах щодо волонтерської допомоги різних напрямків. Також, проявом патріотизму в українському кіберпросторі і соціальних мережах у тому числі, є просування патріотичного контенту як поширення існуючого, а також створення власного: оригінального українського контенту (текстів, відео, зображень, мемів), який відображає українські цінності та реалії; поширення якісного українського контенту серед широкої аудиторії в соціальних мережах та інших платформах. Не менш актуальною є патріотична активність молоді в онлайн середовищі, що включає дискусії, коментування та інші форми взаємодії.

Кіберпростір або **кібер простір** – це інтерактивне інформаційне середовище, створене комп'ютерними системами та мережами, яке використовується для комунікацій, обміну даними та здійснення суспільних відносин. Він включає віртуальний простір, де функціонує інтернет та інші глобальні мережі передачі даних, надає можливості для спілкування та реалізації суспільних зв'язків. Кіберпростір є віртуальним простором, що функціонує завдяки

взаємодії між комп'ютерними системами. Кіберпростір як комунікаційна система надає можливості для здійснення зв'язку та обміну інформацією. Основою кіберпростору є глобальні мережі, які з'єднують мільйони комп'ютерів по всьому світу та стимулюють користувачів на мережевій взаємодії та патріотичної активності у тому числі.

Медіаграмотність становить сукупність знань, навичок та вмій, що дозволяють людям критично аналізувати, оцінювати, створювати та безпечно споживати інформацію з різних джерел медіа: ТБ, інтернет, соціальні мережі. Вона допомагає відрізнити правду від маніпуляцій, навчає розуміти вплив медіа на суспільство та захищати власні дані. Складовими медіаграмотності є: критичне мислення, аналіз контенту, орієнтація в медіапросторі, вміння створювати контент. Медіаграмотність – це рівень медіакультури, досягнений за допомогою медіаосвіти. Медіаграмотність як культурне надбання особистості є важливою рисою сучасного патріота.

Медіаконтент – це змістове наповнення засобів масової інформації (ЗМІ), інтернету та інших комунікаційних платформ, яке представлено у вигляді тексту, зображень, звуку чи відео. Це будь-яка інформація, розроблена для трансляції масовій аудиторії з метою інформування, розваги або навчання. Різновидами медіаконтенту є: текстовий формат (статті, новини, пости в соцмережах); візуальний (світлина, інфографіка, ілюстрації, картинка, меми); аудіовізуальний (прямі ефіри, відео, фільми, рілз, сторіз); звуковий: (музика, подкасти, радіопередачі). Зазвичай, контент формується з урахуванням потреб споживачів – конкретної цільової аудиторії; поширюється через різні канали (сайти, соцмережі, ТБ, преса), тобто орієнтований на багатоканальність; постійно розвивається та змінюється відповідно до технологічного прогресу. Медіаконтент є предметом – основою сучасних комунікацій, впливаючи на світогляд аудиторії, формуючи громадську думку та забезпечуючи зворотний зв'язок. (Див. *Цифровий контент; Цифровий патріотичний контент*).

Медіакультура – це сукупність інформаційно-комунікаційних засобів, технологій та знань, що функціонують у суспільстві. Вона охоплює: культуру виробництва, сприймання, аналізу та оцінки медіатекстів, тобто візуального, звукового, текстового контенту. На особистісному рівні медіакультура становить здатність ефективно взаємодіяти з медіа, критично мислити та створювати медіапродукт. На суспільному рівні медіакультура становить медіа-інфраструктуру, принципи функціонування ЗМІ та роль медіа в культурному просторі. На рівні особистості медіакультура передбачає здатність розуміти маніпуляції, безпечно та свідомо користуватися інформацією, обираючи найкращі джерела. Таким чином, медіакультура охоплює інформаційну, комунікативну, творчу та виховну функції. Також, медіакультура є складовою загальної культури особистості, що дозволяє їй адаптуватися до умов сучасного інформаційного, цифрового суспільства.

Медіаосвіта – становить складову освітнього процесу, яка спрямована на формування медіакультури, критичного мислення та навичок безпечної взаємодії з інформацією. Медіаосвіта навчає людину аналізувати, оцінювати *медіаконтент*, самостійно створювати медіаповідомлення, а також захищатися від маніпуляцій. Метою медіаосвіти є наступне: підготувати особистість до життя в сучасному інформаційному суспільстві, навчити розуміти приховані смисли у медіатекстах та ефективно використовувати медіа в навчанні та повсякденному житті. Медіаосвіта ґрунтується на основах *медіапсихології* та є інструментом, що формує *медіаграмотність* як вміння оптимально користуватися інформацією. (Див. Розд. 2.2; *Цифрова медіаосвіта*).

Медіапсихологія – відносно нова галузь соціально-психологічного знання; вивчає взаємодію людини з сучасними засобами масової комунікації (ЗМІ, інтернет, соцмережі) й зокрема, вплив медіа на людину (її думки, емоції, поведінку), а також вплив людини на медіа (створення контенту, особливості реагування на інформацію, медіаторчість). Медіапсихологія досліджує, як *медіакультура* формує особистість та яким чином люди сприймають і використовують медіаконтент. Основними напрямками дослідження медіапсихології є: вплив медіа на психіку як внутрішній світ людини – її думки, емоції, пам'ять, почуття, свідомість, а також її поведінку; медіа-ефекти як персональні та групові наслідки взаємодії з інформацією; *медіакультуру* та роль особистості в сучасному цифровому просторі; *медіаосвіту* у контексті формування навичок критичного, оптимального сприймання медіа-інформації. Крім того, медіапсихологія досліджує інтернет-поведінку користувачів – психологічні особливості спілкування в соціальних мережах та взаємодії з контентом. Медіапсихологія становить концептуальну основу для розуміння того, як медіатехнології змінюють наше повсякденне життя та яким чином можна ефективно використовувати ці засоби. (Див. Розд.2.2).

Медіаторчість – це процес створення власних медіаповідомлень (текстів, фото, відео, аудіо, сайтів) за допомогою сучасних технічних засобів (цифрові камери, мобільні пристрої, смартфони, інтернет технології) суть якого полягає в активному виробництві цифрового контенту. Провідною метою творення контенту є самореалізація, висловлення думки, вплив на аудиторію, а також навчання. Медіаторчість поєднує: технічні вміння, креативність як творче мислення, уяву, а також мотивацію як розуміння з якою метою створюється той чи інший контент. Медіаторчість є важливою складовою медіакультури загалом й особистої зокрема. Так, людина, створюючи власний контент, перетворюється з пасивного користувача на активного творця інформаційного простору. Тим більше, це важливо, якщо створюється патріотичний контент з метою просування українських цінностей. (Див. *Цифровий патріотичний контент*).

Новітні цінності патріотизму цифрової доби й зокрема в цифровому просторі, являють наступне: 1) *інформаційну стійкість* як розвинене критичне мислення, здатність до протидії пропаганді та ін.; 2) *просування українських цінностей в інформаційному просторі* як поширення існуючого або створеного патріотичного контенту; 3) *цифрову солідарність* як спілкування з однодумцями, їх підтримка, участь у спільних проєктах/заходах.

Онлайн – спосіб спілкування у цифрову добу; відбувається через інтернет – у режимі реального часу через месенджери, соцмережі, відео виклики. Відповідно для цього потрібен гаджет та підключення до мережі. Наприклад, участь онлайн у флешмобах та челенджах підсилюють національну єдність користувачів. (*Див. Флешмоб патріотичний*).

Офлайн – традиційний спосіб взаємодії у реальному світі: спілкування відбувається під час особистої зустрічі «віч-на-віч» і тому не потребує використання інтернету.

Патріотизм цифрової доби у широкому розумінні становить прояв патріотичної активності людини в іншій реальності – реальності інформаційного та цифрового, кібер просторів. Синонімами патріотизму цифрової доби, які використовуються в дослідженнях останніх років є: *інформаційний патріотизм, цифровий патріотизм; кібер-патріотизм*. Ці прояви не тільки збагачують розуміння загального феномену патріотизму у цифрову добу, а й уточнюють його специфічні особливості, які є затребуваними в умовах інформаційно-ідеологічного протистояння, кібер-загроз та які необхідно розвивати, оптимізувати у процесі *медіаосвіти*.

Патріотизм як цінність цифрової доби – становить феномен, який є важливим чинником національної єдності, як однієї з умов розвитку суспільства, й саме тому представляє суспільно-значущу цінність в нових умовах цифровізації. На особистісному рівні патріотизм становить світоглядну сутність людини, її ціннісну орієнтацію та співвідноситься з такими загально людськими цінностями, як свобода, гідність, справедливість, що опосередковано проявляється у цифровому просторі. В нових історичних умовах цифровізації суспільства та війни в Україні, патріотизм презентує *новітні патріотичні цінності*, які актуалізуються саме в цифровому просторі й соціальних мережах зокрема.

Патріотичний цифровий контент є одним із засобів активного формування інформаційного середовища. (*Цифровий контент*). Патріотичний контент – це вміст у вигляді цифрових даних, що зберігається на будь-яких цифрових носіях у різних форматах й який за своєю суттю має виключно національне, патріотичне змістове наповнення: позиціонує у цифровому просторі

патріотичні ідеї, настрої; реагує на актуальні події в країні; відображує в різноманітних версіях любов до батьківщини, любов і повагу до її захисників; закликає до єднання українців; презентує героїчні приклади з історії України; популяризує українську символіку, культуру – від народної, класичної до сучасної; досягнення українців у різних галузях науки, мистецтва, спорту та ін. Створений і поширений контент патріотичного змісту сприяє актуалізації патріотизму як самого творця-користувача, так і мотивує активність аудиторії у кібер просторі. Таким чином, патріотичний цифровий контент є самостійним елементом впливу на аудиторію та формує реальність цифрового середовища. як. Він є умовною зброєю – дієвим засобом *просування українських цінностей в інформаційному просторі*, а також підтримки однодумців як солідарності з ними та однією з *новітніх цінностей патріотизму цифрової доби*.

Підтримка ЗСУ в кібер просторі – організація збору коштів на благодійних платформах, розповсюдження інформації про потреби підрозділів, можливість зробити донат з приватного гаджету тощо.

Поширення інформації – використання патріотами соціальних мереж та месенджерів для поширення правдивої інформації, закликів щодо підтримки ЗСУ, волонтерської допомоги, висвітлення важливих подій в країні.

Просування українських цінностей в інформаційному просторі – це одна з *новітніх цінностей патріотизму цифрової доби*. Її суттю є: активне формування оптимального патріотичного інформаційного середовища; протидія мові ворожнечі та розпалювання ненависті; поширення та створення позитивного, патріотичного контенту; підтримка українських медіа та онлайн-платформ. Це також становить комплексний процес збереження, захисту та популяризації національної ідентичності, культурних кодів та сенсів. В умовах сучасної інформаційної та гібридної війни цей напрямок є стратегічно важливим для консолідації суспільства та формування позитивного іміджу України у світі. Основними напрямками просування українських цінностей є наступні позиції: захист українських цінностей в інформаційному, цифровому та кібер просторі; активне створення і поширення нових українських візуальних, культурних та інформаційних символів і сенсів; інформаційний спротив як формування єдиного національного нарративу, який консолідує суспільство в умовах екзистенційної загрози. Також, просування українських цінностей потребує посилення державної політики для протидії пропаганді та створення позитивного образу України за кордоном.

Соціальні мережі – це онлайн-платформи, де користувачі створюють профілі, встановлюють зв'язки з іншими людьми та обмінюються інформацією, фото, відео та вербалізованими думками. Платформи дозволяють спілкуватися в чатах, залишати коментарі та оцінки

(лайки/дезлайки), а також отримувати стрічку новин із оновленнями від своїх контактів. Прикладами найбільш популярних платформ в Україні у 2025 р. стали: YouTube, TikTok, Instagram, Facebook, Telegram та ін. Основними функціями соціальних мереж є: створення профілю, створення зв'язків, обмін контентом, спілкування, участь у спільнотах та ін.

Український радіо диктант національної єдності представляє наймасштабніший щорічний освітньо-мовний проєкт у форматі патріотичного *флешмобу*, який було започатковано командою Українського Радіо ще у 2000 році і приурочено до Дня української писемності та мови. Цей захід об'єднує українців у всьому світі навколо рідної мови, незалежно від віку чи професії. Його провідною метою є плекання української мови, перевірка знань та *цифрова солідарність*. Тому, акцент написання диктанту робиться не тільки на грамотності, а й на єднанні українців. Це не просто освітній захід, а всенародний *флешмоб*, який «пережив» дві революції, пандемію та вже котрий рік відбувається в умовах повномасштабної війни, жодного разу не перервавшись. Зазвичай, учасники надсилають свої роботи на перевірку, але найчастіше диктант пишуть для власного задоволення, демонструючи любов до української мови, що вказує на їх патріотизм та бажання єднатися. У 2025 році свої роботи на перевірку надіслало майже 33 тис. людей. Крім того, технічно було зафіксовано понад 700 тисяч учасників, які слухали, «писали для самоперевірки» або просто дивилися пряму трансляцію. Як правило, до акції долучаються українці з різних країн: на перевірку радіодиктант надіслали учасники з 38 країн світу.

Флешмоб – акція, спрямована на єднання людей; привернення уваги до соціальних проблем або культурних подій; це заздалегідь сплановане масове дійство, зазвичай організоване через інтернет, у якому велика кількість людей одночасно збирається у громадському місці з певною метою.

Флешмоб патріотичний – заздалегідь спланована масова акція, під час якої люди одночасно виконують певні дії (співають, танцюють, одягають вишиванки, встановлюють синьо-жовті аватарки), щоб висловити любов до України, підтримати ЗСУ або привернути увагу до важливих національних подій, єднання. Його метою є позиціонування національної єдності, підтримка воїнів (збір допомоги), художнє самовираження та виховання патріотизму. Патріотичний флешмоб реалізується у двох форматах: *офлайн* (синхронні танці під українську музику, масове одягання вишиванок, формування «живих ланцюгів» або створення «мапи України» та ін.); а також *онлайн* (зміна аватарки на патріотичну, використання хештегів, наприклад, #UАразом, #КрилаПеремоги, відео звернення у соцмережах та ін.). Особливістю флешмобів є: в офлайн – це чітка організація заздалегідь спланованих дій, дійств, які стають раптовістю для перехожих; в онлайн – спрямованість на передачу соціально значущого контенту для користувачів

соціальних мереж. Патріотичний формат флешмобу дозволяє демонструвати незламність нації та об'єднувати українців на відстані.

Форми прояву патріотизму в інформаційному, цифровому, кібер просторі в умовах війни включають: активне поширення правдивої інформації, протидію дезінформації, створення та поширення україномовного контенту, інформаційну підтримку військових та цивільних, а також участь в онлайн-дискусіях та флешмобах, що підтримують ЗСУ, національну єдність, захист від кібер-втручань.

Цифрова гігієна – див. *Кібергігієна*.

Цифрова доба розпочалася з винаходом і масовим поширенням персональних комп'ютерів, інтернету та цифрових пристроїв, що надалі фундаментально змінило спосіб життя та взаємодії людства в цілому. Цей період розвитку людської цивілізації характеризується переходом від аналогових до цифрових технологій і становить масове використання комп'ютерів, інтернету, мобільних пристроїв, а також являє їх повсюдне впровадження у всі сфери життя як окремої людини, так і суспільства в цілому. Нова ера історії людства не тільки кардинально змінила спосіб отримання, обробки і передачі інформації, а й визначила певну залежність суспільної, економічної та політичної діяльності від інформаційно-комунікаційних, цифрових технологій, інтернету та повсюдного використання комп'ютерної техніки. Водночас, цифрова доба значно посилила позитивний вплив на суспільство: покращила доступ до освіти, медицини, банківських послуг, розширила можливості для співпраці та створила нові бізнес-моделі. Не менш важливою її ознакою стало й виникнення *цифрового суспільства* зокрема, яке інтенсивно використовує цифрові технології для роботи, навчання, відпочинку та досягнення спільних цілей. Також, позитивною ознакою цифрової доби стала *цифровізація* як процес впровадження цифрових технологій у всі сфери життя – від побутових пристроїв до промисловості та державних послуг. Таким чином, техногенна основа цифрової доби стала рушійною силою цієї епохи на всі сфери життя людини, а також сприяла формуванню нового світогляду, духовно-моральних практик суспільства в цілому й *проявів патріотизму* у тому числі. (див. *Нові прояви патріотизму; Цифровий гуманізм; Цифрова поведінка; Цифрова солідарність; Цифровізація; Цифровізація освіти* та ін.).

Цифрова медіаосвіта в Україні – становить процес формування медіакультури, критичного мислення та цифрових навичок, який активно розвивається протягом останніх 15 років, адаптуючись до викликів війни та поствоєнного суспільства. Вона поєднує медіаграмотність із *цифровізацією освіти*, що передбачає вміння безпечно користуватися технологіями, перевіряти інформацію та протидіяти дезінформації. У межах цифрової медіаосвіти впроваджується спеціально розроблена відділом психології

масової комунікації та медіаосвіти ІСПП Концепція цифрової медіаосвіти, яка орієнтована на розвиток медіакультури в умовах воєнного часу. Зокрема, одним з її принципів є підтримка демократії, наснаження громадянської активності та патріотизму, який розглядається у світоглядному контексті. Відповідно, одним із важливих напрямів розвитку вітчизняної медіаосвіти є ціннісно-світоглядний пріоритет, як розвиток не тільки цифрового громадянства, а й української ідентичності та патріотизму.

Цифрова патріотична поведінка – це усталена агентність патріотичної спрямованості користувачів, яка масово актуалізується у цифровому просторі й зокрема у соціальних мережах. Найбільш поширеним її проявом є цілеспрямовані активні дії щодо *цифрового контенту* патріотичного змісту, які здійснюються переважно як емоційна підтримка завдяки «вподобайкам», коментарям, «тегуванням», а також як його поширення на своїй сторінці або у мережі. Також, цифрова патріотична поведінка спрямована на створення оригінального патріотичного контенту та його поширення з метою просування проукраїнських цінностей і сенсів. Крім того, вона передбачає актуалізацію цифрових можливостей у реальні дії, як то: «законатити» гроші для цілеспрямованої допомоги; через заклик у мережі організувати людей для проведення реальних зустрічей, великих і малих заходів та інших дієвих опцій. Водночас, цифрова патріотична поведінка спрямована на цифрування як «перетворення» реальних подій у цифровий контент, наприклад: зробити і викласти відео конкретної патріотичної спортивної або політичної акції, події; зафіксувати і викласти будь-який патріотичний захід, присвячений: захисникам (повернення полонених, вшанування загиблих побратимів, нагородження героїв); зробити запис концерту, спрямованого на популяризацію української народної пісні і викласти в мережу; за допомогою ШІ створювати патріотичні музичні ролики та викладати на YouTube тощо. Також, значущим елементом патріотичної поведінки у соціальних мережах є *солідарність з однопумцями* та їх підтримка. Не менш важливою функцією цифрової патріотичної поведінки є така активна дієва протидія ворожій пропаганді, *інформаційним вкидам*, як їх знищення за допомогою цифрових інструментів типу BRAMA, Центр Протидії Інформації тощо. Отже, цифрова патріотична поведінка користувачів передбачає як поширення існуючого цифрового контенту патріотичного змісту, створення власного, так і загальну інтенцію на активні дії в цифровому, кібер просторі. Дуже важливою умовою для оптимальної патріотичної поведінки користувачів українських соцмереж є її етичність: як за формою контенту, так і його змістом.

Цифрова поведінка – новий вид людської поведінки, яка потребує спеціального вивчення, виокремлення та аналізу її логіко-категоріальних характеристик. Становить сукупність дій, взаємодій та слідів, які людина залишає в цифровому просторі під час використання комп'ютерної техніки і соціальних мереж. Вона включає в себе все: від створення цифрової ідентичності, спілкування в соціальних мережах до пошукових запитів,

взаємодії з пристроями та програмним забезпеченням для виконання різних завдань – від роботи та навчання до розваг і покупок, зокрема патріотичної активності у соціальних мережах та цифровому просторі загалом.

Цифрова солідарність – нова цінність патріотизму цифрової доби. Становить: підтримку, згуртованість, взаємодопомогу у форматі онлайн, особливо серед однодумців і патріотів, а також серед інших користувачів. Передбачає: спілкування з однодумцями; підтримку, згуртованість, взаємодопомогу; участь у патріотичних інформаційно-цифрових проєктах, зокрема, написання щорічного усеукраїнського радіо диктанту або щорічне міжнародне/світове «цифрове прибирання»; участь у голосуваннях щодо «підтримки» або «протесту» у соціальних мережах, а також за допомогою додатку «Дія».

«Цифрове прибирання» – це щорічний міжнародний світовий захід. Його суть полягає у видаленні цифрових «відходів» у вигляді старих світлин, спаму на пошті та іншого непотребу у комп'ютері, мобільному пристрої – невидимого, але реального навантаження для екології планети, що призводить до величезного споживання електроенергії та викидів вуглецю в атмосферу. Участь в акції «цифрового» прибирання впливає на збереження реального довкілля та актуалізує *екологічний цифровий патріотизм*.

Цифровий гуманізм – поєднує гуманітарні цінності людства із сучасними технологічними знаннями і вміннями. Цифровий гуманізм позиціонує певні моральні закони, як то: первинність людини над технологіями; створення технологій виключно для блага людини; користувачі несуть морально-етичну відповідальність за будь-який створений контент, продукт. Тобто, цифровий гуманізм, орієнтований виключно на збереження людиноцентризму. Тому, в умовах війни в Україні, цифровий гуманізм є особливо важливим моральним підґрунтям саме для оптимального, етичного прояву патріотизму в цифровій реальності.

Цифровий етикет – забезпечує етичний прояв патріотизму в цифровій реальності. Це система правил, створена людьми для оптимального спілкування одне з одним й у цифровому просторі та соціальних мережах у тому числі. Передбачає етичну поведінку, яка забезпечується набором правил та норм активності в цифровому середовищі, прийнятних для суспільства. Його головна мета – зробити спілкування в кіберпросторі більш зрозумілим, комфортним, зняти психологічне напруження між комунікантами. В основі цифрового етикету лежать певні принципи: демонстрація позитивного ставлення; дотримання субординації, симетрії; дотримання особистісних меж; зручності; економії ресурсів; дотримання традицій; принципів конвенції і безпеки.

Цифровий контент – це будь-яке інформаційне наповнення, що розміщується на ресурсі (веб-сайті, в додатку, соціальних мережах тощо) для аудиторії. До нього належать тексти, зображення, відео, аудіо, графіка та інша інформація, яка використовується для інформування, розваги чи навчання. Простими словами, це все те, що можна побачити, прочитати чи почути. Контент становить наступні типи і формати: текстовий (статті, пости в блогах, новини, описи товарів); візуальний (фотографії, ілюстрації/зображення, інфографіка, цифровані малюнки та ін.); відео (ролики, фільми, подкасти); аудіо (музика, аудіозаписи, подкасти); інтерактивний (опитування, тести, ігри). Будь-який контент має свою мету. Так, наприклад у бізнесі, контент використовується для просування товарів і послуг, залучення клієнтів та підтримки взаємодії з аудиторією. Для користувачів – контент надає цінну інформацію, розваги та корисні поради. Контент також може виконувати пропагандивну функцію, як просування певних ідей та цінностей. (Див. *Цифровий патріотичний контент*).

Цифровий патріотизм – термін, який так само, як й *інформаційний* та *кіберпатріотизм*, ще не увійшов до широкого вжитку, однак оптимально визначає патріотичну активність, яка реалізується в *цифровому просторі*. Це сучасна форма патріотизму, яка використовує технології (комп'ютери, інтернет, соцмережі) для просування інтересів своєї країни, підтримки її та її громадян. Цифровий патріотизм спрямований на захист національних інтересів, утвердження позитивного іміджу України у світі та консолідацію суспільства за допомогою цифрових інструментів і платформ. Також, важливою функцією цифрового патріотизму є цифрова оборона країни від кіберзагроз. Цифровий патріотизм будучі комплементарним до традиційного патріотизму, доповнює його форми прояву в цифровій реальності. Так, він проявляється у форматі поширення українського контенту, просування українських цінностей, розповсюджує правдиву інформацію та спростовує російські наративи. Також, за допомогою цифрових інструментів, цифровий патріотизм спрямований на технічне нищення ворожого пропагандивного контенту. Крім того, цей вид патріотизму також передбачає використання державних застосунків та сервісів з метою просування суспільно значущих ідей, проведення дискусій щодо вирішення нагальних проблем країни; це активна участь на підтримку України або інших наявних завдань суспільства на цифрових платформах, відео конференціях он-лайн; у тому числі, цифровий патріотизм представлено у форматі *цифрового контенту* (відеозаписи, архіви на патріотичних ресурсах/каналах); це також прямі трансляції з подій щодо повернення полонених, урочистих поховань загиблих воїнів та ін. Виразним прикладом масового прояву цифрового патріотизму є участь у щорічній масштабній події з написання усеукраїнського *радіо диктанту національної єдності*, яка триває з 2000 року та приурочена до Дня української писемності та мови. Останнім часом серед українців набуває популярності участь у форматі міжнародного проєкту з *«цифрового прибирання»* та ін.

Цифровий патріотичний контент – використовує усі формати *цифрового контенту* та висвітлює позитивні аспекти країни, її культуру, історію, досягнення та активно просуває українські цінності і смисли у цифровому просторі. Так, за допомогою створення і поширення сторіз, відео, мемів, цифрованих фото, малюнків й інших цифрових форматів контенту, здійснюється активне формування інформаційного патріотичного середовища в українському сегменті цифрового простору. Як і будь-який вміст у вигляді цифрових даних, що зберігається на будь-яких цифрових носіях у різних форматах, цей різновид контенту за своїм змістом має саме патріотичне наповнення: позиціонує в кіберпросторі патріотичні ідеї, настрої; реагує на актуальні події в країні; відображає в різноманітних версіях любов до батьківщини, любов і повагу до її захисників; закликає до єднання українців; презентує героїчні приклади з історії України; популяризує українську символіку, культуру – від народної, класичної до сучасної, досягнення українців у різних галузях науки, мистецтва, спорту та ін.

Цифровий простір – становить усі цифрові дані, інформаційні ресурси, технології та інфраструктури, які існують у цифровій формі. Це також широке розуміння цифрової сфери зберігання, обробки, поширення даних. Цей простір охоплює всі цифрові технології: від інтернету та комп'ютерних мереж до електронних пристроїв, баз даних, електронних книг та файлів та ін. Він зберігає цифрові документи, фотографії, відео та іншу інформацію, до якої можна отримати доступ з будь-якого пристрою, підключеного до інтернету. Також, поняття цифрового простору використовується в соціальному контексті: у сфері цифрової трансформації суспільства, цифровізації освіти, та електронного урядування. Цифровий простір, який охоплює все, що існує в цифрі та *кібер простір* у тому числі, входить до складу загального феномену *інформаційного простору*.

Цифровізація – це процес насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного світів та створює кіберфізичний простір.

Цифровізація – це також процес масштабного впровадження сучасних цифрових технологій (інтернет, ШІ, хмарні обчислення) в усі сфери життя, бізнесу та державного управління. Це активний перехід від аналогових процесів до електронних, що сприяє автоматизації завдань, підвищує ефективність, створює онлайн-сервіси (наприклад, державний сервіс «Дія») та об'єднує фізичний світ з віртуальним.

Цифровізація духовно-моральних практик передбачає трансформацію різних традиційних цінностей у віртуальний формат, зокрема прояв патріотичної активності, роблячи її більш доступною, дієвою через онлайн-платформи. й прояву патріотичної активності зокрема, Це включає

створення цифрового освітньо-виховного середовища не тільки для формування особистості, а також використання соцмереж для розвитку патріотизму та етичної відповідальності.

Цифровізація освіти в Україні – це комплексна трансформація, що охоплює впровадження сучасних технологій, розвиток цифрових навичок, створення безпечного освітнього середовища та забезпечення доступу до знань для всіх учасників освітнього процесу. Спрямована на підвищення якості навчання, гнучкість методів викладання та підвищення цифрової грамотності вчителів. Це актуальний і перспективний напрям розвитку вітчизняної системи освіти, який полягає у створенні безпечного освітнього середовища, використанні технологій для оптимізації навчального процесу, управлінні освітою, зокрема через полегшення подання документації, оцінювання, а також цифрової грамотності педагогів, інформатизації педагогічних процесів та ін. Цифровізація освіти, яка є однією з ключових тенденцій у суспільстві, робить навчання більш мобільним та гнучким, забезпечуючи розвиток критичного мислення та інших навичок XXI століття.

Цифровізація суспільства – це інтеграція цифрових технологій у всі сфери життя (економіку, управління, побут), що перетворює аналогові дані на цифрові та оптимізує процеси. Забезпечуючи перехід до онлайн-послуг, цифровізація підвищує прозорість взаємодії держави та громадян, сприяє економічному зростанню та формує більш інклюзивне, гнучке суспільство. Разом з позитивними перевагами існують й певні виклики, як то: порушення кібербезпеки як ризики витоку персональних даних; психологічні порушення як залежність від гаджетів та інформаційне перевантаження та ін..

ПІСЛЯМОВА

Отже, початок третього тисячоліття ознаменувався тим, що майже кожна сучасна людина набула можливості перебувати у двох «світах»: фізичному і віртуальному. Відповідно, в умовах війни і цифровізації суспільства в Україні, патріотизм як багатоаспектний феномен, також став проявлятися не тільки в реальному житті, а й актуалізуватися у штучній цифровій реальності. Саме тому, у даному контексті патріотизм було презентовано у двох площинах: реальній і цифровій. Зокрема, сучасний патріотизм представлено як у його традиційних різновидах і формах прояву, так і новітніх, які функціонують виключно в інформаційному, цифровому та кібер просторах. Також, новітні технології здатні не тільки масово і швидко стимулювати патріотичну активність користувачів у віртуальному просторі, а й мотивувати їх на практичні дії та реальні вчинки. Тому, насамкінець має сенс зазначити найбільш актуальні характеристики патріотизму цифрової доби..

Прояви патріотизму в умовах війни і цифровізації

Важливою, базовою передумовою будь-якого різновиду патріотизму, його визначальним підґрунтям є любов до батьківщини, а вже по тому – його різноманітні форми прояву в різних реальностях.

Так, **проявами патріотизму** в реальних умовах російсько-української війни нині є наступне:

консолідація суспільства суть якої полягає у згуртованості українського народу в надскладних умовах тривалої війни, коли країна виборює свою свободу;

збереження національної ідентичності через розуміння історії та культури українського народу, усвідомлення важливості боротьби за свободу і незалежність;

готовність захищати батьківщину зі зброєю в руках і навіть готовність віддати за неї найцінніше – власне життя;

служба в армії й на фронті як реальний захист України;

героїзм, вольові якості, морально-духовна стійкість як актуальні якості сучасних українців, які виборюють свою незалежність та територіальну цілісність України;

волонтерство та донати як надання допомоги військовим та цивільному населенню, включаючи: виготовлення маскувальних сіток, необхідного спорядження, чергування у шпиталях, грошові внески на потреби військових (від купівлі/ремонту автівок до виробництва дронів тощо);

активність громадян, яка проявляється через конкретні дії: віддану працю та ведення бізнесу в Україні, що забезпечує функціонування економіки та підтримку держави і суспільства;

цілеспрямованість на збереження екології в умовах війни як мінімізація катастрофічних наслідків та відновлення екосистем, зруйнованих через бойові дії.

підтримка рідної мови як: спосіб збереження національної ідентичності та розвитку культури; свідоме прагнення розмовляти українською мовою, особливо в присутніх місцях; дивитися фільми, читати книжки, писати виключно українською мовою.

Новий різновид патріотизму цифрової доби, який актуалізується виключно у віртуальній реальності, обумовлено такими специфічними активностями як:

змістовою / ідеологічною, які забезпечується інформаційною грамотністю, критичним мисленням, культурою цифрового спілкування, а також інструментальною – цифровою грамотністю та технічними вміннями. Відповідно, основні **прояви патріотизму** цифрової доби становлять таке:

підвищена патріотична активність громадян-користувачів, яка являє: дослідницьку діяльність щодо пошуку контенту патріотичного змісту, його аналіз та поширення; за допомогою оптимального критичного мислення виявлення та спростування ворожої пропаганди, а також її нищення за допомогою цифрових інструментів; натомість створення оригінального контенту патріотичного змісту як творче самовираження; важливою є солідарність і підтримка однодумців у соціальних мережах;

поширення українських цінностей – становить цілеспрямовану активність як їх підтримку «лайками», коментарями та просуванням за допомогою патріотичного інформаційного, цифрового контенту, зокрема у соціальних мережах;

донати та волонтерство які здійснюються через цифрові платформи та онлайн-сервіси: в умовах війни патріотизм стає основою для згуртованості всього суспільства, в якому цифровий простір та його інструменти використовуються для мобілізації волонтерської допомоги, підтримки армії;

доступ до інформації про історію, культуру, народні традиції, який забезпечують цифрові технології, сприяє зміцненню фундаменту національної самосвідомості;

протидія дезінформації як її критичний аналіз та поширення достовірної інформації, яка оптимально висвітлює поточні події, досягнення України на міжнародній арені; саме таку можливість надають цифрові інструменти;

соціальні мережі інтернет ***сприяють спілкуванню*** широкої аудиторії та ***обміну думками*** і враженнями, що посилює відчуття єдності серед однодумців та спільної причетності до долі країни;

медіаторчість надає можливість створювати і поширювати власний контент патріотичного змісту, й тим самим бути причетним до просування українських цінностей і смислів.

Узагальнюючи все вище викладене, хочеться побажати освітянам, медіапсихологам, особам, які залучені до національно-патріотичного виховання молоді, натхнення та успіхів у такій надважливій справі як виховання патріотизму молодого покоління, а відповідно і забезпечення майбутнього України!

АБЕТКОВИЙ ПОКАЖЧИК ТЕРМІНІВ

Термін	Розділ	Сторінка
Австралійський патріотизм	1.2.3.	
Американський патріотизм	1.2.3.	
Аксіологічний аспект патріотизму	1.2.1.	
Британський патріотизм	1.2.3.	
Вплив технічного прогресу на історію людства	2.1.	
Глобалізація	2.3.	
Гносеологічний аспект патріотизму	1.2.1.	
Громадянство	1.4.	
Громадянська ідентичність	1.4.	
Громадянський патріотизм	1.3.	
Давня Греція і патріотизм	1.2.2.	
Державний патріотизм	1.3.	
Державницький патріотизм	1.3.	
«Диванний» патріотизм	1.3.	
Дієвий патріотизм	1.3.	
Діпфейк	2.3.	
Екологічний патріотизм (екопатріотизм)	1.3.	
Екологічний патріотизм цифрової доби	2.3.	
Економічний патріотизм	1.3.	
«Експертний» патріотизм	1.3.	
Етика і патріотизм	1.2.1.	
Етнічний патріотизм	1.3.	
Здоровий патріотизм	1.3.	
Ідеалістичний патріотизм	1.3.	
Ідентичність	1.4.	
Ідентичність громадянська	1.4.	
Ідентичність національна	1.4.	
Ідентичність національна у контексті українського націоналізму	1.4.	
Ідентичність політична національна	1.4.	
Ідентичність просторово-територіальна	1.4.	
Ідентичність соціокультурна	1.4.	
Ізраїльський патріотизм	1.2.3.	
Імперський патріотизм	1.3.	
Індійський патріотизм	1.2.3.	
Інтернет-простір	2.3.	
Інфантильний патріотизм	1.3.	
Інформаційна війна	2.3.	
Інфомедійна грамотність	2.3.	
Інформаційна стійкість – новітня цінність патріота	2.3.	
Інформаційна грамотність	2.3.	

Інформаційний аспект екологічного патріотизму	2.3.	
Інформаційний патріотизм	2.3.	
Інформаційний простір	2.3.	
Інформаційно-цифровий простір	2.1.	
Інформаційне суспільство	2.3.	
Інформаційні вкиди	2.3.	
Канадський патріотизм	1.2.3.	
Китайський патріотизм	1.2.3.	
Кібер-активізм	2.3.	
Кібервійна	2.3.	
Кібергігієна	2.3.	
Кібернетичний аспект екологічного патріотизму	2.3.	
Кіберпатріотизм / кібер патріотизм	2.3.	
Кіберпростір / кібер простір	2.3.	
Класичні і сучасні визначення патріотизму	1.1.	
Конституційний патріотизм	1.3.	
Конструктивний патріотизм	1.3.	
Космополітизм	1.4.	
Культурний аспект патріотизму: особливості прояву в різних країнах світу	1.2.3.	
Литовський патріотизм	1.2.3.	
Локальний патріотизм	1.3.	
Медіаграмотність	2.3.	
Медіаконтент	2.3.	
Медіакультура	2.3.	
Медіаосвіта	2.3.	
Медіаосвіта цифрової доби	2.2.	
Медіапсихологія	2.3.	
Медіапсихологія цифрової доби	2.2.	
Медіатворчість	2.3.	
Медійна грамотність	2.3.	
Мілітарний патріотизм	1.3.	
«Містечковий» патріотизм	1.3.	
Нацизм	1.4.	
Націоналізм	1.4.	
Національна ідентичність	1.4.	
Національна ідентичність у контексті українського націоналізму	1.4.	
Німецький патріотизм	1.2.3.	
Новітні цінності патріотизму цифрової доби	2.3.	
Онлайн	2.3.	
Офлайн	2.3.	
Онтологічний аспект патріотизму	1.2.1	

Особливості патріотизму у мусульманських країнах	1.2.3.	
Офіційний патріотизм	1.3.	
Патріотизм в умовах цифрової доби	2.1.	
Патріотизм у XIX столітті	1.2.2.	
Патріотизм у XX столітті	1.2.2.	
Патріотизм цифрової доби	2.3.	
Патріотизм як цінність цифрової доби	2.3.	
Патріотична поведінка	1.4.	
Патріотичний цифровий контент	2.3.	
Патріотичні симулякри	1.4.	
Педагогічний аспект патріотизму	1.2.8.	
Підтримка ЗСУ в кібер просторі	2.3.	
Побутовий патріотизм	1.3.	
Полісний патріотизм	1.3.	
Політична національна ідентичність	1.4.	
Політичний патріотизм	1.3.	
Політична філософія і патріотизм	1.2.1.	
Політичний патріотизм	1.3.	
Польський патріотизм	1.2.3.	
Поширення інформації	2.3.	
Праксеологічний аспект патріотизму	1.2.1.	
Природний патріотизм	1.3.	
Просвітництво і патріотизм	1.2.2.	
Просторово-територіальна ідентичність	1.4.	
Просування українських цінностей в інформаційному просторі	2.3.	
Психологічний аспект патріотизму	1.2.7.	
Радикальний патріотизм	1.3.	
Рашизм	1.4.	
Регіональний патріотизм	1.3.	
Ренесанс і патріотизм	1.2.2.	
Різні види і форми прояву патріотизму	1.3.	
Свідомий патріотизм	1.3.	
Середні віки і патріотизм	1.2.2.	
Сліпий патріотизм	1.3.	
Соціальна філософія і патріотизм	1.2.1.	
Соціальні мережі	2.3.	
Соціально-історичний аспект патріотизму як його становлення	1.2.2.	
Соціально-політичний аспект патріотизму	1.2.5.	
Соціально-психологічний аспект патріотизму	1.2.6.	
Соціокультурна ідентичність	1.4.	

Соціокультурний аспект патріотизму	1.2.4.	
Стародавній Рим і патріотизм	1.2.2.	
Стихійний патріотизм	1.3.	
Суперпатріотизм	1.3.	
Територіальний патріотизм	1.3.	
Український націоналізм	1.4.	
Український патріотизм	1.2.3.	
Ура-патріотизм	1.3.	
Український радіо диктант національної єдності	2.3.	
Фашизм	1.4.	
Феномени дотичні до патріотизму	1.4.	
Філософія історії і патріотизм	1.2.1.	
Філософія культури і патріотизм	1.2.1.	
Філософський контекст патріотизму	1.2.1	
Флешмоб	2.3.	
Флешмоб патріотичний	2.3.	
Форми прояву патріотизму в інформаційному, цифровому, кібер просторі в умовах війни	2.3.	
Французький патріотизм	1.2.3.	
Хутірський	1.3.	
Цивільний патріотизм	1.3.	
Цифрова грамотність	2.3.	
Цифрова доба	2.3.	
Цифрова медіаграмотність	2.3.	
Цифрова медіаосвіта в Україні	2.3.	
Цифрова патріотична поведінка	2.3.	
Цифрова поведінка	2.3.	
Цифрова солідарність	2.3.	
«Цифрове прибирання»	2.3.	
Цифровий аспект екологічного патріотизму	2.3.	
Цифровий гуманізм	2.3.	
Цифровий етикет	2.3.	
Цифровий контент	2.3.	
Цифровий патріотизм	2.3.	
Цифровий патріотичний контент	2.3.	
Цифровий простір	2.3.	
Цифровізація	2.3.	
Цифровізація духовно-моральних практик	2.3.	
Цифровізація освіти в Україні	2.3.	
Цифровізація суспільства	2.3.	
Шовінізм	1.4.	
Японський патріотизм	1.2.3.	

Джерела

1. Андрійченко Ж. О., Близнюк Т. П., Майстренко О. В. (2021). Digital етикет та комунікації: тенденції та вимоги сьогодення. / Економіка та суспільство. № 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-24>
2. Баришполець О.Т. (2014). Український словник медіакультури. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К.: Міленіум. С.196.
3. Батрименко О.В., Ткач О.І. (2024). Колективна психологічна причетність як стратегія взаємодії бюрократії з громадянським суспільством у формуванні національної ідентичності. Політичне життя. Політична культура та ідеологія. С.21-28.
4. Бевз Т. (2025). Патріотизм як соціокультурний феномен: досвід різних країн і український історіографічний вимір. Українознавство 8 (93). С. 152-171.
5. Бех І. Д. (2018). Патріотизм як цінність. 7 наукових позицій у національно-патріотичному вихованні / Бех І. Д / Управління освітою. № 6 (402). С. 6-9.
6. Бондар, В., & Якуніна, К. (2020). Патріотизм як інтерсуб'єктивне явище: соціально-філософський дискурс. Молодий вчений, 9 (85), 148-152. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-32>
7. Вавринчук М.П., Яруш М.В., (2008). Патріотизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Патріотизм>
8. Васютинський, В. (2015). Патріотизм добрий тоді, коли він продуктивний. Взято В
<https://dt.ua/internal/ekspert-iz-psihologiyi-mas-vadim-vasyutinskiy-patriotizm-dobriy-todi-koli-vin-produktivniy-.html>.
9. Васютинський В. (2014). Українські російськомовні патріоти / Вадим Васютинський. Взято В
<https://tsn.ua/blogi/themes/psihology/ukrayinski-rosiyskomovni-patrioti-364265.html>
10. Васютинський В. (2024). Психологічні координати українського світу: монографія / Вадим Васютинський ; *Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Талком, 178 с.* Взято з https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2025/01/monografiya2024_1.pdf
11. Ващенко Г. (1954). Виховання любові до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм). Лондон: Видавництво КК СУМ у Британії. С.40.
12. Ващенко Г. (1956). Комунізм, інтернаціоналізм і виховання любові до Батьківщини. *Визвольний шлях: 36. Лондон.*
13. Великоплосківська громада Одеської області... «Добровольці – сила і гордість України». В <https://velykoploskivska-gromada.gov.ua/news/1773473605/>
14. Войцешук М. (2024). Проблеми національної ідентичності як чинник вразливості суспільства та держави. В https://www.google.com/search?sca_esv=9168363fdbf9efb6&sxsrf=ANbL-n4x2iMjRoM7cJOhFJu2qNkzoA4w:1774023620634&q=%22%D0%

- 15.Гдаль Б. (2011). Практичний патріотизм або починаємо з себе. В <https://bohdan.com.ua/blog/praktychnyi->
- 16.Головчук С.Ю. Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенко (1878-1967). Авт. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагогічних наук. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2012. С. 22.
- 17.Гонський В. (2012). Людина і нація. Час воїнів. К.: Основа. С. 264.
- 18.Гончаренко С. У., (1997). Український педагогічний словник. (с. 249) (гол. ред. С. Головка). Київ: Либідь.
- 19.Горобей М.С. (2021). Актуальні питання впровадження сучасних діджитал-інструментів у реалізації екологічної освіти та природоохоронної діяльності в Україні та країнах ЄС. Екологічні науки № 5(38). Науково-практичний журнал. С. 15-18.
- 20.Гула Р.В. Патріотизм в Україні: уроки минулого, сучасний стан, погляд у майбутнє. В <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/1e1e8da0-95f5-4964-86df-ec3a87787c5/content>
- 21.Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року (2021). [Електронний ресурс]. Затверджена із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету міністрів № 1451 від 27.12.2022. Д. Шмигаль. [Офіційний веб-сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>
- 22.Діденко О.Г., Яланська С.П. (2024). Національно-патріотичне виховання молоді в закладах освіти: психологічні аспекти. Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Педагогічна та вікова психологія. Том 35 (74) № 4. С. 102-107.
- 23.Доктрина інформаційної безпеки України. Указ Президента України № 47/2017 від 25 лютого 2017 року. [Офіційний веб-сайт]. П. Порошенко URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
- 24.Донцов, Дмитро. Патріотизм. УВС ім. Ю. Липи. К. 2018. 105 с.
- 25.Економічний патріотизм Взято в <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/26/686245/>
- 26.Євтух В.Б., (2012). Етнічність: енциклопедичний словник. (с. 248) Київ: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики, Фенікс.
- 27.Єнін М.Н., (2024). Патріотизм. В Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
- 28.Журба К.О. Цифровізація військово-патріотичного виховання української молоді в умовах війни. Інноватика у вихованні. Випуск 18. 2023. С.66-75.
29. Іванишин П. Патріотизм чи націоналізм Взято в: <https://dontsov-nic.com.ua/patriotyzm-chy-natsionalizm-u-chomu-spravzhnia-riznytsia/>
- 30.Івченко Ю. (2015). Сутність патріотизму: історія та сучасність. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. Випуск 6. Том 3. С. 150-153.

31. Івченко Ю. (2016). Державний патріотизм як системоутворююча цінність у формуванні національної ідеї. Юридичний науковий електронний журнал. № 2. С.174-176. В https://www.lsej.org.ua/2_2016/50.pdf
32. Івченко Ю. (2016). Еволюція феномену патріотизму у світовій історії. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2016. Серія ПРАВО. Випуск 37. Том 3. С.134-137.
33. Івченко Ю. (2016). Соціально-філософський зміст патріотизму. Філософські та методологічні проблеми права. № № 1 (11). С. 154-162.
34. Івченко Ю. (2017). Громадянський патріотизм як основа національної єдності. (Філософсько-правові аспекти). Підприємство, господарство і право. № 9, 2017. Філософія права. С. 223-226.
35. Івченко Ю. (2017а). Патріотизм чи космополітизм в умовах сучасної української держави. Міжнародний вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. № 30. Т. 1. С. 23-26.
36. Івченко Ю. (2018). Гіркий досвід державотворення, який не повинен повторитися (Сучасний наднаціональний патріотизм Німеччини). Право і суспільство. № 1 частина 2 / 2018. Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики. С. 16-20.
37. Івченко Ю. (2018а). Приклад конституційного патріотизму в США та його перспективи в умовах українських державотворчих процесів. Філософія права. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія юридичні науки. Том 29 (68) № 1. С. 101-106.
38. Капустіна, Н., & Токар, Л. (2023). Цифрова етика: навчально-методичні рекомендації (для здобувачів вищої освіти магістерського рівня за профілем освітньої програми «Філософія медійних практик»). Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс.
39. Кібергігієна як звичка майбутнього – ТОП 10 правил безпеки для користувача. В <https://westelecom.ua/blog/kibergigiena-kak-privycka-budusego-top-10-pravil-bez-opasnosti-dla-polzovatela>
40. Козак Д.Т. (2025). Національне виховання в сучасній Україні: цінності, самосвідомість, патріотизм. UNIVERSUM. № 26 / 2025. Педагогіка та освіта. Розділ 16. С.552-556. В РКР Молодіжна наукова ліга: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/download/2489/2529>
41. Колодій Антоніна. (2004). Національна єдність і патріотизм як чинники національної безпеки. Національна безпека України. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США. 16-19 вересня, 2004 р. Київ: Стилос, 2004. С. 39-61.
42. Конституційний патріотизм. В <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0>
43. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2019). В <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>
44. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D180>

45. Космополітизм. В <https://www.google.com/search?q=%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC+%D1%86%D0%B5+%D0%BA%D0%BE%D1%80%80>
46. Космополітизм / М. В. Стріха, С. В. Кульчицький, В. М. Даниленко. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. В <https://esu.com.ua/article-3862>
47. Кравець А.Ю. Політичний інтернет простір: потенційні можливості та реальні виклики. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.1.8>
48. Липа Ю. Призначення України. Українська книгарня «Говерля»: Нью Йорк, Америка, 1953. 314 с.
49. Липинський В. (1926). Листи до братів-хліборобів. Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів-Державників. 471 с.
50. Лучанінова О.П. Патріотизм в умовах воєнного стану: духовне становлення студентства» (2022):
51. Лучанінова О. (2023). Український патріотизм: моральні рефлексії в умовах війни. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2(106). 2023.
52. Лучанінова О.П. (2024). Патріотизм як духовно-моральна цінність особистості у світі двох воєн ХХІ століття. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2(109)-2024. С. 108-117.
DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2024-109-2-108-118>
53. Лушагіна Т.В., Соловійова А.С. (2019). Концепція патріотизму в молодіжній політиці – основа розвитку національної безпеки держави. Політичне життя. Випуск 4. С 32-38. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.4.5>
54. Маліновський В. (2013). Концепція територіального патріотизму В. Липинського в сучасних процесах формування політичної нації. В <https://social-science.uu.edu.ua/article/842>
55. Малимон С. (2009). Основи екології. Підручник. Вінниця. Нова Книга. С.240.
56. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник. Ред.-упорядник В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк; за науковою реакцією В.В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
57. Медіапсихологія: на перетині інформаційного та освітнього просторів: монографія / О. Т. Баришполец, О. Л. Вознесенська, О. Є. Голубєва, Г. В. Мироненко, Л. А. Найдьонова, Н. О. Обухова, Н. І. Череповська ; за наук. ред. Л. А. Найдьонової, Н. І. Череповської. НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. К. : Міленіум, 2014. 348 с.
58. Міжнародний день екологічних знань. В <https://vseosvita.ua/blogs/mizhnarodnyi-den-ekolohichnykh-znan-international-environmental-awareness-day>
59. Мошенський О.С. (2019). Про співвідношення патріотизму та націоналізму. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків. С. 22-23.

60. Найдюнова Л.А. (2015). Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу: підручник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної і політичної психології. Вид. друге, стер. Кіровоград, Імекс-ЛТД. 244 с.
61. Найдюнова Л.А. Медіапсихологія як нова галузь соціально-психологічного знання: проблеми і перспективи В: Наук. студії із соц. та політ. психології: Зб. ст. / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. К.: Міленіум, 2009. Вип. 23 (26). СС. 218–230.
62. Найдюнова, Л., & Найдюнов, М. (2024). Концепція цифрової медіаосвіти: обґрунтування необхідності змін в умовах тривалої війни. Проблеми політичної психології, 15, 96-135. Взято з <https://doi.org/10.33120/popp-Vol15-Year2024-154>
63. Насмотрелись: Совместное шествие ультрас Харькова и Днепра. Впервые! (відео) В <https://uainfo.org/blognews/314740-sovmestnoe-shestvie-ultras-harkova-i-dnepra-vpervye-video.html>
64. Нуссбаум М. Патріотизм и космополітизм. Логос. 2006. № 2(53). С. 110–119.
65. Організація українських націоналістів... В https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1
66. Основи екології: конспект лекцій для студентів I –II курсу всіх спеціальностей, денної форми навчання. Любешів: Любешівський технічний коледж Луцького НТУ. 2018. С. 71.
67. Основи кібергігієни у 2025 році: як захистити себе від сучасних онлайн-загроз. В <https://nt.ua/the-basics-of-cyber-hygiene-in-2025>
68. Панафідіна О. (2025). Моральна проблема патріотизму у контексті філософських ідей Казимира Твардовського і Степана Балія. Філософські науки. Vol. 11, No. 2, 2025. С. 10-16. <https://doi.org/10.23939/shv2025.02.010>
69. Патріотизм – любов до Батьківщини (2017). Взято в: Добропільська міська військова адміністрація. Офіційний веб-сайт. В <https://doc.mrd.gov.ua/bezpeka-zhyttia/1868-patriotizm-lyubov-do-batkivshchini#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D0%>
70. Петровська М. (2013). Екологічна культура: методичні рекомендації для самостійної роботи студентів. Львів, ЛНУ імені Івана Франка. С. 84 с.
71. Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації : монографія / за ред. Л. О. Кияшко. К. : Міленіум, 2013. 216 с.
72. Практичний патріотизм або починаємо з себе В <https://bohdan.com.ua/blog/praktychnyi-patriotyzm/#:~:text=%>
73. Про Доктрину інформаційної безпеки України (2017). В <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
74. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року В <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>

75. Пустовіт Н.А. (2018). Гармонізація відносин школярів із природою через взаємодію з установами природно-заповідного фонду. Особистість у просторі виховних інновацій: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України. Івано-Франківськ: НАПН. С.300-305; 360-364.
76. Рашизм В <https://uk.wikipedia.org/wiki/Рашизм>
77. Різні визначення фашизму В https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D1%96_%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%
78. (Різниченко, 2014).
79. Севрук, Соколовська, Чупрінова (2023). Патріотизм та військовий обов'язок у проблемному полі сучасної України. Культурологічний альманах. Вип. 1. Філософія. С. 157-166.
80. Семенець-Орлова І.А., et al. (2022). Громадянський патріотизм як нова модель патріотизму. COPERNICUS Political and Legal Studies. Vol. 1, Issue 1 (March 2022): pp. 28–37.
81. Скуратівський В., (2002). Патріотизм (ред. В.І. Шинкарука. В Філософський енциклопедичний словник. (с. 371-372) Київ: Абрис.
82. Словник-довідник з екології. (2013). Навчально-методичний посібник. Лановенко О. Г., Остапішина О. О. Херсон, ПП Вишемирський. С. 226.
83. Слюсаревський М. Динаміка уявлень українців про національні символи як відображення опору російській агресії. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2025. № 13. С. 374–407. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2025-13-16>
84. Снайдер, Т. (2024). Свобода / Про свободу / перекл. з англ. Г. Герасим. Львів : Човен, 2024. С. 21 46.
85. Сухомлинська, 2010
86. Тофтул М. Г., (2014). Патріотизм. В Сучасний словник з етики. (с. 295-297) Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
87. Трощинський В. Під територіальним патріотизмом варто розуміти загальнодержавний патріотизм. В <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page60-1025.html>
88. Український націоналізм. В <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%>
89. Уроки державної мови з газети «Хрещатик». В <https://slovnyk.me/dict/khreshchatyk/%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9>
90. Фашизм, рашизм, нацизм: як пояснити ці слова дітям? В <https://osvitoria.media/experience/fashyzm-rashyzm-natsyzm-yak-poyasnyty-tsi-slova-dityam/#:~:text=%D0%A4%D0%B0%D1%88%>
91. Федотова Л., Галуха Л., Верезомська С. (2024). Щодо формування української національної ідентичності під впливом історичних подій ХХ ст. В DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14065905>
92. Формування екологічної культури молодших школярів у світлі концепції Нової української школи. В

104. Череповська, Н. І. (2025). Особливості патріотизму української молоді Розділ 2.3. В: Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики. Збірник наукових праць. За ред. К. О. Журби, Л. В. Канішевської. Івано-Франківськ: НАІР, 2025. 394 с. С.299-304. https://dSPACE.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/11325/%D0%97%D0%B1_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA_%D0%BF%D1%80_%28%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3_%D1%81%D0%B5%D0%BC_03.04.2025%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y
105. Череповська Н. І. (2025). Патріотичний складник ціннісно-світоглядної стратегії цифровізації суспільства в умовах цифровізації суспільства та інформаційної війни. Проблеми політичної психології. Збірник наукових праць. Випуск 17(31). DOI <https://doi.org/10.33120/popp-Vol17-Year2025-208>
106. Череповська, Н. І. (2025). Цінності патріотизму в умовах цифровізації під час війни. Медіапсихологічні стратегії цифрової трансформації суспільства і освіти в умовах війни: монографія / наук. ред. Л. А. Найдьонова. Авт.: Богдан О. Л., Вознесенська О. Л., Григоровська Л. В., Дятел Н. Л., Найдьонова Л. А., Найдьонов М. І., Умеренкова Н. Ф., Череповська Н. І. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2025. 375 с. <http://mediaosvita.org.ua/book/mediapsyhologichni-strategiyi-tsyfrovoyi-transformatsiyi-suspilstva-i-osvity-v-umovah-vijny>
107. Шовінізм. В <https://umity.in.ua/concept/?id=1653>
108. Явір В., (2011). Патріотизм. (ред. Левець Ю. (голова), Шаповал Ю. (заступник голови) В Політична енциклопедія. (с. 546) Київ: Парламентське видавництво.
109. Cyberpatriot. URL: <https://www.uscyberpatriot.org/>
110. Digital content – Wikipedia (2025) URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_content
111. Lushahina, T.V. і Soloviova, A.S. 2019. Концепція політичного патріотизму молоді як основа розвитку національної безпеки держави. Політичне життя. 4 (Груд 2019), 32-38. DOI:<https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.4.5>.

ДОДАТКИ

Державні нормативно-правові та інші документи про національно-патріотичне виховання в Україні.

Укази Президента України

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ Про День партизанської слави № 1020/2001 від 30.10.2001
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1020/2001#Text>

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ «Про проведення Всеукраїнської молодіжної акції "Пам'ятати. Відродити. Зберегти" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272/2009#Text>

Указ Президента Про проведення Всеукраїнської молодіжної акції “ Пам'ятати. Відродити. Зберегти. № 272/2009 № 27.04.2009 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272/2009#Text>

Указ Президента Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності № 744/2014 № 24.09.2014 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0011525-14#Text>

Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді (із змінами, внесеними згідно з Указами Президента від 29.10.2003 р. № 1227, від 16.12.2014 р. № 934): від 25.10.2002 р. № 948 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#Text>

Про День Соборності України: від 13.11.2014 р. № 871
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/871/2014#Text>

Про День Гідності та Свободи: від 13.11.2014 р. № 872
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872/2014#Text>

Про День захисника України: від 14.10.2014 р. № 806.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806/2014#Text>

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №580/2015 Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 — 2020 роки <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1020/2001#Text>

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №633/2015 Про відзначення у 2015 році Дня Гідності та Свободи
<https://www.president.gov.ua/documents/6332015-19551>

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №635/2015 Про заходи у зв'язку з Днем пам'яті жертв голодоморів
<https://www.president.gov.ua/documents/6352015-19555>

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №580/2015 Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 — 2020 роки <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1020/2001#Text>

Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді: від 12.06.2015 р. № 334 <https://www.president.gov.ua/documents/3342015-19131>

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №357/2016 "Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації"
<https://www.president.gov.ua/documents/3572016-20423>

Указ Президента Про відзначення у 2016 році Дня Соборності України № 731/2015 № 30.12.2015
<https://www.president.gov.ua/documents/7312015-19701>

Указ Президента України №580/2015 "Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 — 2020 роки" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#Text>

Доктрина інформаційної безпеки України. Указ Президента України № 47/2017 від 25 лютого 2017 року. [Офіційний веб-сайт]. П. Порошенко <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

Доктрина інформаційної безпеки України. Затверджено Указом Президента України № 47/2017 від 25 лютого 2017 року // Доктрина інформаційної безпеки України. Затверджено Указом Президента України № 47/2017 від 25 лютого 2017 року // Офіційне інтернет-представництво Президента України : веб-сайт. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 10.03.2018)

Закони України

Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 25, ст.191) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>

ЗАКОН УКРАЇНИ Про Державний Гімн України № 602-15 від 06.03.2003 (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 24, ст.163) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-iv#Text>

Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>

Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

Закон України Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Прийняття від 13.12.2022. Набрання чинності 01.01.2023. [Електронний ресурс]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

ЗАКОН УКРАЇНИ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 46, ст.116) {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 3788-ІХ від 06.06.2024, ВВР, 2024, № 42, ст.258}

Постанова Верховної Ради України

Про Державний герб України № 2137-ХІІ від 19.02.1992 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-12#Text>

Про Державний прапор № 2067-ХІІ від 28.01.1992 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2067-12#Text>

Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді: від 12.05.2015 р. № 373-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text>

Постанови, розпорядження Кабінету міністрів України

Розпорядження КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ від 8 грудня 2009 р. N 1494-р « Про затвердження плану заходів щодо підвищення рівня патріотичного виховання учнівської та студентської молоді шляхом проведення на постійній основі тематичних екскурсій з відвідуванням об'єктів культурної спадщини» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2009-%D1%80#Text>

Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2016 рік № 1400-р від 25.12.2015 <https://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248748857>

Розпорядження КМУ від 07.12.2016 №954-р "Про затвердження плану заходів щодо популяризації державних символів України, виховання поваги до них у суспільстві" <http://school138.edu.kh.ua/>

Розпорядження КМУ від 18.10.2017 №743-р "Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017-2020 роки"
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-2017-%D1%80#Text>

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. Затверджена постановами Кабінету міністрів № 1065 від 04.12.2019; № 826 від 09.09.2020. [Електронний ресурс]. В. Гройсман <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

Проект Концепції цифрової трансформації освіти і науки (2021). Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс].

Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року (2021). [Електронний ресурс]. Затверджена із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету міністрів № 1451 від 27.12.2022. Д. Шмигаль. [Офіційний веб-сайт]
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>

16 лютого 2024 року Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року (розпорядження КМУ № 141-р від 16.02.2024 року).

Накази та Листи Міністерства освіти і науки України

Про затвердження рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України: наказ від 07.09.2000 р. № 439
https://static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/31/14922/sitepage_99/files/do_lista_pro_v_dznachenny_a_200_r_chhya_verbickogo_4.jpg

НАКАЗ №3754/981/538/49 27жовтня 2009 року «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді» <https://mod.gov.ua/404>

Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура») (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 31.03.2014 р. №276): наказ від 13.06.2012 р. № 687
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1094-12#Text>

Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді: наказ від 27.10.2014 р. № 1232 https://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/43521/

Методичні матеріали Українського інституту національної пам'яті до 81 роковин голодомору: лист від 14.11.2014 р. № 1/9-593 <https://osvita.ua/legislation/other/43958/>

Про методичні рекомендації з патріотичного виховання: лист від 27.11.2014 р. № 1/9-614
https://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/44204/

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ НАКАЗ № 641 від 16.06.2015 Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах
https://oblosvita.com/normativna_baza/monu/16247-nakaz-mon-641-vd-160615-roku.html

Наказ МОН України від 16.07.2015 № 768 «Про національно-патріотичне виховання в системі освіти» <https://old.mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/4263->

Лист МОН України від 25.09.2015 № 1/9-459 «Про відзначення у 2015 році Дня захисника України» <https://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4444->

Лист МОН України №1/9-455 від 25.09.2015 «Щодо заходів з відзначення Дня захисника України»
<https://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4441->

Лист МОНУ країни №1/9-448 від 22.09.2015 «Щодо заходів з відзначення 25-ї річниці Революції на граніті» <https://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4413->

Лист МОН № 1/9-549 від 17.11.15 року Щодо заходів до Дня пам'яті жертв голодоморів
<https://osvita.ua/legislation/other/48544/>

Лист МОНУ № 1/9-200 від 16.04.2015 " Про проведення заходів з підготовки та визначення 200-річчя від дня народження Михайла Вербицького та 150-ї річниці першого публічного виконання національного гімну"
https://static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/31/14922/sitepage_99/files/do_lista_pro_v_dznachenny_a_200_r_chchya_verbickogo_4.jpg

Про схвалення Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді: наказ від 28.05.2015 р. № 582 <http://www.kharkivosvita.net.ua/document/4957>

Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: наказ від 16.06.2015 р. № 641 https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/

Про організацію Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») в навчальних закладах: лист від 17.02.2015 р. № 1/9-78 https://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/45995/

Щодо протидії пропаганді сепаратизму та антиукраїнській ідеології в системі освіти: лист від 24.06.2015 р. № 1/9-302. https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47233/print/

Лист МОНУ від 05.02.2016 № 1/9-66 " Щодо вшанування подвигу учасників Революції гідності й увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні" <https://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5065->

Наказ Міністерства освіти і науки України від 23.03.2016 № 312 " Про затвердження плану заходів у зв'язку з 75 - ми роковинами трагедії Бабиного Яру"
<https://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5275->

Лист Міністерства освіти і науки України від 24.03.2016 № 1/3-148 " Про визначення 25-річниці незалежності України" <https://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5278->

Лист МОН України від 19.09.2017 № 1/9-505 "Про відзначення Дня захисника України"
<http://school138.edu.kh.ua/>

Наказ Міністерства освіти і науки України від 31.03.2017 №519 «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки України щодо вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні».
<https://osvita.ua/legislation/other/55334/>

Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.07.2019 № 1038 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 №641«Про затвердження Концепції національно- патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»
https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/65422/

Лист Міністерства освіти і науки України від 16.08.2019 № 1/9-523 «Про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 навчальному році»

<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-nacionalno-patriotichne-vihovannya-u-zakladah-osviti-u-20192020-navchalinomu-roci>

Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527. [Електронний ресурс].

<https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiia-natsionalno-patriotychnoho>

Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) (2016). Ред. Л.А. Найдьонова, М.М. Слюсаревський. Схвалено президією Національної академії педагогічних наук України 21 квітня 2016 року. [Печатне видання].

Концепція цифрової медіаосвіти воєнного і повоєнного суспільства (2025). Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. <https://u.to/urVCIg>

ПАТРІОТИЗМ І УКРАЇНЦІ

Питання патріотизму та його ролі у суспільстві знайшло своє відображення у біографіях багатьох видатних українських вчених, дослідників, громадських діячів, педагогів, вчених. Одні принесли славу Україні не тільки завдяки своїм науковим відкриттям, працям, дослідженням у галузі філософії, фізики, дослідженням історії та культури України, освітній, науковій діяльності, а й завдяки своїй громадянській, патріотичній позиції. Інші – педагоги і психологи, кожен у свій спосіб і відповідно історичному часу, в якому жили, сприяли розвитку української національної педагогіки та формуванню патріотичного виховання, зробили вагомий внесок у підґрунтя вітчизняної педагогічної теорії і практики патріотичного виховання дітей і молоді, який залишається актуальним і нині.

Видатні українці і патріотизм

Ващенко Григорій Григорович (1878-1967).

Автор праць з національної педагогіки, в яких розглядав питання виховного ідеалу, виховання волі та характеру, а також естетичного виховання молодого покоління. Ващенко завжди підкреслював важливість виховання саме в душі українських традицій та народної культури. Його педагогічна спадщина містить у собі цілісну систему поглядів на освіту й виховання дітей і молоді. Зокрема, Ващенко ретельно підійшов до теми патріотичного виховання молоді, як виховання любові до батьківщини. У цьому контексті автор виокремив такі різні форми любові до батьківщини, як «стихійну», «несвідому» і «свідому» любов; зазначив такі різні прояви патріотизму як «здорового», так і «хворобливого» у формі шовінізму; переконливо розмежував інтернаціоналізм і націоналізм. Аргументовано акцентував на віковій періодизації розвитку особистості у процесі виховання патріотизму, розглядаючи його через призму вікової психології. Ващенко розробив основи української національної педагогіки, розкрив виховний ідеал і накреслив

проект з системи освіти, яка б забезпечувала виховання патріотизму у молодого покоління.

Вибрані праці:

Ващенко Г. *Виховання любові до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм)*. Лондон: Видання КК СУМ у В. Британії. 40 с.

Ващенко Г. *Загальні методи навчання: підручник для педагогів К.*: Воєнне видавництво «Варта», 1997. 410 с.

Ващенко Г. *Виховний ідеал : підруч. для виховників, учителів і українських родин*. 2-е вид. Брюссель; Торонто: Вид-во Центральної управи СУМ, 1976. 207 с.

Ващенко Г. *Проект системи освіти в самостійній Україні*. Мюнхен, Центральний Комітет Співки Української Молоді (СУМ), 1957. 48 с. та ін.

Вернадський Володимир Іванович (1863-1945).

Науковець і філософ, природознавець, засновник геохімії, біогеохімії та радіогеології. Він розвивав вчення про біосферу, ноосферу, космізм, також вивчав роль людського фактору в природі та суспільстві, що переплітається з ідеями патріотизму та відповідальності за майбутнє. Вчений наголошував на важливості збереження природи та розвитку науки в країні. Вернадський вважав важливим створити сильний центр наукових досліджень українського народу, його історії, його мови, природи України та проводити ці дослідження в найширшому, загальнолюдському контексті. Вчений вірив у велике майбуття України, зокрема Української академії наук.

Джерела:

Асадчева Т. *Філософ, патріот та видатний вчений світового рівня: Володимиру Вернадському – 160*. Вечірній Київ, 12 березня 2023. <https://vechirniy.kyiv.ua/news/79834/>

Вернадский В. *Украинский вопрос и русское общество* (1915) Взято в http://lib.movahistory.org.ua/Vernadsky_Ukr_vopr.pdf

Великий учений і мислитель, патріот України Володимир Вернадський. Реферат. Взято в <https://osvita.ua/vnz/reports/biolog/26952/>

Творці української ідентичності: впертий українець Володимир Вернадський Взято в <https://metinvest.media/ua/page/tvorc-ukransko-denticnost-vpertiy-ukranec-volodimir-vernadskiy>

Грушевський Михайло Сергійович (1866-1934).

Видатний український історик та політик, присвятив багато праць дослідженню української історії та культури, підкреслюючи роль патріотизму в національному відродженні. Він вважав, що знання історії та культури свого народу є важливим фактором для формування національної свідомості та патріотичних почуттів. Його наукова та громадська діяльність були тісно переплетені з особистими патріотичними переконаннями, що знайшло відображення у його працях та політичній роботі.

Грушевський зробив видатний внесок в розвиток історії України, присвятивши усе своє життя її дослідженню. Передусім йдеться про визначну працю «Історія України-Руси» у 10 томах, над якою він працював понад 30 років. Наголошуючи на самобутності та історичної безперервності України, вчений науково обґрунтував і створив цілісну концепцію української історії, яка й стала основою для формування національної свідомості. Загалом, Грушевський написав біля 2000 праць. У свою чергу, як голова Української Центральної Ради, Грушевський активно працював над створенням незалежної української держави, що опосередковано свідчить про його

патріотизм та відданість ідеї української незалежності. Крім того, він активно підтримував українських митців та науковців, був переконаний у необхідності розвитку української мови, літератури, освіти, а його праці з історії та діяльність в уряді опосередковано сприяли формуванню національної гордості та єдності в українців. Він вважав, що любов людини до своєї країни має гуртуватися як на активній участі в її розбудові, так і готовності щодо її захисту, що є актуальним і нині. Також, М. Грушевський вважав, що справжній патріот має знати історію та культуру народу України, бо це є важливою передумовою як формування національної свідомості, такі і патріотичних почуттів, а також працювати для її блага, боротися за її свободу та незалежність.

Вибрані праці:

Грушевський М. С. Історія України-Руси (у форматі PDF) http://archeos.org.ua/?page_id=1522

Грушевський М. С. (1917). Велика, Мала і Біла Русь. Український світ. №1. С.16-17; №2. С.20, 29-31. <http://litopys.org.ua/hrs/hrs05.htm>

Джерела:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%>

Донцов Дмитро Іванович (1883–1973)

Теоретик українського націоналізму, публіцист, філософ, політичний діяч. Був однією з ключових фігур у формуванні ідейної основи ОУН та УПА, а також одним з перших керівників Союзу визволення України (СВУ). Навчався у Петербурзькому університеті та Віденському університеті, де отримав ступінь доктора юридичних наук. На засадах громадської та політичної діяльності очолив Союз визволення України (СВУ), який популяризував українське питання в Європі. Підтримував Центральну раду у 1917 році, після антигетьманського перевороту працював у представництві Директорії в Швейцарії. Згодом емігрував до Відня, а по тому до Львова, де працював у друкованих органах. Після війни до кінця своїх днів жив у Канаді, де викладав українську літературу в університеті Монреалю. Там таки випустив книгу «Крестом и мечом». Ідейний спадок Дмитра Донцова, одного із найвпливовіших ідеологів українського націоналізму, (який в цілому, є актуальним і для сучасного мілітарного патріотизму в умовах війни), є наступне: він створив атмосферу нонконформізму та войовничого ідеалізму, яка мала значний вплив на формування Організації Українських Націоналістів (ОУН); у 1929 р. у Львові виступив із критичною доповіддю про сутність здійснюваної в УРСР політики українізації, яка стала відвертою альтернативою промові Скрипника, виголошеній місяцем раніше. Донцов у своїй діяльності зосереджувався не так на результаті як «самостійної України», а саме акцентував на боротьбі за неї. Як ідеолог і публіцист, теоретик українського націоналізму, Донцов мав величезний вплив на політичні концепції і розвиток провідних у ХХ ст. політичних угруповань і рухів на українських землях. Видатний український інтелектуал, політичний мислитель, літературний критик, видавець та есеїст мав прихильність до тодішньої політичної системи Великої Британії, а також висловлював симпатії до Сполучених Штатів.

Джерела: Патріотизм. УВС ім. Ю. Липи. К. 2018. 105 с.; Підстави нашої політики / Дмитро Донцов. Відень: Вид-во Донцових, 1921 210 с.; Націоналізм. Київ : ФОП Стебляк О. М., 2015. 256 с.; Дух нашої давнини. Харків: Фоліо, 2023. 608 с.; Патріотизм і характер / Дмитро Донцов. Львів : Квартальник Вістника, 1936. С. 48–63.; Розуміння патріотизму [Електронний ресурс] / Дмитро Дон-цов. <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/HistTraditions/Patriotism.html> ; Квіт С. Донцов хотів, щоб українці були переможцями (2021) <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/sergii-kvit-dontsov-khotiv-shchob-ukrayintsi-buli-peremozhtsiami/>

Костомаров Микола Іванович (1817-1885).

Видатний історик, письменник, поет, мислитель, громадський діяч, етнолог, етнопсихолог. Був ідеологом та одним із засновників українофільського Кирило-Мефодіївського братства, яке відстоювало ідеї української національної єдності та самобутності. Написав програмний документ братства «Книгу буття українського народу», де виклав своє бачення майбутнього України та слов'янських народів. Він вважав, що підґрунтям патріотизму має бути любов до рідної землі та її народу. Також, Костомаров займався й викладацькою роботою, намагаючись поширювати знання про українську історію та культуру, що певною мірою можна вважати формою патріотичної діяльності. Визначний історик Костомаров ретельно вивчав історію України, й зокрема період Руїни, гетьманування Богдана Хмельницького та інших важливих етапів, що знайшло своє втілення у таких його працях, як «Богдан Хмельницький» (1857), «Руїна» (1892), «Мазепа» (1884), «Мазепинці» (1884). Також, варто зазначити таку його фундаментальну працю у 7 томах, як «Російська історія в життєписах її найважливіших діячів» (1873–1888). В цій роботі Костомаров презентував критичні біографії провідних героїв давньоруської, української та російської історії й креативно застосував як науковий підхід, так і образний виклад, який значно полегшив сприйняття інформації, а сам предмет історії зробив живим та цікавим для читача. Крім того, Костомаров друкував такі поетичні збірки, як «Українські балади» (1838), «Гілка» (1841), написав трагедію «Переяславська ніч» (1840) та ін. Своєю активною громадською, дослідницькою діяльністю української історії, а також літературно-поетичною творчістю, Костомаров як високоосвічений інтелектуал і великий патріот своєї батьківщини, залишив унікальний творчий спадок в галузі гуманітарних наук і дієво засвідчив свою любов до України.

Вибрані праці:

Костомаров М. (1848). Переяславська ніч.

Взято

В

<https://osvita.ua/doc/files/news/808/80835/kostomarov-mykola-ivanovych-pereiaslavska-nich.pdf>

Джерела:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0>

<https://library.vn.ua/news-and-events/novini/traven-2022-news/mikola-kostomarov-i-jogo-epoxa>

Крип'якевич Іван Петрович (1886-1967)

Український історик-медієвіст, книго- та джерелознавець, бібліограф, археограф, громадський і освітній діяч, журналіст, організатор бібліографічної праці в наукових установах України, автор великої кількості

наукових досліджень про українську козацьку державність та Богдана Хмельницького зокрема, а також низки підручників з історії України. Активний діяч всесвітньої української академічної організації Наукового Товариства імені Тараса Шевченка (НТШ), яка була багатопрофільною академією наук українського народу та активізувала і стимулювала рушійну силу, спрямовану на формування й розвиток української науки кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. та була пов'язана з історією українського народництва. Крип'якевич є автором величезної кількості наукових праць з історії України. Велика любов до України наснажувала його досліджувати українську історію, а патріотизм дієво актуалізувався у форматі багатьох наукових розвідках і громадської діяльності. Праці Крип'якевича, які за своїм історичним змістом і спрямованістю щодо майбутнього нашої батьківщини, опосередковано являють нам його образ, як великого патріота України. Ось лише частина його здобутків: Богдан Хмельницький (1954); Велика історія України (1935); Історія козащини (1922; 2-ге вид.1934); Історія України (1949); Історія українського війська (1936; 1953); 3 історії Гуцульщини (1929); Львівська Русь в першій половині ХVІ століття. ЗНТШ (1907. т. 78); Матеріали до історії української козащини (1914); Мемуари українців ХІІІ—ХVІІ ст. № 9–10 (Львів, 1924); Нарис історії українського ловецтва до кінця ХVІІІ в. (1925); Студії над державою Б. Хмельницького (1925—1931); Український державний скарб за Богдана Хмельницького. ЗНТШ, (1920) та багато інших.

Вибрані праці:

Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. Львів : Українське видавництво, 1941. 69 с.

Історія України / І. П. Крип'якевич [та ін.]. Львів : Фенікс, 1991. 168 с. : іл.

Історія українського війська / І. Крип'якевич [та ін.]. - 2-е вид., допов. - Вінніпег : Клуб приятелів Укр. книжки, 1953. - 850 с. розд. паг. : іл.

Історія української культури / ред. І. Крип'якевич. - Київ, 1999. - 656 с.

Джерела:

<https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/445/#:~:text=%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%8F>

<https://www.google.com/search?q=%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BF%27%D1%8F%D0>

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BF%27%D1%8F%D0>

Пулюй Іван Павлович (1845-1918).

Є одним з найвідоміших українців у світі. Пулюй є видатним українським вченим в галузі фізики: він перший винайшов Х-промені, написав понад 50 наукових праць українською, німецькою, англійською мовами. Його ім'я, як провідного фізика-електротехніка, було відомо всій Європі, він мав звання професора Вищої технічної школи в Празі. Крім того, Пулюй вільно володів 15 мовами (у тому числі, давньо-грецькою і гебрейською), а також був автором першого українського підручника з електротехніки та ін. Наукові відкриття і праці, які вчений залишив по собі, вписано в історію не тільки української, а й світової науки. З не меншим успіхом, Пулюй встигав займатися ще й громадською та культурною діяльністю. Так, будучи ще гімназистом, заснував молодіжний гурток «Громада» для вивчення і популяризації української історії та літератури, а вже у студентські роки став організатором «Віденської Січі», яка об'єднувала українську молодь

австрійської столиці. Також, у студентські роки Пулюй переклав українською мовою підручник геометрії, пізніше виступав за створення українського університету у Львові, друкував статті на захист української мови. Разом із П. Кулішем та І. Нечуєм-Левицьким брав участь у першому перекладі Біблії українською мовою, яка була видана у Відні. Також, Пулюй підтримував українські національні організації та був членом Наукового Товариства імені Тараса Шевченка. Сприяв публікаціям українською мовою та робив внески у розвиток української науки та культури.

Крім того, вчений виступав із обґрунтованою критикою політики австрійських властей щодо права української молоді здобувати вищу освіту рідною мовою. Починаючи від 1902 р. він наполегливо домагався відкриття українського університету у Львові. Врешті, послідовність і впертість Пулюя змусили австрійський уряд в листопаді 1912 р. оголосити проект заснування українського університету у Львові, який не був реалізований через війну. А вже в роки першої світової війни вчений Пулюй виступає за відродження української державності. Так, у 1915 р. він видав низку статей і дві брошури німецькою мовою, в яких обґрунтував тезу про необхідність створення самостійної української держави, яка стане ключем до миру і стабільності в Європі. Зокрема, ще сто років тому в брошурі «Україна та її міжнародне політичне значення» Пулюй наголосив, що Україна, будучи вільною, може стати бастионом безпеки не тільки для середньоевропейських держав, а й цілої Європи, і саме тому її визволення має становити інтерес усіх європейських держав. Ця далекоглядна думка вченого є актуальною й до нині. Сьогодні ім'я Пулюя займає вагомe місце не тільки у переліку славетних діячів світової і вітчизняної науки та культури, а й посідає чільне місце серед видатних українських патріотів України. Так, висловлена ним думка про те, що для інтелігентного чоловіка «немає більшого гонору як берегти свою і національну честь» й водночас «без нагороди вірно працювати для добра свого народу, щоб забезпечити йому кращу долю» – стала не тільки девізом його життя, а ще свідчить про Пулюя, як справжнього українського патріота.

Джерела:

<https://dovidka.biz.ua/ivan-pulyuy-tsikavi-fakti>

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B9_%D0%86%D0

Русова Софія Федорівна (1856-1940).

Українська просвітителька, теоретик і практик дошкільної й позашкільної освіти, педагог, літературознавиця, публіцистка, перекладачка, видавниця, громадська діячка, фахівець в галузі дитячої літератури та дитячого читання, організаторка бібліотечної справи, письменниця, видавниця, мемуаристка, активна учасниця політичного й культурного життя доби Української революції 1917–1921 рр, членкиня Української Центральної Ради та ін. Розробила концепцію української національної системи освіти і національного виховання на засадах української культури та мови. У межах концепції обґрунтувала такі фундаментальні теоретико-методологічні

проблеми, як: мета, завдання, зміст, методи, принципи, форми освіти, навчання й виховання. Плекала любов до рідної мови та культури, вважаючи, що саме рідна мова є основою для формування національної свідомості, що є актуальним і нині. Розробляла шляхи і засоби морального виховання свідомого громадянина, патріота. Переважна більшість праць Русової мають виражену гуманістичну спрямованість.

Джерела: Русова Софія. Взято в

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0

Вибрані праці:

Русова С. Нова школа соціального виховання [Електронна копія] / С. Русова. Електронні текстові дані (1 файл : 140 Мб). Катеринослав; Ляйпціг: Укр. видавництво в Катеринославі, 1924 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2017).

Русова С. Позашкільна освіта: засоби її переведення: лекції, читані на позашк. ф-ті Київ. пед. ін-ту / С. Русова. Київ: Дзвін, 1918?. 87 с. : табл. (Українська педагогічна бібліотека ; № 14).

Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання [Електронна копія] / С. Русова. — Електрон. текст. дані (1 файл : 150 Мб). Прага : Укр. громад. вид. фонд, 1924 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2017).

Сухомлинський Василь Олександрович (1918-1970).

Видатний український педагог, письменник, публіцист, кандидат педагогічних наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук. Відомий своїми педагогічними новаціями, спрямованими на виховання всебічно розвиненої особистості, зокрема через створення "школи радості" та формування емоційної культури. Для Сухомлинського патріотизм був невід'ємною складовою формування гармонійної, соціально активної та духовно багатой особистості. Він розглядав патріотизм як багатогранне поняття, що включає в себе глибоку любов до людини, до свого народу та батьківщини, яка починається з найближчого оточення – родини, рідної мови та культури. Сухомлинський наголошував на ціннісно-смісловій серцевині патріотизму, яка виховує активну життєву позицію, силу духу та почуття гідності за свою країну. Для педагога патріотизм був невіддільний від гуманізму, добротності та розвитку емоційної культури, виховуючи ці якості з раннього дитинства. Його педагогіка ґрунтувалася на принципах гуманізму, любові до дітей та природи, розвитку творчого мислення. Основними структурними складовими формування патріотизму він вважав наступні: 1) *роль родини*, при чому – родини гармонійної, в якій патріотизм виховується з колиски, де діти переймають найкращі людські якості, починаючи з любові до рідної сім'ї, дому, природи; 2) *значення рідної мови*, як любові до рідного слова, яке є символом роду, до народної творчості, до традицій; 3) *любов до людини* педагог розумів як повагу до кожної людини, до її гідності; 4) *зв'язок зі своїм народом* як відчуття себе його частиною, відчуття належності свого народу, своєї культури, історії – однак це не просто знання про країну, а осягнення її серцем; 5) патріотизм тісно пов'язаний із *силою духу*, а також вірою в моральні святині свого народу та його історію; 6) патріотизм спонукає до *дієвості, активної життєвої позиції*, до служіння суспільству, прагнення захистити його надбання; 7) *виховання патріотизму повинно*

базуватися на гуманізмі, доброті та етичній культурі, зокрема має бути нерозривно пов'язане з вихованням моральних якостей, таких як людяність, доброта, повага до інших. Педагог завжди наголошував, що патріотизм починається з любові до рідної сім'ї, дому, природи, і поступово розширюється до розуміння себе як частини великої Батьківщини – України. Теоретичні умови патріотичного виховання закладені в багатьох працях Сухомлинського.

Вибрані праці:

Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський ; [редкол.: О. Г. Дзевєрін (голова) та ін.]. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 3: Серце віддаю дітям; Народження громадянина; Листи до сина. 1977. С. 668.

Ушинський Костянтин Дмитрович (1823-1870).

Видатний український педагог, засновник наукової педагогіки і народної школи, автор праць з теорії та історії педагогіки, підручників для початкової школи і статей з педагогіки, правознавець. Ушинський визначив основні шляхи й засоби розвиваючого навчання, виступав за класно-урочну систему навчання з врахуванням вікових і психологічних особливостей дітей. Як педагог він надавав важливого значення праці в психологічному та фізичному розвитку людини, а також вказував на провідну роль школи й особи вчителя у вихованні дітей. У педагогічній системі Ушинського важливе місце посідає вчення про мету виховання, що визначається ним як підготовка людини до життя та праці, як формування в людини почуття обов'язку перед народом, а також виховання патріотизму. У вихованні дітей педагог надавав велике значення сім'ї та вважав роль родинного виховання украї необхідним для первинного становлення громадянина, корисного для суспільства. Як представник українського шляхетного роду, Ушинський писав, що його рід старовинний, малоросійський, дворянський, а всі родичі, діди, батьки були українцями, народилися й поховані в українській землі. Тому позиціював себе виключно українцем, а Україну завжди вважав своєю батьківщиною. Особисте патріотичне самовизначення та патріотичні ідеї стали основою його педагогічної справи, якій він присвятив своє життя. Ушинський вважав, що патріотизм є не тільки важливим завданням виховання, а й могутнім педагогічним засобом: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами». Він також вважав, що патріотизм є невід'ємним від любові до рідного краю, народу та його традицій, а також є прагненням до його розвитку та захисту. Педагог наголошував на важливості пробудження національної свідомості та історичної допитливості у молоді, що формує справжню любов до батьківщини. Крім того, Ушинський надавав велике значення мові, бо щиро вважав, якщо мова вимерла в устах народу, то вимер і народ. Сучасне сьогодення України в умовах війни якнайкраще доводить актуальність цієї його думки про значущість мови для самозбереження народу, нації. Саме тому, він обстоював ідею навчання в школах рідною мовою, й зокрема

вивчення української мови в школах на українських землях. Ушинський, будучи кровно та духовно пов'язаний з Україною, належить до найкращих українських педагогів. Педагог Ушинський склав підручники для початкового навчання «Дитячий світ і Хрестоматія» (1861) та «Рідне слово» (1864), в яких науковий рівень знань поєднується з доступністю, яскравістю викладу та служить завданням морального й естетичного виховання. Основною фундаментальною працею науковця вважається психолого-педагогічний та філософський тритомник «Людина як предмет виховання». Серед найбільш популярних статей можна відзначити: «Про користь педагогічної літератури», «Три елементи школи», «Про народність в громадському вихованні». Його ім'я нині є знаковим у вітчизняному історико-педагогічному контексті. Тому неможливо нині уявити історію української педагогічної думки без такої знакової постаті, як Костянтин Дмитрович Ушинський.

Джерела: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D1%88%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%

Вибрані праці: Артемова Л. В. Педагогічна думка в другій половині XVIII–XIX ст. / Історія педагогіки України: Підручник для студ. вищ. пед. навч. закладів. Київ : Либідь, 2006. Дем'яненко Н. М. Ушинський Костянтин Дмитрович / Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т–Я. С. 257. Сухомлинська О. В. Ушинський Костянтин Дмитрович / Українська педагогіка в персоналіях: навч. посібник для студентів ВНЗ: у 2 кн. Кн. 2. XX століття / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. С. 284–292.

Яворницький Дмитро Іванович (1855–1940).

Видатний український історик, археолог та етнограф, наукова, дослідницька діяльність якого, була тісно пов'язана з любов'ю до України. Своє життя він присвятив дослідженню історії запорізького козацтва та української культури. На думку дослідника, це було важливим для утвердження національної української ідентичності та самосвідомості українського народу. Яворницький достеменно глибоко вивчав життя та звичаї запорозьких козаків, збирав та оприлюднював цінні історичні та етнографічні матеріали за темою. Така найбільш його відома праця, як «Історія запорозьких козаків», стала фундаментальною не тільки для розуміння цього важливого періоду української історії, а й для усвідомлення феномену українського козацтва загалом. У 30-х роках XX ст. дослідник здійснив подорож дніпровськими порогами перед їх запланованим затопленням. Він знав, що метою знищення порогів – символу волі та козацької звитяги, передусім було будівництво Дніпрогесу. Водночас, він пречудово розумів, що прихованим бажанням радянської влади також було фізичне знищення будь-якої пам'яті про славне минуле українського козацтва. Ця дослідницька експедиція Д. Яворницького стала символічним вираженням його дієвого патріотизму.

Також, вагомим доробком досліджень Яворницького став багатющий етнографічний і фольклорний матеріал: ним особисто записано понад 1000 пісень і близько 500 оповідань. Зокрема, у праці «Малороссийские народные песни, собранные в 1878–1905 гг.» вміщено 830 пісень, колядок, щедрівок, веснянок, які переважно записувались з голосу респондентів. У період з 1906 по 1936 рік дослідник зібрав 2 302 пісні, з яких 255 з нотами. Крім того,

зібрав у музеї понад 85 тисяч історичних артефактів. У царині лексикографії Яворницький теж мав значні досягнення: станом на липень 1939 року він зібрав понад 50 тис. українських слів для словника української мови. (1).

Також, вчений досліджував й інші аспекти української культури, зокрема феномен Петриківського розпису, який відкрив для широкого загалу й який нині є популярним не тільки в Україні, а й у світі. Крім того, Яворницький активно мотивував І. Репіна розпочати роботу над відомою картиною «Запорожці пишуть лист турецькому султану», в якій можна углядіти багато історичних артефактів, зібраних дослідником-шукачем.

Основні праці Д. Яворницького: «Історії запорозьких козаків» у 3-х томах, надрукована у 1892-1897 рр., є однією з найцінніших пам'яток вітчизняної дореволюційної історіографії, важливим джерелом для вивчення історії українського козацтва, а також «Дніпрові пороги»: історико-географічний нарис, «Словник української мови» та ін.

Особисті переконання Яворницького були пронизані любов'ю до України. Він вважав, що знання історії та культури свого народу є ключем до його майбутнього, а вивчення минулого допомагає зрозуміти сучасність та виховувати любов до батьківщини. Він не лише збирав та досліджував історичні та культурні надбання України, але й робив це з глибоким почуттям любові до своєї батьківщини та бажанням зберегти її спадщину для майбутніх поколінь. Таким чином, дослідницька діяльність Дмитра Яворницького є не тільки тісно переплетеною з дослідженням історії України, її історичних артефактів, а й свідчить про його особистий патріотизм, як українця з великим серцем.

Джерела:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D1>
<https://osvita.ua/school/biography/94297/>

Вибрані праці:

Яворницький Д. Історії запорозьких козаків. у 3-х томах. К.: Наукова думка, 1990-1992 рр.

Яворницький Д. Дніпрові пороги: історико-географічний нарис / Д. І. Яворницький ; передм. та прим. О. Ю. Власов ; упоряд. О. О. Савчук. Харків : Видавець Олександр Савчук. 2-ге вид. стер. 2023. 194 с. ; 119 іл., 1 мапа.

Яворницький Д. Словник української мови. Харків, Фоліо, 2017. (Репринтне видання)

Сучасні педагоги, психологи, науковці, виокремивши найцінніше з доробку попередників, підхопили вітчизняну традицію та досліджують розвиток і виховання патріотизму підрастаючого покоління відповідно до актуальних умов і викликів.

Сучасні українські вчені про патріотизм

Бевз Тетяна Анатоліївна (1963)

Головний науковий співробітник відділу проблем світового політичного розвитку Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса.

Професорка, докторка історичних наук (Історія України), доцентка. Заслужена діячка науки і техніки України (2017).

Спеціалізується на питаннях світового політичного розвитку та етнонаціональних відносин, а також на історії України та її міжнародному положенні. Відома своїми дослідженнями у галузі світової політики та етнонаціональних відносин, Бевз розглядає патріотизм як соціокультурний феномен, аналізуючи його досвід у різних країнах та специфіку в українському історіографічному вимірі. Авторка досліджує патріотизм не лише як політичну ідею, але й як складне культурне та суспільне явище, що формується під впливом історичних, соціальних та культурних чинників. Висвітлює досвід різних країн, порівнюючи різні моделі та прояви патріотизму в інших державах, що дозволяє виявити універсальні та специфічні риси цього багатоаспектного феномену. Особливу увагу приділяє аналізу того, як патріотизм розумівся та формувався саме в українській історії, і як це відображено в українській історіографії, вивчає його еволюцію та роль в історії України.

Джерела:

Бевз Т. (2024). Патріотизм як соціокультурний феномен: досвід різних країн і український історіографічний вимір / Українознавство, № 8 (93), с. 152-171. Взято в <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/317569>

Бех Іван Дмитрович (1940)

Доктор психологічних наук, дійсний член НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України, автор понад 647 наукових праць, підготував 31 доктора і більше 51 кандидата наук. Бех є відомим українським вченим, спеціалістом у сфері методології, теорії, технологій виховання. У центрі його теоретичних й експериментальних досліджень стоїть проблема створення педагогіки виховання, яка б ґрунтувалася саме на сучасних філософсько-гуманістичних ідеях існування людини, її прагненні до вищих смислів життя. Зокрема, ним створено теорію особистісно-орієнтованого виховання, оригінальну концепцію правил відповідної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, концепцію вчинку та інше. Також, Бех причетний до проблеми патріотичного виховання молоді: йому належить провідна роль у розробці сучасної системи патріотичного виховання. Свого часу, Бех разом з Чорною сформулювали методичні засади патріотичного виховання молоді. На їх переконання, на сьогодні пріоритетними напрямками вітчизняної науки і практики є особистісно орієнтоване виховання національно свідомого громадянина-патріота, яке передбачає утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої групуються всі інші суспільні пріоритети. До базових ідей-принципів особистісно орієнтованого виховання, на їх думку, належать: самоактуалізація, індивідуалізація, суб'єктність, вибір, творчість і успіх, довіра і підтримка. У своїй роботі «Патріотизм як цінність...» (2018) Бех розробив концепцію патріотизму як цінності та описав етапи його виховання, спрямовані на перетворення любові до Батьківщини із абстрактного поняття на дієву особистісну рису. Вчений означив ці етапи як «7 кроків розвитку патріотизму». Суттю їх є наступне: 1. Почуття патріотизму пов'язане із любов'ю до народу, Батьківщини та держави, усвідомлене прагнення дитини

прийняти патріотизм як моральний орієнтир і необхідну якість свого внутрішнього світу. 2. Осмислення патріотизму та його суті як формування в дитини стійкого розуміння того, що означає бути патріотом, чому це важливо для неї та держави. 3. Емоційне переживання патріотичної ідеї як внутрішня настанова особистості з перетворення сухого знання на глибокі почуття. 4. Виникнення внутрішньої потреби у патріотичних діях, трансформація від позиції «я знаю» до позиції «я хочу» (так робити, діяти, чинити) – як стимул до активного вияву своєї любові, коли патріотичні почуття вимагають виходу у вигляді конкретних вчинків. 5. Включення у патріотичну діяльність (вчинок) безпосередній перехід до патріотичної поведінки. 6. Закріплення патріотичного досвіду через багаторазове повторення вчинків, завдяки чому патріотизм переходить із розряду свідомих зусиль у природну, звичну лінію поведінки людини. 7. Перетворення патріотизму на стійку духовну цінність як завершальний етап, коли патріотизм стає ядром особистості і визначає всю життєву стратегію, незалежно від зовнішніх обставин. Отже, суть «7 кроків» полягає у послідовному переході: від емоцій та їх усвідомлення до практичних дій і глибокого внутрішнього переконання, де вчинок є головним критерієм вихованості. У своїй роботі «Духовна сила патріотизму особистості» (2020), Бех висвітлює патріотизм як духовну категорію, що формується на основі любові до Батьківщини та формує особистісний розвиток через усвідомлення культурної спадщини, історичної пам'яті та національної ідентичності. Вчений розглядає шляхи формування патріотизму в умовах сучасності, наголошує на його значенні для духовного зростання людини та суспільства, а також підкреслює роль патріотизму у збереженні національних цінностей та протидії негативним впливам. Він розкриває проблему патріотизму у сутнісній площині, висуваючи положення про патріотизм як психологічне утворення у єдності його когнітивної та емоційної складових. Крім того, характеризує феноменологію патріотизму як соціального явища та його внутрішню структуру у сутнісних показниках, що виявляються у поведінці, діяльності й спілкуванні особистості. Також, Бех пропонує авторське бачення патріотизму як безумовного і високо смислового почуття-цінності, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе. У даному визначенні увага надається безумовному і високо смислового аспектам цього почуття. «Безумовність почуття» за Бехом означає: почуття патріотизму не може ґрунтуватись на зовнішньому підкріпленні у формі певних заохочень чи осуджень. Воно повинно саме по собі мати спонукальну потенцію до відповідного діяння, бути самозначущим. Високо смисловий аспект почуття патріотизму, на думку вченого, пов'язується не з нижчими, буттєвими потребами, часто утилітарної спрямованості, а з високими життєвизначальними орієнтирами особистості.

Джерела:

Бех, І. Д. (1997). Духовні цінності в розвитку особистості. Педагогіка і психологія, 1 (14), 124–129.

Бех І. Д. (2014). Програма українського патріотичного виховання дітей та уч-нівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. К. : ППВ, 2014. 29 с.

Бех І. Д. Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання / І. Д. Бех // Рідна школа. 2015. № 1-2 (1021-1022). С. 3–6.

Бех І. Д. (2018) Патріотизм як цінність: 7 наукових позицій у національно-патріотичному вихованні. Управління освітою, № 6 (402), червень 2018. С. 6-9.

Бех, І. Д. (2020). Духовна сила патріотизму особистості. Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії», 21(1), 40–49. вилучено із

<https://director-ua.info/index.php/dslg/article/view/248>

Виховання громадянина, патріота, гуманіста: навч.-метод. посіб. / К. І. Чорна. Київ: ТОВ «ХІК», 2004. 96 с
Національно-патріотичне виховання учнівської молоді в процесі педагогічно організованої, соціально значущої діяльності / Заявка на проведення експерименту на всеукраїнському рівні на 2023-2028 рр. Взято в <https://osvita.ua/doc/files/news/912/91299/65b3af10de0a3841122721.pdf>

Васютинський Вадим Олександрович (1954).

Доктор психологічних наук, професор, соціальний психолог, співробітник Інституту соціальної і політичної психології НАПН України. Має різноманітне коло дослідницьких інтересів, серед яких і тема патріотизму. Зокрема, досліджує самовизначення громадян і спільнот у просторі патріотизму, націоналізму, що нині є надзвичайно актуальним питанням для українського суспільства і найбільше зумовлено потребою відособитися від Росії та російського світу не тільки територіально, а й ментально. За Васютинським, український патріот – це той, хто любить Україну, але не нав'язує своїх поглядів іншим людям, не обмежує їхніх прав любити не Україну, а іншу країну або любити інакший образ України, ніж той, який любить він сам. Іншим варіантом визначення українського патріота є нинішній український націоналіст, який вважається свідомим, дієвим патріотом: як активний борець за волю, незалежність і процвітання України, особливо перед небезпеками російського світу та в умовах війни. У своїх роздумах вчений виокремлює декілька визначень патріотизму. Так, для поміркованого сприймання проукраїнських поглядів, зазвичай в суспільстві поки що використовують термін «патріот». Другий варіант визначення патріотизму особистості, як більш емоційно напружений, становить дещо іншу версію, коли патріотом називають людину, яка не завжди коректно або навіть нав'язливо демонструє свою проукраїнську позицію, акцентуючи на тому, що питання української проблематики для неї завжди є важливими в будь-якій ситуації. Третім варіантом значення «патріот» дослідник вважає набагато вагомішим і суперечливішим за своїм соціально-політичним змістом: він представлений двома основними категоріями носіїв російської мови, культури та ідентичності в Україні. Перша категорія – це прибульці з Росії, для яких великоросійська імперська ідентичність із комплексом етнічної вищості та претензіями на винятковість була і для деякого залишилася природною складовою самосвідомості та світобачення. Друга категорія – це обрусілі українці, які самі або чії предки перейшли з української на російську мову і докладали зусиль, аби перестати бути українцями і стати повноцінними росіянами. Разом з тим, за результатами проведеного дослідником опитування, більшість російськомовних українців наполягає на своєму українському патріотизмі, який, на їхню думку, нічим не гірший за патріотизм україномовних громадян, а останні не мають монополії на український патріотизм. Тобто, на думку дослідника, якщо говорити про цих російськомовних громадян, то якраз йдеться про формування в них

українського патріотизму. Крім того, у контексті соціально-психологічного дослідження російськомовної спільноти в Україні, Васютинський вивчав ставлення російськомовних громадян до українізації, яку вчений визначає як один з аспектів інтеграції суспільства, почасти мовної, почасти ментальної. Головною ознакою їх українізації є не тотальний перехід на українську мову, а посилення прихильності до проукраїнських процесів, зміна ставлення до всього українського – мови, культури, держави, незалежності тощо – як дедалі позитивної тенденції.

Джерела:

Васютинський, В. (2015). Патріотизм добрий тоді, коли він продуктивний. Взято в <https://dt.ua/internal/ekspert-iz-psihologiyi-mas-vadim-vasyutinskiy-patriotizm-dobriytodi-koli-vin-produktivniy-.html>.

Васютинський В. Українські російськомовні патріоти / Вадим Васютинський. Взято в <https://tsn.ua/blogi/themes/psihology/ukrayinski-rosiyskomovni-patrioti-364265.html>

Васютинський В. (2024). Психологічні координати українського світу: монографія / Вадим Васютинський ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Талком, С.51-56. 178 с.

Жаровська Олена Петрівна (1972)

Кандидатка педагогічних наук, доцент кафедри української мови і культури Луганського національного університету ім. Олекси Тихого. Розглядає сучасні підходи до розуміння національної самосвідомості студентів у системі патріотичного виховання педагогічних університетів, що знайшло своє відображення у значному обсязі її педагогічних публікацій.

Джерела:

Жаровська О. П. Сучасні підходи до формування патріотизму у студентській молоді [Електронний ресурс] / О. П. Жаровська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. 2013. № 40. С. 107-111. Взято в http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2013_40_28

Жаровська О. П. Національна самосвідомість як складова патріотичного виховання студентів педагогічних університетів / О. П. Жаровська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2014. Вип. 18(1). С. 233-242. Взято в [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18(1)_28).

Жаровська О. П. Сутність та особливості патріотичного виховання студентів в освітньому середовищі педагогічного університету [Електронний ресурс] / О. П. Жаровська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. 2014. № 41. С. 117-120. Взято в http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2014_41_28

Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету: дис.... канд. пед. наук : 13.00.07 – теорія і методологія виховання / О. П. Жаровська. Вінниця, 2015. 290 с.

Жаровська О.П. Модель патріотичного виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету / О.П. Жаровська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. Випуск 44 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. 468с. С.117–121.

Жаровська О.П. Формування виховного середовища педагогічного університету як фактор патріотичного виховання молоді / О.П. Жаровська // Педагогіка. Осуществление научных исследований и реализации проектов / Pedagogika. Realizacja badań i projektów 30.07.2015 – 31.07.2015 Краков/Kraków // Вестник. Наука и практика. Zwiastować. Nauki i praktyki. Kraków – 2015. – 68 s. – S.23-28.

Жаровська О.П. Духовні цінності у системі патріотичного виховання / О.П.Жаровська // Збірник матеріалів регіональної наукової конференції «Виховання молоді на принципах християнської моралі». – Вінниця, 2015. – 114 с. – С.18-22.

Жаровська О.П. Патріотичне виховання студентів педагогічного університету: ціннісно-орієнтаційна складова / О.П. Жаровська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 46 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. 172 с. С.35–40.

Жаровська О.П. Патріотичне виховання студентів педагогічного університету: зміст та сутнісні підходи до реалізації педагогічних умов / О.П.Жаровська // Zbiór raportów naukowych. “Pedagogika. Priorytowe obszary nauki” Warszawa: Wydawca: Sp.z o o. “Diamond trading tour”, 2015. – 112 str. – s.43-48.

О. П. Жаровська. Освітньо-виховне середовище педагогічного університету як засіб патріотичного виховання майбутніх педагогів [Електронний ресурс] / О. П. Жаровська // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2016. № 26. С. 63-67. Взято в http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2016_26_12

Жаровська О.П. Патріотичне виховання молоді засобами масової інформації // Публікація рефератів (Abstracts) статей у бюлетені "Intellectual Archive Bulletin" на сайті 'Intellectual Archive.com' канадської компанії 'Shiny World Corporation' з розсилкою в бібліотеки Канади та США.

Жаровська О.П. Сучасні підходи до розуміння національної самосвідомості у системі патріотичного виховання студентів педагогічних університетів / О. П. Жаровська. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2016. Вип. 46. С. Жаровська О.П. Національна самосвідомість у системі патріотичного виховання студентів університетів / О.П.Жаровська // Актуальні наукові дослідження в сучасному світі: XVII Міжнародна наукова конференція 26-27 жовтня 2016 р., Переяслав-Хмельницький. // Зб. наукових праць – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 10 (18), ч. 6 201 с. С. 44-50

Жаровська О.П. Сучасні підходи до розуміння національної самосвідомості у системі патріотичного виховання студентів педагогічних університетів / О.П.Жаровська // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Випуск 46 / редкол. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. 375 с. С.175-179.175-178. Взято в http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2016_46_45

Жаровська О.П. Суспільно-педагогічні погляди Олексі Тихого / О.П. Жаровська // Мислити з Олексом Тихим: збірник наукових праць / Редкол.: Р. Гринюк (відпов. ред.) та ін.). Вінниця–Дружківка: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 260 с. С.109-114.

Журба Катерина Олександрівна (1965)

Докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка відділу національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України. Досліджує теми, пов'язані з патріотизмом, зокрема, виховання патріотизму у молодших школярів. Дослідниця акцентує на формуванні ціннісного ставлення до батьківщини, народу та національної культури, а також вивчає патріотизм як суспільну та особистісну цінність, яка характеризує рівень розвитку нації. Основною тенденцією патріотичного виховання в її дослідженнях є формування ціннісного ставлення особистості до батьківщини, держави та народу. Також, Журба наголошує на тому, що патріотичне виховання традиційно забезпечується через родинне виховання, національну культуру, традиції та звичаї. Зазначені аспекти свідчать про те, що наукові розвідки дослідниці зосереджені на розумінні та формуванні патріотизму, як важливого елемента національної свідомості та розвитку доростаючої особистості. Останнім часом науковиця досліджує патріотизм у контексті цифровізації військово-патріотичного виховання та окреслює особливості цифровізації військово-патріотичного виховання української молоді в умовах війни. На її думку, метою цифровізації військово-патріотичного виховання є підвищення ефективності виховного процесу за допомогою використання цифрових технологій, засобів та інструментів, як вагомих чинників умови оптимізації військово-патріотичного виховання учнів в умовах російсько-української війни. Науковиця виокремлює такі основні принципи військово-патріотичного виховання в умовах цифрових реформ як: національна ідентичність, національна солідарність, конфіденційність і безпека, індивідуалізація, доступність, доцільність, розвиток, гнучкість, інноваційність, інтегрованість. Крім того, Журба у своїх роботах зазначає як переваги, так і мінуси цифровізації військово-патріотичного виховання, а також аналізує цифрові ресурси та умови, за яких цифровізація

військово-патріотичного виховання може стати ефективною. Наукові інтереси дослідниці також охоплюють тематику національно-культурної ідентичності у становленні підлітків у контексті сучасних полікультурних впливів, що певною мірою перегукується з темою патріотизму.

Джерела:

Журба К. О. (2011). Виховання патріотизму молодших підлітків у взаємодії сім'ї та школи в сучасних умовах. Взято в

<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5013/1/%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf>

Журба К. Теоретичні основи національно-патріотичного виховання школярів / К. Журба, О. Доукіна // Гірська школа Українських Карпат. 2013. № 8-9. С. 235-239. Взято http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2013_8-9_66.

Бех І.Д., Журба К.О., Киричок В.А., Шкільна І.М., Коновець С.В. & Чорна К.І. (2016). Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів.

(Монографія). Харків: «Друкарня Мадрид»

Журба К.О. Цифровізація військово-патріотичного виховання української молоді в умовах війни. (2023).

Інноватика у вихованні. Випуск 1 (18). С.66-75. <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i18.566>

Журба К.О. (2018). Смысловиттєві цінності школярів основної і старшої школи: теоретико-методичний аспект. (Монографія). Дніпро: Середняк Т.К.

Івченко Богдана-Юлія Володимирівна (1993)

Кандидат юридичних наук, за спеціальністю «Філософія права» (2009), Київський національний університет внутрішніх справ. Працює у Національному університеті біоресурсів і природокористування України м. Києва, на Гуманітарно-педагогічному факультеті. Доцент Кафедри філософії та міжнародної комунікації. Не зважаючи на те, що науковиця має інший гуманітарний профіль дослідження патріотизму, на нашу думку, вона має актуальні і ґрунтовні і цікаві наукові праці, які можуть стати у нагоді не тільки для соціальних психологів й освітян, а для багатьох інших спеціалістів-гуманітаріїв, які переймаються тематикою патріотизму.

Джерела:

Івченко Ю. В. Сутність патріотизму: історія та сучасність / Ю. В. Івченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6(3). С. 150-153. В [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6\(3\)_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6(3)_37)

Івченко Ю. В. Патріотизм як ціннісний орієнтир сучасної держави (дискусійні питання) / Ю. В. Івченко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Вип. 2. С. 3-6. В http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2016_2_3

Івченко Ю. В. Націоналізм як базова ідея державного патріотизму / Ю. В. Івченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 19. С. 12-15. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2016_19_5

Івченко Ю. В. Морально-етичні засади патріотизму у процесі державотворення / Ю. В. Івченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 36(2). С. 192-195. В http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36%282%29_48

Івченко Ю. В. Соціально-філософський зміст патріотизму / Ю. В. Івченко // Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1. С. 154-163. В http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_15

Івченко Ю. В. Еволюція феномену патріотизму у світовій історії / Ю. В. Івченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 37(3). С. 134-137. В [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37\(3\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37(3)_34)

Івченко Ю. В. Патріотизм чи космополітизм в умовах сучасної української держави / Ю. В. Івченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2017. Вип. 30(1). С. 23-26. В [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30(1)_8)

Івченко Ю. В. Національна свідомість і патріотизм як чинники відродження Української держави [Електронний ресурс] / Ю. В. Івченко // Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 6(1). С. 18-21. В [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2017_6\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2017_6(1)_6)

Івченко Ю. В. Сутнісне наповнення та структурні складові поняття "Образ Батьківщини" [Електронний ресурс] / Ю. В. Івченко // Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія: Право. 2017. Вип. 46(2). С. 175-178. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_46\(2\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_46(2)_40)

Івченко Ю. В. Гіркий досвід державотворення, який не повинен повторитися (сучасний наднаціональний патріотизм Німеччини) / Ю. В. Івченко // Право і суспільство. 2018. № 1(2). С. 16-20. В [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_1\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2018_1(2)_5)

Івченко Ю. В. Приклад конституційного патріотизму в США та його перспективи в умовах українських державотворчих процесів / Ю. В. Івченко // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 101-106. В [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29\(68\)_1_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29(68)_1_20)

Іщенко Микола Павлович (1946)

Український вчений, філософ, гуманіст-демократ, політолог, педагог, доктор філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України. До кола пріоритетних дослідницьких проблем ученого входить соціальна філософія, філософія гуманізму і демократії, ювенологія, філософія науки, філософська методологія глобального еволюціонізму, розвиток інституцій держави, публічного управління, громадянського суспільства. Автор 310 наукових публікацій, серед яких понад 30 монографій, підручників і навчальних посібників. Результати наукових досліджень оприлюднено на 160 конференціях міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів. Вчений створив власну філософську систему, висунув та обґрунтував чимало оригінальних філософських ідей і теорій, які генеровані на основі методології еволюціонізму, коеволуції і людиноцентризму, на новій загальноцивілізаційній мега парадигмі прогресу. На інноваційній основі цінностей філософії гуманізму і демократії розробив питання еволюційного виникнення патріотизму та його ролі в єдності українського суспільства. Надав наукову аргументацію запропонованого об'єктивного закону соціального становлення людини/особистості/молоді та його дієвості у зростанні гуманності, демократичності, миролюбності людей в їх взаємовідносинах. Вчений показав, як ідеї і цінності філософії гуманізму і демократії кардинально змінювали еволюцію людства та забезпечували соціальне становлення людини до сучасного рівня Homo sapiens. Розкрив роль і місце законів, цінностей, ціннісних установок Кодексу честі патріотів України та філософії гуманізму і демократії у життєтворчості людини.

Джерела:

Іщенко М. П. Патріот України у системі цінностей філософії гуманізму і демократії: навч. посібник / За ред. д-ра філос. наук, проф. М. П. Іщенко. Черкаси: Видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2021. 188 с.

Іщенко М. П. Патріот України в аксіології філософії гуманізму і демократії: аспект єдності українського суспільства / М. П. Іщенко / Філософські, історіософські та педагогічні аспекти єдності українського суспільства. Київ, НАПНУ, 2021. 356 с.

Іщенко М. П. Виживання українського патріотизму в соціотектоніці містобудування та в соціальній еволюції цінностей філософії гуманізму і демократії / Просторове планування: містопланування, архітектура, політичні та соціокультурні засади : [зб. наук. пр.]. Вип. II. Урбаністичний форум 2021. Київ, КНУБА, 9-10 грудня 2021 р. Київ–Тернопіль. 2021. В 2-х ч. Частина 1, с. 23–28.

Лучанінова Ольга Петрівна (1960)

Докторка педагогічних наук, професорка, провідна наукова співробітниця відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В.О. Сухомлинського, м. Київ. Сфера

наукових інтересів охоплює моральну педагогіку, інноваційні форми виховання у навчально-виховному процесі. Має понад 200 наукових праць. Позиціонує національно-патріотичне виховання дітей та молоді як комплексну, системну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, закладів освіти, сім'ї, громадських об'єднань та благодійних організацій, а також релігійних організацій та інших інституцій стосовно формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Зокрема, досліджує психолого-педагогічний аспект національно-патріотичного виховання учнівської молоді і дітей, у тому числі його інформаційного забезпечення. Розкриває дієвість національно-патріотичного виховання як провідної освітньо-педагогічної тенденції у національному просторі України. Формулює сучасне визначення поняття «національний простір» як сукупність соціальних, культурних, інформаційних та інших просторів, які формують і визначають національну ідентичність та функціонування держави. Вважає, що нині національно-патріотичне виховання молодого покоління, становлення національної ідентичності, виховання і розвиток громадянської самосвідомості українців є провідними. Не менш цікавою розвідкою стало її дослідження, присвячене розкриттю неординарної історико-культурної постаті Г. Сковороди як представника своєї доби й культури та розуміння трансформаційних процесів під час перенесення світоглядного простору філософа на сучасні умови навчання й виховання студентської молоді.

Вибрані праці:

Лучанінова О.П. Патріотизм в умовах воєнного часу: духовне становлення студентства. Духовність особистості: методологія, теорія та практика: збірник наукових праць. Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2022. Вип. 4 (104). С. 64-74.

Лучанінова О.П. Український патріотизм: моральні рефлексії в умовах війни / Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2(106)-2023. С. 107-115.

Лучанінова О.П. Патріотизм як духовно-моральна цінність у світлі двох воєн ХХІ століття / Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2(109)-2024. С. 108-118.

Лучанінова О.П. Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання: психолого-педагогічний аспект: бібліогр. огляд (част. 1) / упоряд.: О. П. Лучанінова; бібліогр. ред. О. В. Углова НАПН України. Віртуальний читальний зал освітянина ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання (онлайнпроект). Київ, 2024. 30 с.

Лучанінова О.П. Національно-патріотичне виховання: від декларативного до дієвого. Взято в <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745144/1/%D0%94%D1%96%D1%94%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC.pdf>

Петронговський Роман Рафаїлович (1949)

Кандидат педагогічних наук, професор, заслужений працівник культури України.

Зробив спробу обґрунтування сутності і структури патріотизму сучасних старшокласників у контексті ідей Івана Огієнка. Аналізував обґрунтовані та експериментально апробовані технології з формування патріотизму

старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів. Написав монографію, присвячену теоретичному обґрунтуванню сутності, структури патріотизму сучасних старшокласників та експериментальній апробації новітніх навчально-виховних технологій його формування, яке здійснюється у пізнавально-пошуковій, предметно-перетворювальній, громадсько-корисній, красназавчій та інших видах позаурочної діяльності.

Джерела:

Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності [Текст] : дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Петронговський Роман Рафаїлович ; Житомирський держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2002. 247 с.

Петронговський Р. Р. (2002) Структура патріотизму старшокласників. Вісник Житомирського педагогічного університету. № 9. С. 165–167.

Петронговський Р. Р. (2003) Патріотизм старшокласників: новітні технології виховання. Вісник Житомирського педагогічного університету. № 12. С. 223–226.

Петронговський Р. Р. (2003) Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: Моногр. / За ред. М.В. Левківського. Житомир: Полісся. 192 с

Календар патріота

Календар українського патріота передбачає акцентування на: історичних датах, таких як річниці важливих подій у боротьбі за незалежність, ухвалення Конституції України, пам'ятні дати пов'язані з українськими героями та їхніми досягненнями ...; національні державні свята, зокрема День Незалежності, День Соборності, День Конституції України, ...; пам'ятні дати народження Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Івана Котляревського, Степана Бандери, Романа Шухевича, Андрія Мельника...; інше*

Місяць	Число	Державні свята, пам'ятні, новітні дати
Січень	01	День народження Степана Бандери, 1909 р
	20	День вшанування захисників Донецького аеропорту, відомих як "Кіборги", з 2015 р
	20	День Автономної Республіки Крим, з 2014 р
	22	День Соборності України, що відзначається на честь проголошення Акту Злуки Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки в 1919 році.
	29	Бій під Крутами в 1918 р
Лютий	16	День єднання України, з 2022 р
	19	День Державного Герба України, з 1992 р
	20	День пам'яті Героїв Небесної Сотні, з 2015 р
	20	Офіційний початок російської агресії та окупації Криму у 2014 р
	24	Річниця початку повномасштабного вторгнення росії у 2022 р
	25	День народження Лесі Українки, 1871 р
	25	День інженерно-авіаційної служби авіації ЗСУ, з 2010 р
	26	День кримського спротиву російській окупації, з 2020 р
Березень	14	День українського добровольця, з 2014 р
	16	Незаконний «референдум» про статус Криму у 2014 р
	17	Створення Центральної Ради України в 1917 р

	25	День Служби безпеки України (СБУ), з 1992 р.
	26	День Національної гвардії України, з 1991 р.
Квітень	14	ЗСУ розпочали АТО в Донецькій та Луганській областях у 2014 р
	26	Аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 р.
	29	Проголошення гетьманату Павла Скоропадського у 1918 р. День створення Українського флоту, з 1981 р.
Травень	9	День Європи в Україні, з 2023 р.
	19 (третя неділя травня)	День пам'яті жертв політичних репресій, з 2000 р.
	22	День перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі у 1861 р.
Червень	28	День конституції України. Ухвалення конституції в 1996 р.
	30	Проголошення Акту відновлення Української Держави (ОУН, Львів) у 1941 р.
	30	День народження Романа Шухевича, 1907 р.
Липень	16	Прийняття Декларації про державний суверенітет України в 1990 р.
Серпень	23	Європейський день пам'яті жертв тоталітарних режимів, з 1939 р.
	24	День Незалежності. Проголошення незалежності України в 1991р.
серпень	27	День народження Івана Франка, 1856 р.
Вересень	7	День воєнної розвідки, з 2022 р.
	9	День народження Івана Котляревського, 1769 р.
	17	День рятувника України, з 2008 р.
	21	Міжнародний день миру, з 2002 р.
	22	День партизанської слави України, з 2014 р. нині має нове значення: ті, хто бореться з ворогом на тимчасово окупованих територіях
	30	Україна офіційно подала заявку на вступ до НАТО у 2008 р.
Жовтень	14	День створення УПА, 1942 р.
	28	День вигнання нацистських загарбників з України у 1944 р.
Листопад	21	Початок Революції гідності (Євромайдан) / День Гідності та Свободи, з 2013 р.
	26 (остання субота)	День пам'яті жертв Голодомору, з 1998 р.
Грудень	5	Підписання Будапештського меморандуму у 1994 р.
	6	День Збройних сил України, з 1991 р.

* Представлений календар є далеко не повним, що має стимулювати педагогів, молодь до його наповнення

Цитати, афоризми про батьківщину, Україну

Метою представленої добірки цитат і висловів відомих людей, поетичних рядків, народної мудрості у контексті патріотизму є формування любові до Батьківщини, згуртованість суспільства, виховання громадянської свідомості та готовності до самопожертви заради неї. Ці цитати можуть також пропагувати повагу до історії, культури та мови народу. Для зручності матеріал структуровано по тематичних рубриках.

Патріотизм у широкому значенні:

Люблять батьківщину не за те, що вона велика, а за те, що вона твоя. *(Сенека)*

Для нас дорогі батьки, дорогі діти, близькі, родичі; але всі уявлення про любов до чого-небудь поєднані в одному слові «вітчизна». *(Цицерон)*

Найблагородніші помисли – про благо Вітчизни. *(Цицерон)*

І дим батьківщини солодкий. *(Овідій)*

Задля батьківщини треба жертвувати навіть славою. *(Латинське прислів'я)*

Я не порушу демократичного ладу і не дозволю цього зробити нікому, хто зраджує чи порушує, і не приховую цього, але доведу до відома міських деміургів... Я не даватиму і не братиму дарунків на шкоду державі і громадянам. *(з Присяги Херсонесців, понад 2 тис. років)*

На першому місці має бути діяльність на благо вітчизни, потім – на благо батьків і тільки на останньому місці – турбота про власне благо. *(Гай Луцилій)*

Батьківщина – і тільки вона – вміщує в себе загальні симпатії. *(Цицерон)*

Справи державні треба вважати на багато важливішими, аніж усі інші; ... оскільки держава, що йде правильним шляхом, – найбільша опора *(Демокрит)*

Вітчизна і Закони – вище і дорожче за батька й матір *(Сократ)*

Хто батьківщині добре слугує – вельможних предків не потребує. *(Французьке прислів'я)*

Ногами людина повинна вrostи в землю своєї Вітчизни, але очі її нехай
оглядають увесь світ. *(Джордж Сантаяна)*

Де немає свободи, там немає і вітчизни. *(Поль Анрі Гольбах)*

Любов до батьківщини – найперше достоїнство цивілізованої людини.
(Наполеон Бонапарте)

Видатні українці про Батьківщину

Кожному мила своя сторона. *(Григорій Сковорода)*

Біда України в тому, що нею керують ті, кому вона не потрібна.
(Михайло Грушевський)

Ще не вмерла Україна
Але може вмерти:
Ви самі її, ледачі,
Ведете до смерти! *(Борис Грінченко)*

Дорога до Бога веде через Батьківщину *(Юліян Вассіян)*

На чужині й горе втричі важче. *(Дмитро Арсенич)*

Де я – там і буде Вітчизна. *(Оксана Забужко)*

Мілітарний аспект патріотизму

Який добрий громадянин засумнівається наразитися на смерть, якщо це буде
на користь батьківщині. *(Цицерон)*

Щоб здобути свободу, нація мусить по горло скупатися в крові.
(Яків Гальчевський)

Дорожче Батьківщини, де ми народилися, – лише Батьківщина, яку ми
завоювали. *(Алла Коваль)*

Ворог не має статі. *(Роман Коваль)*

Коли вже нема розумного виходу з тяжкого становища, то треба вміти вмерти
по-геройськи, – щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь.
(Михайло Колодзинський)

Я знаю грамоту свободи – її підписують мечі *(Ліна Костенко)*

Для поневоленого народу найкращою є боротьба, бо в цій боротьбі він себе зберігає від знищення. *(Євген Коновалець)*

Самостійну державу може здобути собі український народ тільки власною боротьбою і трудом. *(Степан Бандера)*

Важливо, щоб ти був готовий померти за свою країну; але ще важливіше, щоб ти був готовий прожити життя заради неї. *(Теодор Рузвельт)*

Радісно й почесно вмерти за вітчизну. *(Горацій)*

Успіх армії складається на дві третини з морального духу. *(Наполеон Бонапарте)*

Народ, який не бажає годувати свою армію, незабаром буде змушений годувати чужу. *(Наполеон Бонапарте)*

Роль патріотизму для нації

При нестачі багатств нація лише бідна; при нестачі патріотизму нація жалюгідна. *(П'єр Буаст)*

Патріотизм означає підтримку своєї країни. *(Теодор Рузвельт)*

Почуття любові до рідного краю, як до органічної цілісності, є необхідною і єдиною можливістю того найтіснішого у світі зв'язку людей, що називається нацією. *(Василь Липинський)*

У вогні перетоплюється залізо у сталь, у боротьбі перетворюється народ у Націю. *(Євген Коновалець)*

Комунізм цілком протилежний духові української нації. *(Степан Бандера)*

Роль виховання патріотизму та виховання людини

Любов до Батьківщини починається з родини *(Френсіс Бекон)*

Найкращий засіб прищепити дітям любов до Батьківщини полягає у тому, аби ця любов була у батьків. *(Ш. Монтеск'є)*

Правителі повинні не звинувачувати людей у тому, що в них немає патріотизму, а зробити все належне, щоб ті стали патріотами. *(Т. Маколей)*

Приймати близько до серця радощі й прикрощі Вітчизни здатний лише той, хто не може пройти байдуже повз радості й неприємності окремої людини. *(Василь Сухомлинський)*

Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена в яскравих образах. Патріотична ідея казки – у глибині її змісту... Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу. *(Василь Сухомлинський)*

В основі будь-якого народу міститься природна потреба у самозбереженні, самовдосконаленні, самоствердженні шляхом розбудови власної держави. Через це будь-яке виховання завжди має бути національним. *(Омельян Вишневський)*

Народ, який не знає своєї історії – приречений на її повторення. *(Григорій Квітка-Основ'яненко)*

Хто не пам'ятає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. *(Максим Рильський)*

Виховуючи в молоді патріотизм, здорову національну гордість, свідомість своєї національної гідності, ні в якому разі не можна виховувати в неї національної пихи й презирства до інших народів лише на тій підставі, що вони не українці. Український народ на собі відчув, що таке несправедливість, і сам мусить бути справедливим. *(Григорій Ващенко)*

Патріотизм – переконання, що твоя країна краща за інші тому, що ти саме в ній народився. *(Бернард Шоу)*

Пріоритет почуттєвої складової патріотизму

Патріотизм – це, образно кажучи, сплав почуття і думки, осягнення святині – Батьківщини – не лише розумом, а й передусім серцем. *(Василь Сухомлинський)*

У кожного з нас Вітчизна починається з чогось маленького, начебто непоказного і непримітного; в життя кожного з нас назавжди до останнього нашого подиху входить щось єдине і незмінне, як груди матері, її ласкавий дотик, рідне слово. Це наш рідний куточок, що втілює в собі живий образ Вітчизни. *(Василь Сухомлинський)*

Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню ключ до серця людини і могутнього опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами. *(Костянтин Ушинський)*

Батьківщину люблять не за те, що вона велика і широка, а за те, що вона рідна та своя. *(Максим Берлінський)*

Патріотизм це любов. Люблять не за щось, а тому, що не можна не любити. *(Славко Вакарчук)*

Свідомий патріотизм

Патріотизм не має засліплювати нас; любов до Батьківщини є дія ясного розуму, а не сліпа пристрасть *(М. Кармазін)*

Усвідомлена любов до свого народу не поєднується з ненавистю до інших. *(Д. Лихачов)*

Патріотизм як одне з сильних почуттів, із яких складається емоційний світ людини, невід'ємний від осмислення і вибору шляхів та засобів реалізації інтересів своєї Вітчизни *(О. Майборода)*

Україна починається з тебе *(В. Чорновол)*

Дієвий патріотизм

Не питай, що твоя Батьківщина може зробити для тебе, – спитай, що ти можеш зробити для своєї Батьківщини. *(Дж. Ф. Кеннеді)*

Нікому сльози свободи ще не дали,
А хто борець, той здобуває світ. *(Леся Українка)*

Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на теренах України, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не оббирати, не експлуатувати для себе. *(М. Грушевський)*

Ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути. *(В. Липинський)*

Не з'їздами і нарадами відбудуємо Україну *(М. Колодзинський)*

Патріотизм і особистість:

Той, хто не любить свою країну, нічого любити не може. *(Дж. Байрон)*

Той, хто в біді кидає свій народ, стає його ворогом. *(Ч. Айтматов)*

Без будь-кого з нас Батьківщина може обійтися, але будь-хто з нас без Батьківщини ніщо. *(В. Сухомлинський)*

Патріотизм – це серцевина людини, основа її активної позиції. *(В. Сухомлинський)*

Вітчизна – це не хтось і десть, Я – теж Вітчизна. *(І. Світличний)*

Патріотизм – це не вибух емоцій, а спокійна і міцна відданість, яка триває протягом всього життя людини. *(Е. Стівенсон)*

Любов до батьківщини – найперше достоїнство цивілізованої людини *(Наполеон Бонапарте)*

У людей різного соціального стану, різних господарсько-економічних інтересів і навіть професійних занять часто буває неоднакове уявлення про Вітчизну, про свої обов'язки щодо неї, свою причетність до її долі. При цьому давно вже було помічено, що у бідняків і знедолених... чистіше уявлення про Вітчизну і природна любов до неї, ніж у багатіїв і можновладців. *(І. Дзюба)*

Справжній патріот – це людина, яка, заплативши штраф за неправильну парковку, радіє, що система діє ефективно. *(ІІ. Уостхолм)*

Коли корабель тоне, одні намагаються врятуватися, а інші врятувати – ось і вся різниця між тими, хто тікає з «цієї країни», і тими, хто не кине батьківщину в біді. *(В. Грудєв)*

Тільки порожні люди не відчують прекрасного і піднесеного почуття батьківщини. *(І. Павлов)*

Ногами людина повинна вrostи в землю своєї батьківщини, але очі її нехай дивляться на весь світ. *(Дж. Сантаяна)*

Рибі – вода, птаху – повітря, звірові – ліс, степ, гори. А людині потрібна Батьківщина. *(М. Пришвін)*

Сонце на землі однаково світить для всіх, але людині з Батьківщиною воно світить яскравіше. *(В. Пєсков)*

Людині не можна жити без Батьківщини, як не можна жити без серця. *(К. Паустовський)*

Тільки два сорти і є, податися нікуди: або патріот своєї батьківщини, або мерзотник свого життя. *(О. Островський)*

Забудеш рідний край – твоє всохне коріння. *(П. Тичина)*

Українська народна мудрість патріотичного змісту

Де народився, там і пригодився.

Батьківщина – мати, вмій за неї постояти.

За рідний край життя віддай.

Лучче на своїй стороні кістьми лягти, ніж чужині слави натягти.

Людина без батьківщини, як соловей без пісні.

За рідною землею і в небі скучно.

Народ, який думає на один рік - вирощує хліб; народ, який думає на десять років – вирощує сади; народ, який думає на сто років – вирощує молоде покоління.

Вислови видатних людей про любов до України, її народу, мови, пісні

В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля *(Т. Шевченко)*

Свою Україну любіть.
Любіть її... Во врем'я люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть *(Т. Шевченко)*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам браття, українці, посміхнеться доля... *(П. Чубинський)*

Для всіх ти мертва і смішна,
Для всіх ти бідна і нещасна,
Моя Україно прекрасна,
Пісень і волі сторона *(О. Олесь)*

Мій рідний край такий веселий,
Мій рідний край такий сумний! *(Г. Чупринка)*

Тобі, Україно моя, і перший мій подих, і подих останній тобі
(В. Еллан-Блакитний)

Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ!
(В. Симоненко)

Я є народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була (П. Тичина)

Народе мій, як добре те,
Що ти у мене є на світі. (М. Вінграновський)

Жива душа народна, жива, неподоланна! (О. Довженко)

Забудеш рідний край – твоє всохне коріння. (П. Тичина)

Дзвін шабель, пісні і походи, воля соколина,
Тихі зорі, ясні води – моя Україна. (В. Сосюра)

Я знаю вас, нащадки запорожців,
Я вірю вам і низько б'ю чолом.
Дивлюсь на вас і вірою займаюсь,
І б'ю поламаним крилом (О. Олесь)

В дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім –
Батьківщина.
(Л. Костенко)

Шматок землі, ти зवेशся Україною. Ти був до нас. Ти будеш після нас.
(Л. Костенко)

Вітчизна – ось і альфа і омега! (Д. Павличко)

І настане час, коли один скаже: «Слава Україні!»
І мільйони відповідатимуть: «Героям слава!» (С. Бандера)

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко)

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її вічно живу і нову
і мову її солов'їну. (В. Сосюра)

Не дивіться на Україну, як на землю своїх батьків. Дивіться на неї, як на
землю своїх дітей. І тоді прийдуть зміни... (С. Вакарчук)

Незалежність підіймає на крилах. Відповідальність не дає ці крила спалити. Маючи і те, і інше, можна долетіти до мети! (С. Вакарчук)

А ви думали, що Україна так просто. Україна – це супер. Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни. (Л. Костенко)

Про мову

Українці – стародавній народ, а мова їхня багатша і всеосяжніша, ніж персидська, китайська, монгольська і всілякі інші. (Е. Челебі)

Наша Батьківщина благає допомоги красномовства, бо так багато її преславних подвигів поминається глибокою мовчанкою. (Ф. Прокопович)

І возвеличимо на диво
І розум наш, і наш язик... (Т. Шевченко)

Дивуєшся дорогоцінності мови нашої: в ній що не звук, то подарунок, все крупно, зернисто, як самі перла. (М. Гоголь)

Відчуваю й усвідомлюю, яка це красива й легка мова. (І. Рєпін)

В землі віки лежала мова і врешті вибилась на світ.
О мово, ночі колискова! Прийми мій радісний привіт. (О. Олесь)

Бринить-співає наша мова,
Чарує, тішить і п'янить. (О. Олесь)

<...> без усякої іншої науки ще можна обійтися, без знання рідної мови обійтися не можна. (І. Срезневський)

Мова вмирає, коли наступне покоління втрачає розуміння значення слів.
(В. Голобородько)

Нації вмирають не від інфаркту Спочатку їм відбирає мову. (Л. Костенко)

Мова – це глибина тисячоліть. (М. Шумило)

Коли зникає народна мова – народу більше немає! ... вимерла мова в устах народу – вимер і народ. (К. Ушинський)

Нападати на мову народу – це означає нападати на його серце. (Г. Лаубе)

Рідна мова є для людини фактично найсильнішою зброєю для боротьби за національне і культурне визволення. *(Т. Осьмачка)*

Найцінніший ґрунт для духовного виховання сильного характеру – то рідна мова. Пильнуйте ж виховувати такі потрібні для нації сильні характери, виховуючи дітей тільки рідною мовою. Особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації їй будуть чужі. *(І. Огієнко)*

Про українську пісню

Пісня – це коли душа сповідається. *(Г. Тютюнник)*

Українська пісня – це бездонна душа українського народу, це його слава.
(О. Довженко)

Українська пісня – це геніальна поетична біографія українського народу.
(О. Довженко)

Народна пісня – духовне обличчя нації. *(А. Міцкевич)*